

તામ્રુયમઆસિર^૧ નામની એક તારીખી કિતાબ લખી હતી, તેથી પાશ્ચિયમયો આડખર છોડી માત્ર અમન મતવચ અદા કરવાનું મને મુનામિય લાગ્યું. પરંતુ મર્ધ સાલ મુધી ખીજી અગત્યની કિતાબો 'તારીખે હિન્દ', 'તારીખે મિન્દ', 'તારીખે આલે સુબુક્તગીન' (મદમદ ગઝની), 'તારીખે બોહરા', 'તોહફુન મગલિસ વા ગેખ અદમદ ખદુ' (સરખેજ, અમદાવાદ)ના વચનો, હઝરત પીગ મોદમદશાહ (અમદાવાદ)નું જીવન ઇત્યાદિ વગેરેમા રોકાઈ જવાથી તે તરફ હું લક્ષ્ય આપી શક્યો નહિ આ માત્ર કુસ્સદ મળવાથી તેને પૂરી કે વાનો ખ્યાલ મને આવ્યો ખુદાનો આભાર માનું છું કે તરજૂમા સાથે જરૂરી હાસિયો લખી વાચકોના હાથમા આ કલગી અર્પણ કરવાનો આનંદ હું હાસન કરી રહ્યો છું

આ કિતાબનું મંશોધન તથા તેની વધારે માહિતીના ખ્યાનથી ખીજા કિતાબખાનાઓમા તેની હસ્તલિખિત નકલોની તપાસ મેં એકસ આનુ રાખી, જેમકે, (૧) બર્લિન, (૨) રોમ, (૩) હાને, (૪) ગ્રમે મરિન્દ મુમર્ઠ, (૫) મુબઇ યુનિવર્સિટી લાયબ્રેરી, (૬) વડોદરા, (૭) અલીગઢ યુનિવર્સિટી લાયબ્રેરી, (૮) નવાગ ઇસ્માઇલખાન, (૯) હખીનગજ, (૧૦) રામપુર, (૧૧) લખનૌ યુનિવર્સિટી લાયબ્રેરી, (૧૨) ફિઝીમલેવ, (૧૩) નહવા, (૧૪) રાજ સલીમપુર લખનૌ, (૧૫) કુલુખાનએ ખુદા બખ્શ પટણા, અને કનકતાની તમામ લાયબ્રેરી, પણ તે જોવામા ન આવી

અનમત ધ્રિટિય મુઝિયમની ફેદરિતના પહેલા બાગના પૃ ૨૮૭ ઉપર એક કિતાબનું સૂચન છે જેનું નામ તેમા નથી કુન જાવન પાના અને દરેક ઉપર પદર લીગીઓ છે આ કિતાબ વડોદરામા દિ મ ૧૨૨૩ (ઈ સ ૧૮૦૮)મા લખવામા આવી હતી ૨ અવતોકન હેઝાજની આ કિતાબ અસન કારસી જમાનમા મધ્યમ

૧ આ હસ્તલિખિત કિતાબ અદાવતે હીવાની હેફરાબાદ (દખ્ખણ)ની લાયબ્રેરીમા મોલ્દ છે

૨ ન્દામદના મારા દોરેલ અદમદમિયા અખતરનો હું કાગી છું કારણ કે તેમણે મારી આ તપાસમા મને સંપૂર્ણ સહાય આપી હતી

કદના કાગળ ઉપર નસીલીકૃ ખતમાં લખવામાં આવેલી છે, અને તેમાં કુલ પચાસ પાનાં છે.

ઈ. સ. ૧૮૦૭, વિક્રમ સંવત ૧૮૬૪, અને દિ. સ. ૧૨૨૨ના જુલાઈ માસની ૯ મી તારીખે 'સારા મહેતા'ની કલમથી અમદાવાદમાં આ કિતાબ લખવામાં આવી હતી. નકલ કરનારનું અસલ નામ સારાભાઈ મહેતા હશે. 'મહેતા' ગુજરાતના નાગર અને વાણિયાની અટક હોય છે. ગુજરાતના નાગરોનો કારસી જળાનનો અભ્યાસ વધુ પ્રમાણમાં હતો. વળી તેઓ વિદ્વાન પણ હતા, તેથી તર્કશક્તિથી સાગિત કરી શકાય છે કે નકલ કરનાર નાગર હશે.

કહેવાની મતલબ એ કે આ હસ્તલિખિત નકલ બ્રિટિશ મ્યુઝિયમની નકલ કરતાં એક સાલ અગાઉ લખાઈ હતી. મજદૂર નકલમાં કિતાબનું નામ નથી. ફેદરિસત લખનારે તર્કશક્તિથી કિતાબનું નામ 'મુઝફ્ફરશાહી' લખ્યું છે, પરંતુ આ નકલના અંતમાં લખવામાં આવ્યું છે કે—

“ મુઝફ્ફરશાહી ખતમ થઈ. ”

આ પુસ્તક પરિપૂર્ણ છે. તેની શરૂઆત આ શેરથી થાય છે:

“ ન શુદ્ધ ખાર બે નિઝદે મરદુમ અઝીઝ,

અઝીઝશ ન શુદ્ધ દર જહાંન ખાર નીઝ. ”

અને નીચે પ્રમાણે તેને ખતમ કરવામાં આવી છે:

“ સિપેદરશ જફરમાન જહાંનશ જકામ,

ફુઆ કહેં ઓ ઈન્સો જાન વસૂ સલામ. ”

અફસોસ છે કે બંને નકલોમાં આ અંચના અંચકારનું નામ મળી આવતું નથી. 'ઝફરશાહેદ બે મુઝફ્ફરે વા અહેદ,' જે અરબી જળાનમાં ગુજરાતનો વિસ્તૃત ઇતિહાસ છે, તેની મોગૂદ નકલોમાં પણ કોઈ જગ્યાએ આ કિતાબ વિશે કંઈ સૂચન નથી. પહેલા ભાગની શરૂઆતનાં પાનાંમાં એ વિશે કંઈ લખેલું હોય એ સંભવિત છે. અંચકારના હસ્તથી લખેલ જે નકલ હાથ લાગી છે તેમાં શરૂઆતમાં પાનાં નથી. તેથી તેને હતી તે હાલતમાં છપાવવામાં

મયાવી સાહેબ પણ એક જગ્યાએ કહે છે કે —

“બદાન સાન લમ્કા આમદ ગિર્દ અમ્બુદ
કે કોદ ગ દસ્ત કદી, દસ્ત ગ કોદ,
ઝમીન અઝ ના'લે અરપાન જમ કે શુદ ખાક,
પુર અઝ મદ ખાલ શુદ મદ શુદ પુર અઝ ખાક.”

(અર્થાત્, આ ટોળામાં ગોળ લસકર એવી રીતે આવ્યું કે તેણે પહાડને સપાટ અને સપાટ ભાગને પહાડ બનાવ્યો.)

ધોડાની નાળયી જમીન ઉપર એટલી બધી ખાક થઈ ગઈ કે ખાક ચઢી બરાઈ ગઈ અને ચઢ ખાકથી બરાઈ ગયો.)

આ કિતાબ (મુઝફ્ફરશાહી)ના દસ ખાગ છે અને ત્રયકારે હરેક ખાગનું નામ 'ગુફતાર' ગણ્યું છે.

(૧) પહેલી ગુફતાર—શાદિયાગાહ, માળવાનું પાયતખ્ત (મન્ડુ) તરફ રવાનગી

(૨) ગુજરાતની સરહદ ઉપર મહમૂદ ખલજી સાથે મુલાકાત.

(૩) ધારને રસ્તે થઈ કિલ્લા તરફ ફરવ

(૪) ફરમનોની સવામતીની બાજબડ.

(૫) કિલ્લા ઉપર ફતેહ

(૬) મહમૂદ ખલજીને કિલ્લાની બક્ષિમ.

(૭) મેદનીરાવની પીઠ પકડી.

(૮) શાદિયાગાહમાં મહમૂદ ખલજીની દાવત

(૯) શાદિયાગાહ તરફ મુઝફ્ફરની રવાનગી

(૧૦) મોદમ્મદાગાહ (આપાનેર) તરફ બાદશાહનું પાછા જવું

આ કિતાબ બહુ જ ટૂંકાણુમાં છે. એમાં માળવાની લડાઈ સિવાય કશું બીજું નથી એમ છતાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિબિંદુ પ્રમાણે કેટલીક બાગતો એમાં એવી છે જે બીજા તારીખોમાં મળતી નથી તેમાંની કેટલીક હકીકતો વાચકો માટે નીચે પ્રમાણે દાકુ છુ.

(૧) મુઝફ્ફરશાહ જ્યારે માળવા તરફ રવાના થાય છે ત્યારે તેની ફાજ કેટલી હતી એ વિશે કોઈ ઇતિહાસકારે કંઈ ઉલ્લેખ

કર્યો નથી, પણ 'મુઝફ્ફરશાહી'માંથી માલૂમ પડે છે કે તે વખતે સવારોની સંખ્યા ત્રણ લાખ નોંટલી હતી. અને એ વાત તો દેખીતી છે કે પાદશાહ ફોજ આનાથી વધારે હશે. પરંતુ એ જાણવું જરૂરી છે કે તેમા મોટી સંખ્યા 'મોન્ઝિદીન (ધર્મ માટે લડનારા)' વોલન્ટિયરોની હતી.

(૨) વળી એમાંથી એમ પણ માલૂમ પડે છે કે આ જમાના-મા પણ મદાનો ઉપયોગ થતો હતો, અને તેને લડાયક હથિયારોમા ગણવામાં આવતી હતી. પાદશાહ ખાસ કરીને તે રાખતો હતો.

(૩) કિતાબના શરૂઆતના હિસ્સામા ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે કે પાદશાહે કુરાનની કાંઈ કુરાન ખતમ કરાવ્યું હતું આથી એવો પત્તો મળે છે કે કુરાનની કાંઈ લેવાનો ગિવાજ યુજરાતમાં અસલના જમાનામા હતો. તુર્કિસ્તાન અને ઈરાન વગેરે દેશોની જેમ અહીં પણ કુરાને શરીફ તમામ પઢવાથી મક્સદની કામિયાબી માટે સલામતી સમજવામા આવતી હતી.

(૪) એ પણ માલૂમ પડે છે કે શાહજાદા બહાદુરશાહ અને શાહજાદા લતીફખાન એ મનેએ આ જગમા બાગ લીધો હતો. અને ઘણું કરીને આ તજરિખાને લઈને જ બહાદુરશાહે તેના વખત મા માળવા ફતેહ કરતી વખતે ખૂબ ફાયદો ઉઠાવ્યો હતો.

(૫) આ જ કિતાબમાંથી એમ પણ માલૂમ પડે છે કે સુલ્તાન મુઝફ્ફરશાહનો વડો પુત્ર સિકંદર હતો માળવાના હુમલા વખતે તેને રાજ્યવારસ તરીકે ચુકર કરવામા આવ્યો હતો બીજી કિતાબો આ બાબત માટે કંઈ કહેતી નથી જે લોકોએ તેને સૌથી નાનો પુત્ર લખ્યો છે, તેનો તદ્દિયો પણ એમા મળી જાય છે, કારણ કે મુઝફ્ફરશાહીનો અથકાત પ્રત્યક્ષ માફી હતો.

(૬) આપ લોકોમાંથી થોડા જ એવા હશે કે જેમને એવી માહિતી હશે કે હિંદુસ્તાનમા જગ બેલવા માટે સારા થોડા નદિ હતા અને આ માટે હમેશા બદ્દાઈ થોડા આવતા હતા, જેમકે, સુલેમાન બસરીએ હિ સ ર૩૭ (ઈ સ ૮૫૧) એ લખ્યું છે કે જનવરો મા થોડા બહુ જ કમ છે. (૫ પૃ, પેરિસ)

(૧૧) આ પુસ્તક વાચવાથી વાચકોને એક વિચિત્ર વાત નજરે પડશે કે ધાત્રુ કરીને ગુજરાતી પાદશાહોમાં સુલ્તાન સુઝદ્દર પહેલો અને આખરી હતો તેણે દુશ્મનો ઉપર હુલ્લમન્દ થયા બાદ તેમના માથાઓનો 'કિલ્ચએ મિનાર' (માથાનો મિનારો) બનાવેો હતો મારો આ અગ્નયખીબરેલી વાત કહેવાનો સમય એ કે અરબસ્તાન, ઇરાન, ઇરાક, કાબૂલ, અને હિંદુસ્તાનમાં 'કિલ્ચએ મિનાર' બનાવવાનો બિનકુન રિવાજ ન હતો અન્યતઃ, એ રિવાજ તાર્તર અને મોગતોમાં સાધાગણુ હતો આ જમાનામાં મોગતો કાબૂલ સુધી આવી પહોંચ્યા હતા બહુધા એમની નિસબતમાં સુઝદ્દરશાહે આ વાત આબળ્યા બાદ તેનો અમન કર્યો હશે

(૧૨) આ કિતાબના અબ્યાસ ઉપગ્રથી માનૂમ પડે છે કે તે વખતે સુલ્તાન મહમૂદ ખલ્જના કબજામાં માળવાનો જેટલો મુલક હતો તેટલાની આમદાની પાચ કરોડ (૮-કા) જેટલી હતી આ બાગતમાં ખીજ તારીખો ઠઈ પછુ કહેતી નથી આ એક અગત્યની બાબત હોવા છતાં પછુ ખીજ ઇતિહાસકારોએ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નથી

(૧૩) ડુનિયાના હરેક મુલકનો દસ્તૂર છે કે ખુદ મુલકનો પાદ શાહ કે કોઈ ખીજ મુલકનો પાદશાહ મહેમાન તરીકે કોઈ જગ્યાએ જાય છે, ત્યારે ત્યાનો હાકેમ તેમને ખુશ કરવા મટિ શહેરને શણગારે છે આ ગુદીગુદી રીતે બની શકે છે તેમાં વધારે મશહૂર 'આયના બન્દી' છે ત્યારપછી નખ્લમન્દી—એટલે કે મીથુના ઝાડોમાં બિન્નબિન્ન જાતના રંગોવાળા ફૂલ, ફળ તથા પાદડા બનાવી વર્મત ઝકુનો મહિમા ખડો કરવામાં આવે છે તે છે પરતુ એક ત્રીજી વસ્તુ જે એનાથી વધારે પાવદાર અને ખુશનુમાં હતી તે રેશમની જાત હતી રેશમનાં તરેહતરેહના કપડા અને હો ભાથી જાન્, ફૂન, ફળ, પાદડા વગેરે બનાવી બાગમાંનો તેમ જ બહારનો એવો અગ્નયમ દેખાવ પેદા કરવામાં આવતો હતો કે કેટલીક સમયે તો 'દિવાન' મળુલે વધુ હેરતમન્દ થઈ જતા હતા અને તેમને તે કુદગતી હોય એવો જ ખ્યાલ આવતો હતો આ રિવાજ જલાળીર પાદશાહ (અવસાન

તિ સ. ૧૦૩૭, ઈ. મ ૧૬૨૭) ના વખત સુધી ગુજરાતમાં
ગરી હતો, જેમકે જ્યારે તે ગુજરાતમાં આવ્યો ત્યારે અમુકરશક્તિ
ખાનખાનાની પુત્રીએ એને દાવત કરી હતી. ખાધા પછી તેણે જાગમાં
સહેલ કરવા માડી. પાનખર ઋતુ હોવા છતાં તેની નજરે તમામ
જાગ ફૂલ અને ફળથી ભરેલો લીલોડમ જણાયો. ગેંગોસમી ફળો
દેખી તે તોડવાનો તેણે ઇગરો કર્યો, પરંતુ જ્યારે તેને માન્ય પડ્યું
કે તે ખનાવતી છે ત્યારે તે અતિ હેમ્તમન્દ થયો અને 'આપણો
ગુજરાત આજે પણ દુનન અને દ્વિન્દ્રિયમાં એવો જ હોત તો કેવું સારું'

(૧૪) અસલના પાદશાહોના જમાનામાં એક રિવાજ પાઅન્દા-
ઝીનો હતો. તેનો ઉપયોગ બે અર્થથી થતો હતો. જ્યારે પાદશાહ
ઠાઈ મકાનમાં દાખલ થતો ત્યારે પ્રથમ તો મકાનનો માલિક તેના
ઠંઠમ ઉપર ઠાઈ ચીજ ઓવારી લેતો હતો. મામૂલી ચીજથી માડી
સોના, ચાંદી અને હીરા ઝવેરાત પણ લાયકાત અને હેસિયતના
પ્રમાણમાં ઓવારવામાં આવતા હતા.

વળી પાદશાહ મકાનમાં દાખલ થાય તે પહેલાં મકાનનો
માલિક ઉચ્ચ ઠોડીનું કાપડ તેના રૂતા ઉપર ઘિછાવતો હતો.
પાદશાહ તે કાપડ ઉપર ચાલતો આવી, તે ધૂળથી દૂર રહી શકતો
હતો આ ક્રિતાનનો અજાસ કરવાથી એ જાગત પણ માન્ય પડે
છે કે આ પાઅન્દાઝીનો રિવાજ દસમી સદીની શરૂઆતના જામમાં
માળવા અને ગુજરાત એ બંને દેશમાં ચાલુ હતો.

'મુઝ્ફરશાહી'નું અવલોકન કર્યા પાદ અસલ ગ્રંથ શરૂ કરવાનો
મારો ઇરાદો હતો, પરંતુ ઠંઠક તો ફેટલાક વિદ્વાન મિત્રોના આગ્રહથી
અને ઠંઠક એ કારણથી કે વાયકોને ગુજરાતના સુતાનો વિશેનો
સક્ષિત સાર ધ્યાનમાં આવી નય તેથી બહુ જ મક્ષિત હકીકતો તેમના
ટૂંક છવનવૃત્તાતો સાથે સુતાન મુઝ્ફરશાહના સંબંધનો ખ્યાલ
રાખી મેં લખી દીધી છે હું આશા રાખું છું કે તે વાયકોમાં
દિલચસ્પી અને ફરહત પેદા કરશે.

રવાના થયો. રામસખાન દન્દાની એનો કાકો એની સાથે હતો, પરંતુ તે રતામા અતિ મધપાનથી મગ્ન પામ્યો.^૧

આ ખગર સામગી મુઝફ્ફરખાન ખુજ શોકાતુર થયો અને કેટલીક સાર સુધી તેનો ખેદ જારી રહ્યો. આખરે ઉમરાવોના આગ્રહથી હિ સ ૮૧૦ (ઈ સ ૧૪૦૭)મા તે તખ્ત ઉપર બેઠો. હિ સ ૭૧૩ (ઈ સ ૧૪૧૦)મા તથા માસ પર્યંત તે સખ્ત ગિમાર રત્યો અને હેવો આ દુનિયા છોડી ગયો.^૨ ત્યારપછી મોહમ્મદશાહનો પુત્ર એટલે કે સુલ્તાન મુઝફ્ફરશાહનો પૌત્ર સુલ્તાન અહમદશાહ તખ્તનશીન થયો. તેણે પાટણુ છોડી સાગમ્મતીને કિનારે અમદાવાદ વસાવ્યું જે આજ પર્યંત છે. માણેકચોકમાની જામે મસ્જિદ એની જ બનાવેલી છે. હિ સ ૮૪૬ (ઈ સ. ૧૪૪૨) મા આ નેકદિન પાદશાહે દેહત્યાગ કર્યો અને ત્યારપછી એનો વડો દીકરો મોહમ્મદશાહ ખીજો ગયાસુદ્દીનનો હલ્કાબ ધારણુ કરી ગાદી ઉપર બેઠો. સુલ્તાન અહમદ અને શેખ અહમદ ખુટ (સરખેજ)ની કબરોનો પાયો એણે નાખ્યો હતો. તે આપાનેર જીતવા ચાહતો હતો, પરંતુ મદવાડમા પટકાર્ષ પડવાથી અમદાવાદ પાછો આવ્યો. દસ અગિયાર વર્ષ રાજ્ય કરી, હિ સ ૮૫૫ (ઈ સ ૧૪૫૧)મા તે આ ફાતી દુનિયામાથી વિદાય થયો,^૩ અને એના વડા પુત્ર કુતબુદ્દીન અહમ શાહે (ખીજો) સસ્તનતની લગામ તાયમા લીધી તેણે કાકરિયા તળાવ જેને હોઝે કુતબી પણ કહેવામા આવે છે તે બધાંયું હતું આ ઉપરાંત તેણે મખ્યાબધ ગાલી ઇમારતો બધાવી હતી, કારણુ કે તે મકાનનો શોખીન હતો. સાડા આઠ વરસ સુધી રાજ્ય કરી હિ સ ૮૬૩ (ઈ સ ૧૪૫૮)મા તે બાકી દુનિયા તરફ દૂર કરી ગયો ત્યારપછી સુલ્તાન હાઉદશાહને થોડા મહિના માટે પાદશાહ બનાવવામા આવ્યો, પરંતુ તે નાનાયક હોવાના સજ્જથી તેને રાજ્યત્રષ્ટ કરી મોહમ્મદશાહ ખીજના પુત્ર ફતહખાનને સુલ્તાન મહમ્મદશાહના નામથી ગાદીએ

૧ 'મખ્યારીરે રહીમી', શા ૨, દલકતા, પૃ ૧૩૩

૨ ફરિસ્તા શા ૪, દેહરાબાદ, પૃ ૩૪૮

૩ 'ઝફરલવાલા,' શા ૧, બજા ૫ ૩, લંડન

બેસાડવામાં આવ્યો. તેના વખતમાં જૂનાગઢ, ચાંપાનેર અને દારકાના કિલ્લા છતવામાં આવ્યા હતા. તેની મરતનત દખ્ખણની સરદારથી કાંઈ મિલકત સુધી હતી. એણે પચાસ વર્ષથી વધારે રાજ્ય કર્યું. હિ. સ. ૬૧૭ (ઈ. સ. ૧૫૧૧)માં તેણે દેહત્યાગ કર્યો. તેના પછી તેનો પુત્ર ખલીલખાન ખીજા સુલકુદરના નામથી માનીએ આવ્યો. આ જ સુલકુદર માળવાનું સુદ કર્યું, અને એના જ નામથી 'સુલકુદરશાહી' નામનું પુરતક સખવામાં આવ્યું છે, જેનો આ તરજૂમો પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

જન્મ

સુલકુદરશાહનો જન્મ હિ. મ. ૮૮૦ (ઈ. મ. ૧૪૭૫) શામાન મહિનાની છટી તારીખ ને છુધવારને દિવસે સુર્યોદય થયા બાદ અમદાવાદમાં થયો હતો. કારસી જખાનની અખ્તર પદ્ધતિ પ્રમાણે તેની તારીખ "કરજખ" (સુખી) ઉપરથી નીકળે છે. તેની માનુનામ હીનાગાર્હ હતું. હીરાગાર્હ મહી નદીના કિનારા ઉપર રહેતા જમીન દાર રાણા નાકા રજપૂતની પુત્રી હતી આ કારણથી સુલકુદરશાહ અર્ધી રજપૂત હતો. પિતાએ તેનું નામ 'ખલીલખાન' રાખ્યું. હવે આપણે કિરમતની ખૂબી જોઈએ કે ચારપાય દિવસ બાદ ગણી ગુજરી ગઈ અને ખલીલખાન તરફ દબેશ માટે માહરી મોહ ખમતની મનાઈ થઈ જ્યારે સુલતાન મહમૂદને આ વાતની ખબર થઈ ત્યારે તે બેહદ ગમગીનીમાં ગઈ થઈ ગયો અને જે કપડામાં ખલીલખાનને લપેટવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે જ તેને લઈ પોતાની સાવકી મા પાસે ગઈએ, જે મોહમ્મદશાહ ખીજાની બેગમ હતી. તેણે તેને તેના ખોળામાં મૂક્યો. આનું કારણ એ હતું કે કેટલાક વખતથી બેગમની ખાદિશ હતી કે સુલતાન પોતાના પુત્રોમાંથી એક તેને સોપે તો તેની પરવરિશમાં તેનો સમય પસાર થાય. આવી રીતે તેણે ખલીલખાનને માટે ઉત્તમ પાલનપોષણની વ્યવસ્થા કરી ૧

દાદી તેના ઉપર પોતાના છોકરા કરતા પણ વધારે મોહખમત રાખતી હતી. તેણે પરવરિશમાં કાંઈ પણ મણા રાખી નહિ.

તેનું નામ હાંસજાઈ હતું. હિ. સ. ૮૮૫ (ઈ. સ. ૧૪૮૦)માં ત્યારે સુઝક્ષ્મ પાંચ વર્ષની વયનો હતો ત્યારે માળ ઉપરથી તે અચાનક નીચે પડી ગયો અને બહુ જ જખમી થયો. હાંસજાઈ ગભરાઈ ગઈ અને ધણું કરીને તેનું દુઃખ કમ કરવાના ખ્યાલથી તેણે તેને એકબે શરાબનાં પ્યાલાં પાયાં, પરંતુ તેને આની આદત ન હતી, તેથી તેને બિલકી થઈ ગઈ અને બહુધા કેટલાક દિવસ બાદ તે સાળો થયો.^૧

કેળવણી

‘ગિરાતે સિકંદરી’ (પૃ. ૧૩૫)માં કહેલા ઉલ્લેખ મુજબ ખલીલખાન પોતાના બાઈઓમાં સર્વથી નાનો હતો. આ નમાયો છોકરો પોતાની દાદીને ત્યાં બિહરતો હતો. આ સંબંધોમાં તેને ઉત્તમ કોટીની પ્રાથમિક કેળવણીની સગવડનો અભાવ હોય જ એમાં કંઈ હેરતમન્દ થવા જેવી વાત નથી. યુગરાતના સુલ્તાનોમાં એક અજબ રિવાજ એવો હતો કે યુવરાજ સિવાયના તમામ શાહ-બદાઓની જાગીર પ્રમાણમાં બહુ જ કમ રહેતી હતી. આ વાતની માહિતી યુગરાતના ઇતિહાસના અભ્યાસીઓને જરૂર હશે જ. આ સખખથી અટકળ કરી શકાય કે ખલીલખાનની પ્રાથમિક કેળવણી માટે મધ્યમ લાયકાતના શિક્ષકો રોકવામાં આવ્યા હશે, પરંતુ ત્યારે તે પુખ્ત વયનો થયો હશે ત્યારે તેને માટે ઉત્તમ ઉસ્તાદોની જોગવાઈ કરવામાં આવી હશે. યુગરાતના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરવાથી માલૂમ પડે છે કે ખલીલખાન બાલ્યાવસ્થામાં વધારે તાલીમ હાંસલ કરી શક્યો નહિ; જેમકે, સુઝક્ષ્મખાને પોતે એક વખતે કબૂલ કર્યું હતું કે શાહબદગી અવરયાના કરતાં પાદશાહ થયા બાદ મેં વધારે તાલીમ લીધી હતી.^૨

વ્યાકરણ:—તે જમાનાના એક મશહૂર વિદ્વાન કાઝી જમાલુદ્દીન મોદમ્મદ બિન ઉમર ઇબ્ન બહરક હજરમીએ તેનો વ્યાકરણનો અભ્યાસ ખતમ કરાવ્યો હતો,^૩ જે મહમૂદ આઝમના વખતમાં

૧. ‘ગિરાતે સિકંદરી’, પૃ. ૧૬૮, મુંબઈ.

૨. ‘ગિરાતે સિકંદરી’, પૃ. ૧૬૫, મુંબઈ.

૩. ‘ઝફરનામા’, ભા. ૧, પૃ. ૧૧૯, લંડન.

એકનથી અમદાવાદ તથા શીરડી લાવ્યા હતા અને દિ. સ. ૯૩૦ (ઈ. સ. ૧૫૨૩)માં ત્યાં જ તેમની દફનક્રિયા કરવામાં આવી હતી.^૧ વ્યાકરણની કઈ કઈ કિતાબોનો તેને અભ્યાસ કરાવવામાં આવ્યો હતો તેની વીગત કિતાબોમાં મળતી નથી. વ્યાકરણના મૂળતત્ત્વોના અભ્યાસ માટે 'સબ્યાહ' નામની કિતાબનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે ખલીલખાન શાદખાદો હતો ત્યારે તેણે તેનો અભ્યાસ કર્યો હતો.

ખત્તાતી (લહિયાનું કામ):—ખલીલખાને ખત્તાતીનો ખાસ અભ્યાસ કર્યો હતો. તે સમયના મરાઠર ખુશનવીસ (લહિયા) મુલ્લા મહમૂદ સિયાવશ શીરાઝીને આ કામ માટે મુકરર કરવામાં આવ્યો હતો.^૨ ખલીલખાને આ વિષયનો એટલો જાણો અભ્યાસ કર્યો હતો કે ખત્તે નરખ, ખત્તે સુલ્સ અને ખત્તે રૂકા (જણુ જાતની દારસી જખાન લખવાની રીતો)માં તે પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો હતો. દરસાલ પવિત્ર કુરાને શરીફ પોનાના હસ્તથી લખી એક સાલ મહીના મુન-વવરા અને બીજી સાલ મહા મોઅજઝમામાં તે મોકલતો હતો.^૩

ફિકહ, સાહિત્ય અને હદીસ (હઝરત મોહમ્મદના શબ્દો):—તેણે ધર્મશાસ્ત્ર અને સાહિત્યની તાલીમ હોશિયાર હસ્તાદ પાસેથી હાંસલ કરી હતી, પરંતુ અફસોસ કે મોઈ કિતાબમાં હસ્તાદનું નામ આપવામાં આવ્યું નથી. મસેકુલ મોહમ્મદીની મોહમ્મદ બિન અબ્દુર રહેમાન બે ઇબ્ન સુવયદને નામે આજખાતો હતો (દિ. સ. ૯૨૬: ઈ. સ. ૧૫૨૨માં અવસાન), તે મહમૂદ આઝમના સમયમાં યમનથી ખંખાત આવ્યો અને પાદ-શાદની કદરદાનીને લઈને ત્યાં જ રહ્યો. તે પહેલો જ શખ્સ હતો જેને

૧. ઘણું કરી આ વાત સાચી નથી, પરંતુ તે મુઝફ્ફરના વખતમાં દિ. સ. ૯૨૭ (ઈ. સ. ૧૫૨૦)માં તથા શીરડી લાવ્યા હતા. 'અબુનુરસ સાફર', પૃ. ૧૩૨, બચાઈ.

૨. 'મિરાતે સિક્કરી', પૃ. ૧૧૫.

૩. 'ફરિરતા', ભા. ૪, પૃ. ૪૩૪, દેવરાજાદ.

૪. 'અબુનુરસ સાફર', પૃ. ૧૨૨, બચાઈ.

હિંદુસ્તાનમાં અને ખાસ કરી મુઝ્જરાતમાં મલ્લેકુલ મોહમ્મિનીનો ખિતાબ આપવામાં આવ્યો હતો. તે મુસ્તાન મહમ્મદના માનીતા-ઓમાંનો એક હતો. એક બાગ્ ઊપદેશઆસન ઉપર ગિરાજમાન થઈ તે હદીસનો ઉપદેશ કરતો હતો, અને બીજી બાગ્એ હકૂમતનો બોલો પણ ઉઠાવતો હતો. મલ્લેકુલ મોહમ્મિનીની પાસેથી ખલીલખાને કંઈ ફાયદો ઉઠાવ્યો હતો કે નહિ એ કોઈ કિતાબમાંથી મળી આવતું નથી; પરંતુ કયાસ કરી શકાય છે કે હદીસના આ પ્રખર વિદ્વાન પાસેથી પણ ખલીલખાન કંઈક શીખ્યો હતો. અમત, ખુદ મુઝફ્ફરશાહે લખ્યું છે કે મારા ઉસ્તાદ મુસ્નદે આલી, મગદુદ્દીન ખુદાવન્દખાન પાસે મેં હદીસનો અભ્યાસ કર્યો હતો. મારા ઉસ્તાદોએ બધાન કરેલી હદીસોમાંની કોઈ એવી નથી જે મને આધાર સાથે યાદ ન હોય. એ જ પ્રમાણે કોઈ રાવી એવો નથી જેના મોઅતખર કે ગેરમોઅતખર થયા પછીથી કે તેના જન્મથી લઈ મરણ સુધીની વીગતો વિશે મને માહિતી ન હોય.^૧ વળી મુઝફ્ફરશાહે એક વાત માટે મમરૂર થવાનો ફાયદો પણ હાંસલ કર્યો હતો કે ફતહુલખારી, શરહે છુખારીની પહેલી હસ્તલિખિત કિતાબ, જે હિંદુસ્તાનમાં આવી હતી તે મુઝફ્ફરશાહને એટલે તરીકે અર્પણ કરવામાં આવી હતી. આથી મુઝફ્ફરશાહે લાવનારને કદરદાની અર્થે બરખાનું ગવર્નરપદ આપી સરકારાઝ કર્યો.^૨

મન્તિક (તર્કશાસ્ત્ર), ફિલ્સૂફી, કલામ (ઇસ્લામી ફિલ્સૂફી):—એમ જણાય છે કે જે પ્રમાણે તે હદીસમાં હોશિયાર હતો તે જ પ્રમાણે અસ્માયે રિઝવમાં^૩ પણ તે પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો હતો. અને તેવી જ રીતે મન્તિક, ફિલ્સૂફી અને કલામથી તે વાકેફ હતો એમ કહેવાય છે, કારણ કે એક વખત તેના દરખાસ્તમાં મોહમ્મદ હુવાનીના રિસાલએ કુતબુદ્દીનની શરહ પર કેટલાક લોકોએ ટીકા કરી હતી. બાદશાહે બન્નેની તુલના એવી રીતે કરી કે પ્રતિરોધ આપમેળે દબાઈ ગયો.^૪

૧. 'ઝફ્ફરવાલા', ભા ૧, પૃ. ૧૨૭, લંડન.

૨. 'ઝફ્ફરવાલા', ભા ૧, પૃ. ૧૧૮, લંડન.

૩. હદીસ હદનાર રાવીઓના દેખાણનું જ્ઞાન.

૪. 'ગિરાતે સિફદરી', પૃ. ૧૮૩.

તકસીરોની કિતાબોના અભ્યાસ—મુઝદ્દરશાહને અકબી ઇદમો (અર્થશાસ્ત્ર, કિસ્મી વગેરે) ના કરતા નકલી ઇદમો (કુરાન હદીસ વગેરે) મા વધારે રસ પડતો હતો. આ જ સગમથી હદીસ અને તકસીરનો અભ્યાસ તેણે સૌથી વધારે પ્રમાણમાં કર્યો હતો, તે એટલે સુધી કે 'પારણ્યામાંથી માડી કમર સુધી વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરે' એ હદીસના સિદ્ધાંત મુજબ મરણપર્યંત તે કિતાબોના અભ્યાસ મા મશગુલ રહ્યો હતો. આખરી દિવસોમાં મઆરેમુલ તન્ઝીલની તકસીરનો અભ્યાસ કરતો રહ્યો તેનો કેટલોક દિરસો બાકી રહ્યો તરી એટલામાં તેને આ દુનિયા છોડી જવાની ફરજ પડી.^૧

કુરાને શરીફની સ્મૃતિ અને તસવ્વુફ—યુજરાતી ખાદશાહોમાં કોઈ એવો ન હતો જેને તમામ કુરાન પાઠે હોય. આ જ સગમથી મહમૂદ આઝમની સામે જ્યારે આ બાગતની ચંચાં આવી ત્યારે તેણે અમગોનીમાં ગરકાવ ચર્ચ કર્યું કે અફસોસ મારા પરિવારમાં કોઈ લાકિઝ નથી આની બસર ખલીફખાન ઉપર બહુ જ ચર્ચ. સાવર તે અમદાવાદથી રવાના થયો અને પોતાની જગીરમાં આવ્યો ત્યાં કુરાન કોરે કરવામાં ગુપ્ત રીતે મશગૂલ રહ્યો. અતિ ઉમ્મગરા અને લીનતાને લક્ષને તેની આખો લાલચોળ ચર્ચ જતી હતી આખરે એક સાલ અને કેટલાક મહિના પછી તે આ કામમાં કામિ યાગ થયો. નતીજે એ આવ્યો કે યુજરાતના સુલતાનોમાં ફક્ત મુઝદ્દરશાહને જ આ મગફરીનો લાભ મળ્યો કે વિદ્વાન હોવા ઉપરાંત કુરાને શરીફ પણ તેણે મોઢે કર્યું હતું તે દરેક રમઝાન માસમાં અતે તરાવીહ પડતો હતો વળી તે કોઈકે વખત શ્રેતાજન તરીકે પણ રહેતો હતો.^૨ તેની ઉમરના ઉત્તરાર્ધમાં તેને તસવ્વુફની સેદ લાગી હતી તે ગરીબગુરખા અને ફકીરોની બહુ જ ખિદમત કરતો હતો.

વિનાદ અને સગીતઃ—જે પ્રમાણે ખલીફખાન ધાર્મિક જ્ઞાનમાં નિપુણ હતો તે જ પ્રમાણે તે સસારી જ્ઞાનમાં એછા

૧ 'ઝફરવાલા', વો ૧, પૃ ૧૨૮, ૯૩૫

૨ 'મિસતે સિકદરી', પૃ ૧૬૬, 'ઝફરવાલા', બાગ ૧, પૃ ૧૩૮

ઊતરે એવો ન હતો. પ્રાદ કળાઓમા મગીત તરફ એનું લક્ષ્ય વધારે હતું. ખુદાએ એને મનોહર રાગ પણ દાઉદની મોરલીમાથી જ અર્પણ કર્યો હતો. મિતાર, ચિત્રી, સરમડલ, અને ચક્રવાવડ વગેરે વાજિંત્રો તે મારી રીતે વગાડી શકતો હતો. વળી તેનો મદાવરો પણ એટલે સુધી હતો કે સવારનિગા, ખ્યા, નાદિયા, ખાકિત, મવારિદા, હા, ધુર અને દોહરા વગેરે રાગો પણ તે સારી રીતે પકડી શકતો હતો. તે પોતે તેમનાથી વાકેફ હતો, એટલું જ નહિ પરંતુ કળાની દૃષ્ટિએ તે ચર્ચા પણ કરી શકતો હતો. સારા અને નરસાનો ભેદ પણ તે સમજતો હતો. વળી સારામયથી ઉત્તમની પસંદગી કરવાની પણ તેનામા ચાલાકી હતી.^૧

કાવ્યશક્તિ:—ગ્રોહકળાની બીજી શાખા, કાવ્યશક્તિનો પણ તેને બહુ જ જોખ હતો, એટલે સુધી કે તેના દરબારમા મુઘા મનાલી, મુઘા અયુમ વગેરે સખ્યાનધ ઉત્તમ કવિઓ હાજર રહેતા હતા. ધાર્મિક જ્ઞાન તરફ વધારે લેહ હોવાથી તેની કંઈ ખાસ રચના ન હતી, પરંતુ મોઢો મળે ત્યારે કવન બનાવવામા પાછી પાની કરતો નહિ તે બાબત નીચેના બનાવ ઉપરથી માન્ય પડે છે જ્યારે મન્ડુ ઉપર તેણે વિજય મેળબો ત્યારે દરબારી કવિઓમાના કેટલાકે તેની સાત લખી હતી, પરંતુ એક કવિએ માત્ર સાત કાઠી હતી, જે તેણે સુલ્તાન મુઝફ્ફરની સામે મૂકી. પાદશાહે સત્વર તે ઉપર ત્રણ મિસ્લઆ (ચરણાર્ધ) ઉમેરી ચોપાર્ધ (રુબાઈ) બનાવી દીધી.^૨

આ જ પ્રમાણે મુઘા અયુમે પણ એક વખત એક રુબાઈ (ચોપાર્ધ) લખી, જેમા વિદ્વાનોને અશીષ આવાની પ્રેરણા કરી હતી રમૂજમા એક દોરતે સુલ્તાન મુઝફ્ફરને એ રુબાઈ સંભળાવી

“ચોપાર્ધ”

બુખૂર અય ખામ 'ઝરરે અશીયુન,

કે મુમિદત બવકત હન બાસદ;

૧ 'મિરાતે સિક્કરી', પૃ. ૧૭૮

૨. હસ્તલિખિત 'મુઝફ્ફરશાહી'

હલમા રા મુનાસિખ અસ્ત અરીયુન,

દિમ બાયદ કે બા અમલ બાશદ.

અર્થાત—ઓહ ખાન ! અરીયુની એક કહી ખા,
જેથી નિરાકરણ સત્વર તારી વહોર આવશે.

અરીયુ વિદ્વાનો માટે ગોપ્ય છે.

જ્ઞાન વ્યવહાર હોવું જોઈએ.

સુલતાન આ રજાઈ સાંભળી મોં મજકાવી બોલ્યો, કે સુધા-
એ ગ્રેરણા માટે નહિ પરંતુ ઠપકા માટે આ ચોપાઈ કહી હતી.
કદાચ લખનારની ગલતી થઈ હશે. તેણે મીમ (م) ના માયા (م)
ને બદલે બે (ب) નું મીકું મૂકી દીધું હશે. અસલ મિસ્સા
(અરજી) આ છે.

“મખુર અય ખાન ! જરૂરે અરીયુન.”

(અર્થાત—ઓહ ખાન ! અરીયુનો કણ ખાઈશ નહિ.)

સુલતાનની વિદ્યક્ષણુદિને ન્યાય આપવો જોઈએ કે એક
અક્ષર બદલવાથી તેણે તમામ બાવાઈ બદલી નાંખ્યો.

કુરતી, તલવાર, અને ભાલાના દાવમાં નિપુણતા:—

સુલતાન કુરતીમાં અતુલ, હકત અન્દાઝી (કુરતીનો એક દાવ)માં
ચતુર અને સિપાહીરીમાં પરિપૂર્ણ હતો. શમશેરઝતીમાં એટલો બધો
પાવરધો હતો કે ચામડામાં હવા ભરી ડાગા હાથથી ઉપર ઉછાળતો
અને જમણા હાથથી તલવાર વડે તેના બે ટુકડા કરતો હતો. આ
ઉપરાંત પાદશાહની આ કળામાં પ્રવીણતા વિશે નીચેના બતાવો
ઉપરથી પણ માહિતી મળે છે.

એક ગરીબ માણસના ઘરમાં એક બદમાશ દરેક રાત્રે ઘૂસી
જઈ ધાંધલ કરતો હતો. પેલો ગિયારો ઘરવાળો એક દિવસ પાદશાહ
પાસે ગયો અને તેમને એ વાત કરી, બોલાવી લાગ્યો. બદમાશ
પાદશાહની સામે આવી તલવાર મારી, જેનો રદિયો આપવા માટે
તેણે પોતાની તલવારનો એવો ઝટકો માર્યો કે હમરમાંથી તેના બે
ટુકડા થઈ ગયા. એવી જ રીતે બાઝના ઉપયોગમાં પણ તેને એટલો

બધો મદાવરો હતો કે જો એક વાટી કાઢી જગ્યા ઉપર મૂકવામાં આવતી, તો પાદશાહ પોતાના બાવાથી જિંદગી નીકળી જતો.

ધનુર્વિદ્યા—તેની આવી જ નિપુણતા ધનુર્વિદ્યામાં પણ હતી. એક વખત એવું બન્યું કે સોરઠમાં તે શિકાર કરવા માટે નીકળ્યો હતો. એક હરણની પૂઠ પકડી તેમાં તે એટલે દૂર નીકળી ગયો કે ઐન્ય પણ દૂર ગઈ ગયું. દૈવભોજે થોડા લૂટારાઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને તેઓએ પાદશાહને મારવાની કાશિય કરી. પાદશાહે પણ પોતાના તીરો વડે નિશાન તાકવાનું શરૂ કરી દીધું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમનામાંના ધણા માણસોને કારી ધા વાગ્યા અને ફેટલાક જખમી થયા. આ દરમિયાન ફોજ પણ આવી પહોંચી. ઐનિઝા પાદશાહની આ હિંમત જોઈ અતિ હેરતમન્દ થયા.^૧

સુતારકામ:—પ્રાચીન કાળમાં ઘણા ઓછા પાદશાહો એવા હતા જેમણે રાજ્યેચિત કળાઓની સાથે કાઢી સાધારણ કુશર કે ધધા તરફ લક્ષ્ય આપી તેનો અભ્યાસ કર્યો હોય. મોગલ પાદશાહોની લાખી યાદીમાં ફક્ત એક આયમગીર (औरंगजेम) નગર પડે છે જે સુન્નેખન અને ટોપી બનાવવાની કળામાં પ્રવીણ હતો. તેણે જિંદગીભર તે તરફ પોતાનું લક્ષ્ય આપ્યું હતું.

એ પણ મગરૂરીની વાત છે કે મુઝ્ફરશાહ સુસ્તાનોમાં ખસીય ખાન મુઝફ્ફરશાહ દુન્નરોમાં રસ લેનારાઓમાંનો એક હતા. સુતાગ કામથી એ સારી પેઢે વાકેફ હતો અને એ કળામાં પ્રોદ માણસની માફક તે એ કામ અદા કરતો હતો.^૨

જોકે પાદશાહો માટે આદરણીય અને વિવેકી રહેવું એ પણ શ્રેષ્ઠતાની નિશાની ગણાય છે, પરંતુ જો તેમનામાં શીઘ્રકવિત્ત અને વિનોદ કરવાની શક્તિ પણ હોય અને મોઢો મળ્યે ચોક્કસ રીતે એનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ વધારે ફળદાયી નીવડે છે. મુઝફ્ફરશાહમાં પણ આ શક્તિની કમી ન હતી. વળી મોઢો મળે તેનો

૧ 'મિરાતે સિકંદરી,' પૃ. ૧૭૮, ૧૭૯.

૨ 'મિરાતે સિકંદરી,' પૃ. ૧૭૮.

ઉપગોગ પણ કરતો હતો. આ વિશે મુસ્લિમ અયુમ કવિના મંત્રણામાં ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે.

જાગીર અને હકૂમત:—ખલીફખાનને જ્યારે હાંસગાઈને સોંપવામાં આવ્યો ત્યારે તેને જાગીર મળી હતી; પરંતુ અટકળ કરવામાં આવે છે કે આ જાગીર ધણી નાની હતી, જેવી કે મુજરાતના શાહનશાહખાને આપવાનો રિવાજ હતો. આ બાબત બદાશાહ અને અને અહમદશાહ ત્રીજાના હેવાલો ઉપરથી માલુમ પડે છે. જ્યારે ખલીફખાન મોટા થયો ત્યારે જુદી જુદી જગ્યાઓએ અને ગવર્નર બનાવી મોકલવામાં આવ્યો હતો.

‘મિરાતે સિકંદરી’માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે હિ. સ. ૮૬૨ (ઈ. સ. ૧૪૮૬)માં પાદશાહે મુસ્તફાખાદ (જૂનાગઢ) તરફ પ્રયાણ કરવાનો ઇરાદો કર્યો. જ્યારે તે ધણુકા પહોંચ્યો ત્યારે સુસ્તાન મદમુદ ખલીફખાનને કિલ્લા સાથે જૂનાગઢ સોંપી પોતે ચાંપાનેર ગયો.^૧ ઉપર જણાવવામાં આવ્યું કે ખલીફખાનનો જન્મ હિ. સ. ૮૮૦ (ઈ. સ. ૧૪૭૫)માં થયો હતો અને તેની ઉંમર હિ. સ. ૮૬૨ (ઈ. સ. ૧૪૮૬)માં બાર વરસની હતી. આટલી તરુણ વયના શાહનશાહને દૂંઢ વખત ઉપર છોડતા સોરઠ જેવા મુલ્કનો ગવર્નર બનાવવો અને પોતે મુલ્કના બીજા ખૂણામાં એટલે કે ચાંપાનેરમાં મુકામ કરવો એ ખલીફખાનની સમજસક્તિ અને રાજનીતિ ઉપર તેના અત્યંત વિશ્વાસનું સૂચન કરે છે અને તેના ઉત્કૃષ્ટપણની મદાન સાબિતી આપે છે.

કેટલા વખત સુધી તેણે સોરઠમાં ગવર્નર તરીકે કામ કર્યું હતું તે બાબતની માહિતી કોઈ તારીખમાંથી મળતી નથી. અલબત્ત, એમ માલુમ પડે છે કે હિ. સ. ૯૧૩ (ઈ. સ. ૧૫૦૭)માં તે વડોદરાનો હાકેમ હતો, અને તે વખતે તેની વય ૩૩ વરસની હતી. વળી

૧. ‘મિરાતે સિકંદરી,’ પૃ. ૧૧૪. ‘તબક્કતે અહમરી,’ શા. ૩, ૯૬૩તા, પૃ. ૧૬૨.

ફરિસ્તાએ હિ. સ. ૮૯૦ (ઈ. સ. ૧૪૮૫) સાલ લખી છે, પરંતુ એની પુષ્ટિપે બીજા કોઈ કિતાબોમાંથી કંઈ મળતું નથી.

સિકંદરખાન, લતીફખાન અને બહાદુરખાન એમ ત્રણ પુત્રાનો તે પિતા યર્ધ ચૂક્યો હતો.^૧

ખલીલખાન દિ. સ. ૯૧૭ (ઈ. સ. ૧૫૧૧) સુધી વડોદરાના હાકેમ તરીકે રહ્યો હતો. સુલ્તાન મહમૂદ આઝમના અવસાન પછી તે પોતે ગુજરાતનો બાદશાહ થયો. એણે પોતાની અગીરોની ખૂબીથી વ્યવસ્થા કરી હતી, જે માટે એટલું પ્રમાણ બસ છે કે તવારીખમાં તેની વિરુદ્ધ કોઈ પણ જાતની ફરિયાદ માલૂમ પડતી નથી. જે જે જગ્યાએ તે રહ્યો તે તે જગ્યાની આબાદી અને ઉત્તેજન માટે તે કોશિશ કરતો હતો. આનું મૂળ કારણ એ હતું કે તેને હંમેશાં તેના સોબતીઓ તરીકે સદ્ગુણી માણ્યો હતા. વળી વિદ્વાનોની સંગતે તેને સીધે રસ્તેથી આડે જવા ન દીધો.

રાજ્યારોહણ:—સુલ્તાન મહમૂદ આઝમ (એમકો)ને ધણા પુત્રો હતા. ‘મિરાતે સિકંદરી’માં તેનું સહેજ વીગતવાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (૧) રાણી રૂપમંજરીથી તેને એક પુત્ર થયો જેનું નામ મોહમ્મદ હતું. ધણું કરીને કોઈ કારણથી એ ‘મોહમ્મદ કાળા’ને નામે ઓળખાતો હતો. માદીકરો જાને સુલ્તાન મહમૂદની હયાતીમાં જ મરણ પામ્યા હતાં. રાણીની કબર અમદાવાદના માણેક-ચોકમાં અઘાપિ પણ જાણીતી છે.

(૨) ખીજ પુત્રનું નામ ‘આબાખાન’ હતું. તેની મા રાણી સરાણી હતી. તે સપરી (પરીઓનો શાહ)ને નામે પણ ઓળખાતી હતી. તેની કબર અસુરિયા દરવાજા પાસે એક મસ્જિદ સાથે જોડાયેલ હતું પણ છે. શાહનશા ‘આબાખાન’ પણ સુલ્તાનની હયાતીમાં જ આ દુનિયા છોડી ગયો હતો.

(૩) ત્રીજો પુત્ર અહમદખાન હતો. તેણે અમદાવાદમાં યુસુફના પુત્ર ખુદાવંદખાનના પૂર્વગામી વજીરના હાથ નીચે કેળવણી મેળવેલી હતી.

(૪) ચોથા પુત્રનું નામ ખલીલખાન હતું. તમામ રાજદારી

મામલાઓમાં સૌથી વડા પુત્ર આબાખાનનું ચલણ હતું.^૧ તેથી સામાન્ય રીતે એમ ધારવામાં આવતું હતું કે સુસ્તાન મહમૂદ પછી તખ્ત અને તાજનો માલિક આબાખાન થશે, પરંતુ કુદરતને એ માન્ય ન હતું. નતીજો એ આવ્યો કે હિ. સ. ૮૮૫ (ઈ. સ. ૧૪૮૦)માં તેનું અવસાન થયું. હવે સૌથી મોટો હયાત પુત્ર અહમદખાન હતો.^૨ જો તે પછુ જીવતો રહ્યો હોત તો ખચિત તે જ તખ્તનશીન થયો હોત, કારણ કે તે ખલીલખાનના કરતાં વયમાં મોટો હતો. તેણે વજીર ખુદાવન્દખાનના હાથ નીચે શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. આથી જ તે તેનો પક્ષ ખેંચતો હતો. પરંતુ હિ. સ. ૮૮૫ (ઈ. સ. ૧૪૮૦)માં ખુદાવન્દખાને સુસ્તાન મહમૂદ આગમની મરજી વિરુદ્ધ અહમદખાનને તખ્તનશીન કરવા માટે જે યુક્તિ રચી તેમાં તે કામિયાબ થઈ શક્યો નહિ. આ જનાવ પછી ફરીથી ઇતિહાસમાં અહમદખાનનું નામ ફાઈ જગ્યાએ નજરે પડતું નથી. ઉપજા કારણથી અથવા તો કદાચ અહમદખાન પંડે આ કાવતરામાં સામેલ હતો તેથી અટકળથી એમ કહેવામાં આવે છે કે નિષ્ફળતા બાદ કાં તો ચૂપકીથી મોતને ઝોવારે તેને ઉતારી મૂકવામાં આવ્યો હશે, કે કાં તો નજર-કેદમાં જ તે અવસાન પામ્યો હશે. બહુધા આ જનાવ હિ. સ. ૮૯૨ (ઈ. સ. ૧૪૮૬)ની સાલમાં જન્યો હશે. અને ઘણું કરીને હવે ખલીલખાન જે સૌથી^૩ નાનો પુત્ર હતો તેના સિવાય ફાઈ નરમતોન બાકી ન હતું તેથી તેને સુવરાજ જનાવી સોરઠ સોંપવામાં આવ્યું. હિ. સ. ૯૧૬ (ઈ. સ. ૧૫૧૦)ના સુલહનના માસમાં મહમૂદ આગમ ખીમાર થઈ ગયો. તેને મંદવાડ લંબાતાં વડોદરાથી બોલાવવામાં આવ્યો; પરંતુ ત્યારે તે સાજો થયો ત્યારે તેને ફરીથી મોકલવામાં આવ્યો. થોડા મહિના બાદ પુનઃ તેની તબિયત લયડી; તે પથારીવશ થયો. ખલીલખાનને બોલાવવામાં આવ્યો; પરંતુ તેના આવી પહોંચ્યા અગાઉ હિ. સ. ૯૧૭ (ઈ. સ. ૧૫૧૧)ના રમઝાન માસની બીજી

૧. 'મિસતે સિફદરી,' પૃ ૧૩૬.

૨. 'મિસતે સિફદરી,' પૃ ૧૦૫.

૩. 'શરિયા,' ભા. ૪, પૃ ૪૦૬.

તારીખે મુયાંત મમયે તેણે દેદલાગ કયો ત્યારપછી દિ. સ. ૯૧૭ (ઈ. સ. ૧૫૧૧)ના રમઝાન મહિનાની ત્રીજી તારીખે અને મંગળ-વારના દિવસે ૩૭ વર્ષની વયે ખલીલખાન મુઝફ્ફરશાહનો ખિતાબ ધારણ કરી તખ્ત ઉપર બિગજમાન થયો તેનું પ્રથમ કામ તેના બાપના શમને સરખેજમા લઈ જઈ દઝગત ગેખ અદમદ ખર્દુની કબરની પગ તગ્દના બાગમાં તળાવના કિનારા ઉપર દફન કરવાનું હતું તેણે અઝીઝુ'મુસ્કને બે લાખ રૂપિયા (૮૬૧) દવાલે કરી સરખેજમા રહેતા ગરીમશુરમાને વહેંચાવ્યા. તે પછી તેણે એક મોટા દરબાર બંધો જેમા નાના મોટા મર્વેને દરેક જાતની વસ્તુની બક્ષિસ કરી બક્ષિમ લેનારાઓમા લરકરી સિપાઈઓના પણ સમાવેશ થતો હતો જે ઉમરાવો સાથે મુઝફ્ફરશાહને નિસજાત હતી તેમને ખિતાબો અર્પણ કરવામા આવ્યા:

૧ રશીદુલ્લુલ્કને ખુદાવન્દખાન

૨. ખુશકદમને મુખ્લિમખાન

૩ મલેક શુરતાનને મનસૂરખાનનો ખિતાબ આપી સરકરાઝ કયો.

ત્યારપછી બીજા દરજ્જાના ખિતાબો નીચે પ્રમાણે આપવામા

આયા

૪ મલેક કુતુબને અઝફુલ્મુક.

૫ મલેક મુબારક મુલીનને ઇફિતખારુલ્મુક

૬. નસીરશાહીને મુબારિઝુલ્મુક

૭ મલેકશાહને રુકનુલ્મુક.

મુસ્તાન મદમુદ આઝમના આખરી દિવસોમા મલેક બહાઉદ્દીન ઇફિતખારુલ્મુકને ઇમાદુલ્લુલ્કનો ખિતાબ આપી ખુદાવન્દખાનની જગ્યાએ તેને વજીર તરીકે મુકરર કરવામા આવ્યો હતો ત્યારે મુસ્તાન મુઝફ્ફર તખ્તશીન થયો ત્યારે તેણે રશીદુલ્લુલ્ક ખુદાવન્દખાનને વઝારતનો માનનીય હોદ્દો આપ્યો. તે ઉપરાંત પોતાના પિતાના સમયના ઉમરાવોને પણ પદવી, બક્ષિસ અને ખિતાબ આપી ખુશ કયો ૧

ગુજરાતી પાદશાહોમાં પહેલો અહમદશાહ-અમદાસનો પ્રસર્ગ-
પહેલો મુસ્તાન દનો જેની સંતનતને હિંદુસ્તાનના મુસ્તાનોએ સત્તા
તરીકે ગણી હતી તેના પછી મોહમદશાહ અને કુતુબીન દત્તા તેમની
સંતનતની મુત્ત દેવ દોવાથી તેમને ખીજા દૂગના મુઝો માથે
મંમધ આપવાનો ગોમો મળ્યો નરોનો મદમૂદ આજમને તેની મંત
નતના ત્યાગા અમય દરમિયાન હિંદુસ્તાનના તમામ મળ્યો સાથે મંમધ
ખાધવાની તક મળી હતી, તેથી કરીને દક્ષિણ અને માળવાના
મુસ્તાનો ઉપરાત દિલ્હી, કાશ્મીર, ત્રિંધ અને મુસ્તાન માથે પછુ
તેનો બહુ જ મૈત્રીમયધ દનો પોતાનો એવચી મોકવી ખુરાસાન
ના પાદશાહ માથે પછુ નવી નિસમત પેદા કરવાનું તેને આવશ્યક
લાગ્યું તે ઉપરાત મદમૂદ આજમે એક બાબુ સિધનો એક સ્વતંત્ર
હિંદો હતી લીધો જે સરદદ ઉપર હતો પોતે સિધના પાદશાહ
મુસ્તાન મદમદનો નિકદનો સગડી હતો તેથી જમીનમર્ગે ખુરાસાનનો
રતો નજીક થઈ ગયો આ બાબુએ જગત અખાતનું જગત
(દારકા) અને શખોદાર હતી સેવામાં આવ્યા, તેથી ધરાની અખાતમાં
દાખલ થવાનું આતર બોધુ થઈ મયુ. વળી મદમૂદ પાસે દગિયાર્
વાદો એટલો સાધનયુક્ત અને મજબૂત હતો કે મતયાગના કિનારાથી
કન્ઝ મુધીનું સરક્ષણ થતું હતું તેના જવાબે તોપોથી સજ્જ હતાં
હિંદુસ્તાનમાં આ પહેલો પાદશાહ હતો જેણે દારિયાર્ મુઝોમાં તોપોનો
ઉપયોગ કર્યો હતો સારાશ એ કે અસયામોથી બયઅત્ત થઈ ખુરાસાન
અને ધરાનના પાદશાહ મિરઝા ઇમાર્દીન સફરીએ મુસ્તાન મદમૂદ
આજમને ત્યા એનમીમડળ મોકલ્યું, પરંતુ દૈવયોગે જે વખતે
મદમૂદ મરણુશય્યા ઉપર પાસા ફેંગવી રહ્યો હતો તેજ વખતે આ એનમી
મડળ ગુજરાતને કિનારે આવી પહોંચ્યું, આથી કરીને તેને દરવાર
પ્રવેશની તક ન મળી ત્યારે મુઝફ્ફરશાહ તખ્તનસીન થયો ત્યારે એક
માસ પછી હિ સ ૯૧૭ (ઈ સ ૧૫૧૧)ના શવ્વાન માસમાં
મિરઝા હિંદીમ પાદશાહએમને પાયતખ્તમાં પધારવાનું આમત્રણ
આપ્યું મલેક શર્ફહમીદુલ્લુક અને કુતુબુકને આદરસતકાર માટે

મોકલવામાં આવ્યા ધરાનનો એનચી યાદગારભેગ અમદાવાદ આવી દરગારમાં હાજર થયો. કાન્કુન, અમનદાર, ૧ અને અંગરક્ષકો મળી નર્મી ધરાની ૪૦ આદમી તેની સાથે હતા, તે ઉપગત નોકરો વગેરે સર્વ મળી લગભગ પાચસો આદમી હશે ૨

તેઓએ દરગારમાં શાહી શિષ્ટતા અદા કરી અને બધુ જ સખ્ય તાથી ધરાનના શાહની બેઠો આગળ ધરી બહિસોમાં ફિરોઝનો (એક જાતનું જૂતા રંગનું ઝવેર) પાલો અતિ મુદત્ત હતો મહાર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટતામાં તે અજેડ હતો તે ઉપરાંત બિનબિન જાતના જવાહિર, કપડા, અને ૩૦ નર્મી ધરાની થોડા પાદશાહને નજરાણા માં આપવામાં આવ્યા સુલ્તાન મુઝફ્ફરશાહે પણ એનચી અને તેના સાથીઓને ખિનાત આપી વર્ષમાન કર્યો અને નિવાસ માટે મકાન અને ખાવાપીવા માટે નાણાની જોગવાઈ પણ કરી

થોડા દિવસ પછી પાદશાહ વડોદરા ગયો, જે તેની જગીર મા હતું ત્યાં પહોંચ્યા બાદ વડોદરાથી થોડે અંતરે એક નવા શહેરનો પાયો નાખ્યો જેનું નામ તેણે દોનતા તાલુકો રાખ્યું એમ માન્ય પડે છે કે પાદશાહ હજુ વડોદરામાં જ હતો એટલામાં ખાજ જહાન તવાશી પોતાના આકા મોહમ્મદ બિન નાસિરુદ્દીન ખલજીની સાથે માળવાથી ભાગી જઈ, આપાનેરની હદમાં પહોંચ્યો આ ખામતની ખમર પાદશાહને આપવામાં આવી વળી એટલામાં માળવાના રાજા મોહમ્મદ બિન નાસિરુદ્દીનની અગ્રણી પણ આવી, જેમાં શુજરાતમાં આવવાના કારણે તેણે આપ્યા હતા સુલ્તાને મોહમ્મદાબાદ (આપા નેર) શહેરના વડા પોનીસ અમનદાર, મુદાફિઝખાનને તેનો આદર સત્કાર કરી શહેરમાં લાવવાનો તથા તેની મહેમાનગીરી માટે સર્વ શક્ય આવશ્યકતા પૂરી પાડવાનો હુકમ કર્યો મુદાફિઝખાને સુલ્તાનના ફરમાનનું શબ્દશ પાલન કર્યું સફરનો શ્રમ ઉતારવા માટે થોડો વખત તેણે આરામ લીધો અને ત્યારપછી શાહજાદા મોહમ્મદ બિન નાસિરુદ્દીનને

૧. મિરાતે સિંહરી, પૃ. ૧૩૮

૨. 'ઝફ્ફરવાલા', ભાગ ૧, ૬૮

૩ આ શહેર હાલમાં એક નાના ગામડાના રૂપમાં છે

વડોદરા તરફ ચાના ઠગો ગોકળી ન માથે મળી બે અતિ આનંદિત થયા. શાદગઢો ફોળી ચાપાને ગયો અને પાદશાહે વડોદરાથી મોગ-આમથી તન્હ પ્રવાણ કર્યું, જે જગ્યા મહમૂદ આઝમની શિકાગાદ તરફે મુન્ગ ઠગનામા આવેલી હતી ત્યાં વડોદરા થોડા દિવસ પર્યંત તે શિકાગા મલગૂન રહ્યો ત્યાં સુલતાનો જમાઈ અને આસી અને શુરદાનપુરનો મવનરે મુરદે આસી, આઝમ હુમાયુન આદિ નખાન પણ આસી થોડો મમય ત્યાં ગાળી તે શુરદાનપુર માટે અને સુલતાન ચાપાનેર (મોહમ્મદામા) માટે ચાલા ધવા બાંધ્યા, પાદશાહ ચાપાનેર ગયો છે એવી ખબર સાબળો મુગનનો એસી પણ પહેતેથી જ ચાપાનેર પડેલી ગયો હતો ત્યાર પછી માગરાના સુલતાન નામિરુદ્દીનનો પુત્ર મોહમ્મદ સાહેબખાન પણ આસી તેને પણ તે જ એસીની પાડોશમાં નિવામમ્માન આપવામાં આસી 'મહમ્મદામા' અને 'તમહાતે અકગરી મા જગ્યાવવામાં આસી છે કે સુલતાન સુલકૂદર તખ્તનશીન થઈ પડે તો અમદાવાદથી ચાપાનેર ગયો અને ત્યાં જ ફરિશના એસીની સાથે તેની મુનાકાત થઈ હતી ત્યારપછી વડોદરા આવી હોનતાગાદનો ખાચો તેણે નાખ્યો ત્યાં તેણે ખાજ જહાનના આગ મનની વાત સાબળી, તેથી તેને વડોદરા બોનાસો તે મળીને ચાપાનેર (મોહમ્મદામા) પાછો ગયો માળવાનો શાદગઢો પણ ત્યાં આસી

પરંતુ હુધારુ હુ કે આ સત્ય નથી, કારણ કે મોહમ્મદામા જતી વખતે વડોદરા રત્તામાં આવે છે

માળવાનો સુલતાન—માળવા હિંદુસ્તાનના ફળદ્રૂપ પ્રદેશો માનો એક છે વિકાસિત અને રાજ બોજ આ જમિના અમૂલ્ય રત્નો દતા હિંદુ રાજાઓના સમયમાં તેના પાટનગર ઉજ્જૈનમાં એક વેધશાળા મનાવવામાં આવી હતી, જે માટે તે ગૌરવ ધરાવતું હતું બોજરાજાએ ઉજ્જૈનને બદલે ધારને રાજધાની કરી હતી વળી તેણે સુલતાન મહમૂદ મજલીના હુમલામાંથી પોતાની વિચ્છાણ રાજનીતિને લઈને બચાવ્યો હતો

ચંગીઝખાન મોગલની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું હતું અને ૩૦,૦૦૦ ની એક ફાજ સાથે કાબુલમાં રહેતો હતો. ચંગીઝખાનના અવસાન પછી તેણે સમરકંદનો કબજો લીધો. તેને ત્રણ પુત્રો હતા. તેઓમાંનો નાનો તોલકખાન નામનો હતો. તે મુસલમાન ધર્મ કન્દુઝમાં આવી વસ્યો. તેને બે પુત્રો હતા: એક નસીરુદ્દીન અને બીજો ફીરોઝ. બંને બાપના અવસાન પછી ગયામુદ્દીન બજ્જન પાસે આવી રહ્યા.

મુઝ્ઝુદ્દીન કૈકાબાદ બિન સુઝરાખાન બિન ગયામુદ્દીન બજ્જનના સમયમાં ફીરોઝશાહ બજ્જ લાહોરનો ગવર્નર હતો. ત્યારપછી કૈકાબાદ બિન કૈકાબાદના સમયમાં તે પોતે દિલ્હીનો પાદશાહ થયો. તેણે પોતાના બાઈ નસીરુદ્દીનને અમૂદાનો ગવર્નર બનાવ્યો. આ બં નસીરુદ્દીનનો છોકરો અલીશર હતો. અને અલીશરનો છોકરો મસેક મુગીસ હતો જેને ખાનજહાનના ઇસ્કાળ સાથે વજીરપદ મળ્યું હતું. તેનો પુત્ર સુલ્તાન મદમૂદ હિ. સ. ૮૩૯ (ઈ. સ. ૧૪૩૫) ના શાવ્વાસ માસની તા. ૨૫ ને સોમવારને દિવસે માળવાની ગાદી ઉપર બિરાજમાન થયો.^૧ તેણે ચોત્રીસ વરસ બહોળલાલીથી હકૂમત કરી. હિ. સ. ૮૭૩ (ઈ.સ. ૧૪૬૮) માં જ્યારે તે મૃત્યુવશ થયો ત્યારે તેનો પુત્ર ગયામુદ્દીન મોહમ્મદશાહ ગાદી ઉપર બેઠો. બત્રીસ વર્ષ રાજ્ય કરી તે મરણ પામ્યો ત્યારે તેનો પુત્ર નાસિરુદ્દીન કાદિરશાહ પોતાના બાઈઓને મારી હિ. સ. ૯૦૫ (ઈ. સ. ૧૪૯૯)માં તખ્તનશીન થયો. તેને ત્રણ પુત્રો હતા. શાહમુદ્દીન બળવો કરી દિલ્હી આશ્યો ગયો. મોહમ્મદ અને મદમૂદ તેના અવસાન પર્વત હિ. સ. ૮૧૬ (ઈ. સ. ૧૫૧૦) તેની સાથે રહ્યા. દરગારીઓએ મદમૂદ બજ્જને પાદશાહ બનાવ્યો; પરંતુ થોડા વખત બાદ ખાનજહાન તવાસી (મોહાકઝખાન બજ્જ) મદમૂદ ઉપર નારાજ ધર્મ મોહમ્મદ બિન નાસિરુદ્દીનને મળી ગયો અને તેને પાદશાહ બનાવ્યો. જ્યારે મદમૂદ બજ્જએ તેના ઉપર કુમસો કર્યો ત્યારે તે સુલ્તાન સુઝક્કરશાહ બીજા પાસે કુમક માટે પહોંચ્યો.^૨ જે મોહમ્મદ બિન નાસિરુદ્દીનને

૧. 'ઝફરવાલા', શા. ૧, પૃ ૧૯૭

૨. 'ઝફરવાલા', શા. ૧, પૃ ૨૧૧-૨૧૨.

આપાનેમા ધરાનના એનચીના મકાનની જોડે ઊતરવાની જગ્યા આપવામા આપી હતી તે આ વ્યક્તિ હતી

ખટલએ મ્મરણ કરાવ્યું:—મોહમ્મદશાહ ખટલએ કેટલોક વખત રાહ જોઈ પરંતુ કંઈ નતીજે આ યો નહિ, ત્યારે મુત્તાન મુઝફ્ફરશાહ પાસે આવી તેણે તે વાત યાદ કરી બાદશાહે જલ્દી અત્યારે તો વગ્માદની મોસમ છે, જો અનાદની ઇચ્છા હશે તો આ મોસમ પૂરી થતા વેત માળવા જઈને ગળ્યનો અર્ધો હિસ્સો તમને અપાવીશ વળી તેણે કૈસરખાનને દારોહ જવા માટે હુકમ કર્યો, જેથી તે માળવાની પરિસ્થિતિથી વાકેફ રહે આ માથે જ ફેાશ અમલદારોને ફરમાન મોકલવામા આવ્યું કે ચોમાસાબાદ શાહી ફોજ પાલનખતે જમા થવું

મોહમ્મદશાહ અને ઇરાનના એલચી:—ચોમા જ દિવસ પછી મોહમ્મદશાહ ઈર્ષ પછુ સૂચના સિવાય મુઝ્ફરાનથી માળવા આ યો ગયો આમ ફરવાના કાન્વો ઇતિહાસકારોએ બિનબિન આપ્યા છે

અદમદ દર્વીએ લખ્યું છે કે ઇરાનનો એનચી અને મોહમ્મદ શાહ ખટલ એ એકબીજાના પાડોશી હતા તેમના નોકરોમા સાધારણ દટા થયો તેમાથી મામતો ઈધી ગયો તેમણે એનચીના મકાનમા લૂટ થનાવી ત્યારપછી મોહમ્મદશાહના સમઘમા વાત ફેમાઈ ગઈ કે તેને પગેજ કરવામા આ યો છે તેથી શરમને લઈને તે મુઝ્ફરાત માથી પનાયન થઈ ગયો^૧

‘મિરાતે મિકદગી’મા ઉત્તેખ ફરવામા આ યો છે કે શાહનશાહી પાસે અમામાગણુ મોતી દતા તે ઇરાનના શાહનો એનચી ખરીદવા યાદતો નો, પરંતુ કાઈ પછુ મજેગોમા તે મૂલ્યનો ઘટાડો ફરવામા નાન હોઈ, નો વચ્ચે આ મમમથી મંમધ બગચો તાનપછી એક ગાં સાનશાહો આગિતો એ પુગમ્મા ઓગખીતાને મળવા ગયો તે ને અતિથિગૃહમા નેતો હતો, તેમા જ ઇરાનના

૧ ‘તબક્તે અકબરી’, ભા ૩, પૃ ૧૭૫. વારીએ ફરિતા’મા પણ એમ જ લખ્યું છે

એન્ચીનેા મુકામ પણ હતો. કોઈએ એન્ચીને કહ્યું કે શાદગ્ગદાનેા ધરાદો તમને લૂટી ગુજરાતથી નાસી છૂટવાનો છે, નહિ તો અહીં રાત્રે આવવાની ત્રી વાગે હતી ? દુર્ભાગ્યે ઇગનના એન્ચીને આ વાતમા સત્યતા માનૂમ પડી તેણે અતિથિગૃહનેા દરવાજાને બધ કરાવ્યો અને શાદગ્ગદાને પરદાજ ક્યો આખી રાત કેનીઅવગથામા પસાર કરી બીજે દિવસે તેને છોડી દેવામા આ ગો કોકનાગને લઈને તે ગુજરાત છોડી ચાલ્યો ગયો ? હાહ કપીર આમફી બધે છે કે દિ મ ૯૧૭ (ઈ સ ૧૫૧૧)મા ઇરાનનો એન્ચી આવ્યો અને ખામગદાન તવાલી મોદમ્મદશાહ બિન નામિરુદ્દીન ખન્ડને લઈ ગુજરાત પહોચ્યો. કેટલાક ઇમગવોએ તેમનેા આદગસતકાર ક્યો સુતાન મુઝફ્ફરશાહે સદાય આપવાનું વચન આપ્યું અને ત્યા રહે ત્યા મુધી ખર્ચ માગે વારતવિક દગ્માયો નહી ક્યો એક વખત અચાનક તે ઇરાનના એન્ચીના ડમ્પાહિન્ડમા જઈ પહોચ્યો. પોતે એક ખૂબસૂરત નવગુવાન હોવાથી ઇરાનીઓ અને જોઈઅનુરજા થઈ ગયા (અને બહુધા કોઈ ઇરાનીએ એનું ટીખળ કર્યું) સ્વમાનના સંરક્ષણને માટે તેણે તરવાર ખાનમાથી બહાર કાઢી, ઘોડાને એડી મારી ઇરાનીઓ તેના ઇગદાથી વાકેફ થઈ ગયા અને તેના મામતો કરવાને તૈયાર થઈ ગયા તેમની સખ્યા પાચમો જેટલી હતી ૨ ગુજરાતીઓ આ બામતની જાણ થતા વેત તેને મદાય આપવા ત્યા દોડી ગયા, અને ઈંટ, પથ્થર અને જે જે ચીજ હાથ આવી તે લઈ ઇરાનીઓની ખમર ફેવાનું શરૂ કર્યું કેટલાયે માથુસો માર્યા ગયા આખરે આ ખમર પાદશાહને મળી તેણે સત્વર મતેક શરફ ઇમાદુદ્દિનને શાહી હાથીઓ લઈ આ તોફાન સાત કરવાનો હુકમ ક્યો વળી તેણે તેને ઇરાની એન્ચીનું રક્ષણ અને બાવાખોરોને સખત શિક્ષા કરવાને કહ્યું આ દરમિયાન ગુજરાતીઓએ લૂટ ચલાવી અને આ મમાનને આગ લગાડી મૂકી ઇમાદુદ્દિનને ત્યા જઈ પ્રથમ તો ઇરાની એન્ચીને પોતાની હિમાયતમા લઈ લીધો અને ત્યાગ્વછી બાવાખોરોની ખમર લીધી બાદશાહે ઇરાની એલચી આગળ પોતાની દિનગીરી જાહેર

૧ 'મિરાતે સિદ્દરી,' પૃ. ૧૪૦, મુબઈ

૨ 'ઝફરલવાલા,' પૃ. ૬૮, ભા ૧, લડન

કરી પોતાની મહેલની નજીકમાં સુકાગ કરવાને કહ્યું અને માગણી પ્રમાણે છ લાખ ટંકા ગુજરાતી (જે ૩૮ લાખ મુરાદી ટંકા જેટલા થાય છે, વળી તે ખાનદેશ અને દખ્ખણમાં જહાંગીરના જમાના સુધી ચાલુ હતા^૧) ઇગનના એલચીને માલની તુકમાનીના બદલામાં આપ્યા.

ઇરાનના એલચીની વિદાય:—૨મજાનની ૧૪મી તારીખ ને શુક્રવારને દિવસે એક લાખ ટંકા રોકડ અને કીમતી ખિલાત અર્પણ કરી તેને વિદાય આપવામાં આવી, અને તેની સાથે પોતાના એલચી ખુરાસાનખાનને પાઠશાહે સાત સજ્જદાથી, એક વરુ (ધણું કરી શિકારી હશે) અને બીજા હેરત પમાડે એવાં વિચિત્ર પશુ-પક્ષીઓ બેટ તરીકે આપી મોકલ્યાં. વળી આ સાથે દરેક જાતનાં અપૂર્વ કીમતી કપડાં પણ હતાં. એ સર્વની સમગ્ર માટે તેણે બે મોટાં જહાજો આપ્યાં જેથી કરી સહેલાઈથી તેઓ ઇરાન પહોંચી ગય.

આ બનાવ પછી નાસિરુદ્દીન ખંજના પુત્ર સાહેબખાન મોહમ્મદશાહ અતિ સ્વમાનને લઈને સુઝદ્દરશાહને ગણ્ય કર્યાં સિવાય ગુજગત છોડી ચાલ્યો ગયો. તેનું તરત જવાનું એક બીજુ કારણ પણ હતું. સુતાન મહમ્મદ ખંજના અમીરોમાં માહોમાહે કુસપ થઈ ગયો હતો. તેમાના કેટલાકે તો શાહજહા મોહમ્મદ ખંજને માગવા આવવાનું નિમત્રણ પણ આપ્યું હતું. શાહજહા પણ તકનો લાભ લઈ રવાના થયો.

મોહમ્મદશાહ ખંજ (માહેબખાન) ત્રણસો સવારો સાથે 'આસીર'ની સરદાર નજીકમાં 'પુરકાનુ' નામના ગામમાં પહોંચ્યો. કન્દુકાના મર્વાનર નામે લોધાને જ્યારે આ બાગતની ખગર થઈ ત્યારે અચાનક ત્યાં પહોંચી તેણે ત્યાં લડાઈ શરૂ કરી ત્તની શાહજહા મોહમ્મદ ખંજ (માહેબખાન) હાર્યો અને કાઠીય તરફ નાગી ડ્રાયા સુતાન મહમ્મદ ખંજ સાથે કાઠીયના મર્વાનરનો સમંધ અતિ ગાઢ હોવાના મળણે તેણે મોહમ્મદશાહને કેટલાંક ગામડા ખર્ચનબાવ માટે આપી નમરકેદ કર્યો^૨

૧. 'મિરાતે સિદ્દી', પૃ. ૧૪૮

૨. 'તબક્તે અખ્ગરી', ભા. ૩, પૃ. ૩૮૫, 'શરિતા' ભા. ૪, પૃ. ૫૮૬, દેહરાબાદ.

મેદનીરાય:—જે વખતે મોહાદિકખાને સુલ્તાન મદમૂદને હાખી કાઢી મોહમ્મદ બિન નામિરુદ્દીન (માહેમખાન)ને માદરાહ બનાવ્યો હતો તે વખતે મસ્તનતની ગજદારી વ્યક્તિઓમાં અણુરાગના ખીજ રોપાયા હતા તે વખતે હિંદુઓમાંથી મેદનીરાયે જોઈતી મદદ આપી, આથી તેની માથેના મગધમાં તુલિ થઈ જિલ્લા ઉપર વિજય મેળવી તમામ દરજ્જાદારોના પગમાંથી બચી ગયા બાદ તેની મત્તા એટલે હદ સુધી વધી ગઈ કે સુલ્તાન મદમૂદને વજરાતનો હોદ્દો સોંપવો પડ્યો

મેદનીરાયે મુસનમાનોમાં અણુમનાવ અને સુલ્તાનમાં કૌશલ્યના અભાવનો અદાજ કાઢી સસ્તનતનો પડે જમને લેવાનો હદ નિશ્ચય કર્યો, અને અફઝનખાન અને ઇકબાલખાન નામના બે વક્ત્રવાળા અમીરોની તેણે કતન કગવી આ જોઈ સિક્કદરખાન પોતાની ગગીર ઉપર ચાલ્યો ગયો અને ખીજ ઉમગવોને મળી તેણે બળવો જમાવવાનો ઇરાદો કર્યો

સુલ્તાન મદમૂદે ચન્દેરીના ગવર્નર બદલતખાનને તેમને શિક્ષા કરના માટે લખ્યું વરસાદનું બહાનું કાઢી તે ખસી ગયો, એટલે મનસૂરખાન નામના એક ખીજ ઉમરાવને રવાના કરવામાં આયો, પરંતુ રસ્તામાં તેને ખચર મળી કે દરીક વધારે શક્તિમાન છે, આથી તેણે સદાયની માગણી કરી, પરંતુ મેદનીરાયે મદદ આપવાની મના કરી અને સખત ધમકી આપી, કાનૂન કે તેની મતલબ એ હતી બનેલાથી ગમે તે એકની ખુવારી થતા મુસનમાન ઉમરાવોની તાકાતમાંથી એક ઓછો થશે આ જોઈ મનસૂરખાન બદલતખાનને મળી ગયો

સુલ્તાને મેદનીરાયે જગી હાથી અને ફાજ આપી સિક્કદરનો સામનો કરવાને મોકલ્યો તે વિજયનત થઈ પાઠો કર્યો ત્યારપછી તેને માણી આપી જગી તરફ ફરીથી મોકલ્યો આ પછી સુલ્તાને બદલતખાન ઉપર પણ દિવામાંનો પત્ર પાઠવી તેને નિર્મિત કરવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ તેણે નાપમદ કાગળ આપી જમનો પાયો નાખ્યો એક તરફ તેણે કાવીનથી સાહેમખાન મોહમ્મદ બિન નાસિ રુદ્દીન બદલને બાદરાહ બનાવવા માટે જોનાવી લીધી અને ખીજ

તરફ દિલ્હીના પાદશાહ સુલ્તાન સિકંદર લોદી પાસેથી એ શરતથી મદદ માગી કે વિજય બાદ તેના નામનો ખુલ્લો તોગ જ સિક્કા ચાલુ કરવામાં આવશે.

મથુરાદાસે ચંદેરીથી પાછા ફરી સુલ્તાન મહમૂદની તમામ બાગતોની માહિતી આપી; આથી સુલ્તાન મહમૂદે મુખતમખાનને મહાન લશ્કર આપી સામનો કરવા માટે મોકલ્યો. દિ. સ. ૯૧૮ (ઈ. સ. ૧૫૧૨)ના સુલહનજા માસની ૧૫ મી તારીખે શાહનશા મોહમ્મદ (સાહેબખાન) ચંદેરી પહોંચ્યો. બદલતખાન અને મનસૂરખાન સ્વાગત કરી તેને લાવ્યા અને તખ્તનશીન કર્યો ત્યારપછી થોડા જ દિવસ બાદ માલુમ પડ્યું કે સઈદખાન લોદી અને હમાદુ-તુલક એક મોઢું લશ્કર લઈ બદલતખાનની કુમકે દિલ્હીના પાદશાહ સિકંદર લોદી તરફથી આવ્યા છે અને સુલ્ટાનશાહ ગુજરાતી ફોજ સાથે ધાર સુધી આવી પહોંચ્યો છે, કારણ કે સાહેબખાન ગુજરાતમાંથી ચાલ્યો ગયો એવી ખબર તેને મળી હતી. હજુ સુધી તેનો ધરોહો મક્કમ હતો. પોતે મોસમ અને મનોગોની રાહ જોતો હતો; આથી તેણે મેદનીરામના આમર્થ્યની વાત સાંભળી માળવા જવાનો નિશ્ચય કર્યો પોતે મુલકની આતરવ્યવસ્થા ચોક્કસ અને પાકી કરી માળવા તરફ ફર્ય કરવાને અમદાવાદ આવ્યો. અમદાવાદ આવવાનું બીજું કારણ પવિત્ર પીરો પામે દુઆ અને અધ્યાત્મ સહાયની માગણી કરવાનું હતું એક અઠવાડિયું રહ્યા બાદ તે ગોધરા પહોંચ્યો. તેણે ત્યાં જ ગની સામઝી અને કોજની જમાવટ માટે કેટલાક દિવસ મુકામ રાખ્યો.

છંદરના રાજા સાથે સુલ્હ — આ દરમિયાન તેને માલુમ પડ્યું કે પાટણનો ગવર્નર અર્ધનુસુક આ તરફ જ આવતો હતો. ત્યારે છંદરના રાજાના હુમલા વિશે તેણે માબજુ ત્યારે તેને શિક્ષા કરવા માટે સાવર તે તરફ ગયો. મોડાસા લૂટી આગળ વધતો હતો તે દરમિયાન રાજાનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. બંને વચ્ચે મદ ન પુરૂ થયું. મત્તેક અબ્દુલ્લુક તથા બંને સવારો શહીદ થયા અર્ધનુસુક નાસી છટી સુલ્તાન પાસે આવ્યો.

મુસ્તાન આ સાબળી ૮૩૨ તન્દ્ર ગ્વાના થયો. મોઝાસા પહોચી, તેણે એક ફોજ ૪૩૨ મોકલી શાહી ફોજના આગમનની ખબર સાબળી ગળ ગળગઈ ગયો. આમનો કનનાની હિંમત નહિ દોવાથી તેણે કિસ્તો ખાલી કરી દીધો અને ૪૩૨ મિત્તનગરના પદાડોમાં છુપાયો. શાહી ફોજ ૪૩૨ પહોચી ત્યારે કેવળ દસ આદમી આમનો કચવાને ઊભા હતા તેઓની ઇન્જા આત્મભોગ આપવાની હતી. શાહી ફોજે ૪૩૨ લૂટી તેનો વિનાશ કર્યો આથી મલેક ગોપી(દામ) મારફતે ગળગઈ અત્યંત લાચારી જાહેર કરતો વિનતીપત્ર મોકલ્યો કે અર્ધનિમ્મુઝકની અદાવતથી આ સર્વ બંધુ છે, શરૂઆત મેં કરી ન હતી. (આદીના) વીસ લાખ ટકા અને એક મો વોડા નજરાણા માટે હાજર છે. મલેક ગોપી અને ખીજ વજીરોની મિશરવને લઈને પાદશાહે તેનો સ્વીકાર કર્યો અને મલેક અર્ધનિમ્મુઝકને માફી બક્ષી, જેથી કરી ફોજ તૈયારીમાં તેની પામેથી તે સદાય લઈ રહે.

માળાવામાં મુસ્તાન મુઝફ્ફર—મુસ્તાન ૪૩૨થી ગોધરા પાડો કર્યો તેણે પોતાના વડા શાદમદા સિક્કરને આપાનેર રવાના કર્યો^૧ અને પોતે દાહોદ ગયો. તેણે કેસરખાનને દેવદાનો કમળે લેવાને મોકલ્યો જ્યાં મુસ્તાન ખદ્ડનું આધિપત્ય હતું વળી તેનો

૧ 'મિરાતે સિ હરી'માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે મુઝફ્ફરશાહને આઠ પુત્રો અને બે પુત્રી હતા તેમાં સૌથી વડો સિન્દર હતો તેનાથી નાનો બહાદુર, અને ત્યારપછી વીજીખાન હતો ધણું કરી તેણે આ જ 'મુઝફ્ફરશાહી'માંથી લીધું હશે, કારણ કે એમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે મુઝફ્ફરશાહે પોતાના પરિવારમાં સૌથી મોટા સિન્દરને અસલના પાદશાહોના રિવાજ મુજબ પોતાનો વારસ મુકરર ફરી આપાનેર મોકલી દીધો, પરંતુ 'અફઝલવાલા'માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સિન્દર સૌથી નાનો પુત્ર હતો, જેમકે બહાદુરશાહે પોતાની બચીરમાં ઝિયાહતીની દરખાસ્ત કરતી વખતે મહુ હદ કે કમમાં કમ નાના ભાઈ સિન્દરના નેટરી જગીર તો મને મળવી જોઈએ ('અફઝલવાલા', ભા. ૧, પૃ. ૧૨૧, લડન) પરંતુ સિન્દરની મા બીમી રાણીના દબાણને લઈને જહાંધા મુસ્તાન આ કચલ ફરી રાખ્યો નહિ, જો કે એ પોતાના પરિવારમાં સર્વ કરતા એટલું જ નહિ પણ સિન્દર કરતા પણ વધારે વહાલો હતો ('અફઝલવાલા', ભા. ૧, પૃ. ૧૨૨) વળી આગળ આવતા 'અફઝલવાલા'નો કર્તા લખે છે કે જ્યારે

ધરાદો આગળ વધી, ધાર ઉપર પોતાની સત્તા કાયમ કરવાનો હતો, પરંતુ ધારના ગવર્નર પીર જોકારીના પુત્ર ખિઝરે શાહ આગળ આવી આશ્રયની માગણી કરી. સુલતાને તે કબૂલ કરી સાત્વન માટે કવામુસ્મુક, ઇખ્તિયારુસ્મુક બિન હમાદુસ્મુક, બહાનેક બખ્ત અને કલ્લખખાનને તેની સાથે મોકલ્યા તે જ જગ્યાએ સુલતાન મુઝફ્ફર આગળ કવામુસ્મુક મલ્લેક સારંગે ધાગના આહુખાન (દરજીને રાખવાની જગ્યા)ની બહુ જ પ્રશંસા કરી, તે એટલે મુધી ૩ પાદશાહ પશુ ખુશ ખુશ થઈ ગયો, અને લશ્કરની દેખરેખ માટે કવામુસ્મુકને મૂખી પડે ૨૦૦૦ સવાર અને ૧૫૦ હાથી સાથે ધાર તરફ રવાના થયો. ત્યારે તે નજીક પહોંચ્યો ત્યારે પાછલા પહોરના સમયે શેખ અબ્દુલ્લા યુગાવ અને શેખ કમાનુદ્દીન માનવીની કળરોની જગ્યા ઉપર ફાતેહખાની માટે ગયો. બીજે દિવસે સવારે નિઝામુસ્મુક, રઝી ઉસ્મુક, ઇખ્તિયારુસ્મુક, મલ્લેક અમન મોહાદિઝખાન અને સૈદખાનને હુકમ કર્યો કે દિવાવરા હરણવાડો ગ્નેઈ આવવો, જોયી તે કેવો છે એ ખામતની માહિતી મળે પાદશાહ ધારનો હરણવાડો નિહાળવામા મશગૂન થઈ ગયો, મોહુ થયુ અને ઉમરાવો પાછા ન ફર્યા, ત્યારે સુલતાન મુઝફ્ફર પડે દિવાવર પહોંચ્યો, ત્યાં પશુ કોઈ ઉમરાવ સાથે

મૃત્યુનો મળ પાસે આવ્યો ત્યારે સિંહર જે તેમના પરિવારમા સાતમે પુત્ર હતો તેને બેઠાડાની તેણે રાજવારસ કરીકે મુરર મ્યા અને તેને બાઈઓ સાથે સારી વર્તણૂક રાખવા માટે શિખરમણ આપી ('ઝફરવાલા', ભા. ૧ પૃ ૧૨૬)

'મુઝફરગાદી'નો કર્તા પ્રત્યક્ષ સાક્ષી હતો, અને ઝફરવાલાના' ધણુ મરીને તબાકતે બેઠાડાગાદી માયી લે છે અને 'તબાકતે બેઠાડાગાદીનો તાં પશુ પ્રત્યક્ષ સાક્ષી છે આયી આ બનેના બ્યાનોનો ફક્તો કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ અટ બ કરી રામય કે સામાન્ય રીતે સાદબદાઓના પહેલા વગ્ન રક્ષી ખાનદાનમા થાય છે મહમૂદ બેઠાડાની મા સિંધની સાદબદા હતી અને મહમૂદના જગ્નમામા સિંધના બાદશાહો સાથે તેનો સબધ બહુ મજબૂત હતો, આયી મદી રામય કે મુઝફ્ફરનું પહેલુ લગ્ન સિંધની સાદબદા સાથે થયુ હશે અને સિંહર તેનો પહેલો પુત્ર હશે

મુલાકાત થઈ નહિ તવાર કરતા અવપખાને (કે ઉતુગખાને^૧, કહ્યું નિઝામુલ્મુલ્કનો એક બાઈ નામે ગયસિંમ નાલયામા રહે છે થાણ કરીને તે તેને મળવા ગયો હતો

સૂર્યાસ્ત ગાદ કાઠિયાણી દાસલ કરી નિઝામુલ્મુલ્ક પાંખા આવ્યાની ખગર પાદશાહને મળી તેણે દેશતમન્દ થઈ મર્વ હકીકત પૂછી ત્યારે તેને માત્રમ પડ્યું કે નાલયાયી પાંખા કરતા કેટલાક માણુસોએ કિલ્લા ઉપરથી ઊતરી નિઝામુલ્મુલ્ક સાથે જંગ ખેડ્યો હતો પગલુ આખરે તેઓનો પરાજય થયો તેમા આસરે ચાલીસ આદમી માર્યા ગયા અને બાકીના નાસી છૂટ્યા^૨

પાદશાહ આ સામળી ક્રોધાયમાન થયો અને તેણે નિઝામુલ્મુલ્ક માટે અપશબ્દો વાપર્યા તેણે કહ્યું કે મારી પગ્વાનગી સિવાય તમે શા માટે ચાલ્યા ગયા ? કિલ્લામાના માણુસો સાથે શા માટે તમે લડાઈ કરી ? શું તમે નથી જાણતા કે ફદરતી ધારો છે કે જંગરો નગજાને હરાવે અને જો તેથી જીવદુ થાય તો ફક્ત ખુદાના હુકમથી જ થાય છે ? જો તમારી નાની મેનનો પરાજય થયો હોત તો કેવો ગળગ થયો હોત ?

આ વખતે ઉપરાઉપરી એને ખગર મળી કે મોહમ્મદ મિન નાસિરુદ્દીન અર્થાત્ સાહેબખાને, ખાનજહાન સાથે ચહેરી કિલ્લાનો કબજો લઈ લીધો છે ત્યારપછી બીજા ખગર આવી કે સુલ્તાન મહમૂદ ખજી મેદનીરાય સાથે ગેરમુસ્લિમોની ફોજ લઈ ચન્હેરી સામનો કરવા માટે ગયો છે વળી તેના સામળવામા આન્યુ કે સાડેબખાને સુલ્તાન સિકદર લોગ પાસેથી જે સદાય માગી હતી તે સેવદખાન અને ઈમાદુલ્મુલ્કની સરદારી નીચે આવી ગઈ છે અને ચહેરીથી પાંચ કોસ ઉપર તે ફોજ પડાવ નાખ્યો છે.

મુઝફ્ફરશાહનું પાણુ ફરવું — આ વાત સામળી સુલ્તાન મુઝફ્ફરશાહે કહ્યું કે ' માળવા એ ધરાદાથી આવ્યો હતો કે સુલ્તાન

૧. 'બહાદુરશાહી'મા ઉલ્લેખમાન છે.

૨. 'તખકાતે અકબરી', ભા. ૩, પૃ. ૧૭૭, કવલતા 'અફરવવાલા', ભા. ૧, પૃ. ૧૦૧

મહમૂદને ગેરમુઝિબોના ઘેરામાંથી આઝાદ કરી માળવાનો મુયક તે અને તેના ભાઈ મોહમ્મદ ગિન નાસિરુદ્દીન વચ્ચે અર્ધો અર્ધો વહેંચી આપુ પરંતુ મહમૂદ ખાજી વિરોની પરિસ્થિતિ એવી છે કે તે પોતે રજપૂતો (પૂગિયા)ને સાથે લઈ ભાઈ સાથે રણસત્રામે ચઢવા ગયો છે અને મોહમ્મદ ખદજી દિલ્હના પાદશાહ પાસેથી કુમકની માગણી કરી છે, આથી તેને મારી મદદની જરૂર નથી ત્યાગપછી તેણે ફોજને ફત્તે કંઘાતુ ફરમાન આપ્યું અને કેટલાક દિવસ બાદ તે આપાનેર પાછો આવી પહોંચ્યો.

એ શત્રુઓ વચ્ચે સપડાઈ જવાથી સુલતાન મહમૂદ ખિલજી બારે વિદગથ્યામાં મૂલ્યવાયો હતો, પરંતુ તત્કાલ તેને ખમર મળ્યા કે મુઝફ્ફર-શાહ ગુજરાતી માળવાથી ફત્તે કરી ગયો છે વળી દિલ્હીના સુલતાન સિકંદરની ફોજ કરીથી ચાલી ગઈ, કાગળ કે બદલતખાને વાપરો કયાં મુજમ સિકંદરખાનના નામનો ખુત્બો અને સિક્કા જારી કર્યા નહોતા પશ્ચિમ મહમૂદ ખિલજીની હિમ્મતમાં વૃદ્ધિ થઈ તેણે અજબ વીરતા વાપરી ચહેરી ઉપર કુમયો કરી વિજય મેળવ્યો ખાનજહાન માર્યો ગયો અને બીજા બળવાળો ઉમરાવોએ માણી માગી લીધી સાહેબખાનને પણ જાગીર આપી ખુશ હવામાં આવ્યો પરંતુ લાખો સમય પસાર થાય તે પહેલાં સોડોએ બદલતખાન માટે સાહેબખાનમાં અવિશ્વાસ પેદા કર્યો આથી સાહેબખાન બીકનો માર્ગો દિલ્હી નાસી છૂટ્યો અને સુલતાન મહમૂદ ખદજીએ અતિ હડે કરેલો મક્ક પાટનગરમાં કરીથી પ્રવેશ કર્યો.

ફરિશ્તાની ગેરસમજ —ફરિશ્તાએ લખ્યું છે કે સુલતાન મહમૂદ ખાજી ત્યારે ગુજરાતી ફોજ અને ફરમાન ઉમરાવોના ઘેરામાં સપડાઈ ગયો ત્યારે મેદનીરાગે ફરેક ફોજ સામે એક એક મૈન્ય મોકલ્યું અને ગુજરાતી ફોજની એક હુકડીનો રજપૂતોએ પગઅડક કર્યો સુલતાન મુઝફ્ફર આ દાગને અપમુકન ગણી માળવાના લોકો તરફ દમહદી બતાવી પાછો ફર્યો.^૧

આગળ ચાલતા તે મુઝફ્ફરશાહ વિગે લખે છે કે નિઝામુલ્મુલુકે દિલાવરાથી નીકળી નાનચામા પ્રવેશ કર્યો પાછા ફરતી વખતે પૂર ગિયા રજપૂતોની એક દુકાનીએ આવી લગ્ન-માના પાછળ ગઢેના માણસોને નુકમાન પાડ્યાંયુ.

આ બંને ઉ તેઓ ઉપરથી જણાય છે કે મુઝફ્ફરશાહી યાજને અથવા તે તેના અમુક ભાગને પગજય મળ્યો તો અને આ જ કાગણી સુલતાન મુઝફ્ફર અને તેટલી ઉતાવળથી માળવાથી મુઝફ્ફર આત્યો આ યો હતો વળી આ બંને જાગતોમા અસત્ય માન્ય પડે છે, કારણ કે ખુદ ફરિસ્તા સુલતાન મુઝફ્ફર વિગે લખે છે કે પાદશાહે ફરમાન બહાર પાડ્યું કે આ સકર કરવાનો અસત્ય ધરાદો એ હતો કે સુલતાન મહમૂદને પૂરગિયા રજપૂતોના પગમાથી બચાવી માળવાનો મુલક બને ભાઈઓ વચ્ચે વહેચી આપવો, પરંતુ મહમૂદ પડે તે ફૂર પૂરગિયાને માથે લઈ ચઢેરી ગયો છે આ વસ્તુગ્રંથિતિ હોવા છતાં આ મુનકમા પ્રવેશ કરવો મનુષ્યત્વની વિરુદ્ધ છે.^૧

‘મિરાતે સિકદરી’મા જણાવવામા આવ્યું છે કે પાદશાહે કહ્યું કે તે મુનકમા જઈ માળવાનો કમળે લેવાનો મારો ધરાદો નથી, કાગણી કે અર્તિના બાદશાહ પણ મુસનમાન છે, મારી અમન રાજા મેદનીરાય (અને બીજા પૂરગિયા રજપૂતો)ને ત્યાંથી ખમેડી બંને ભાઈઓ વચ્ચે મુતેલ કરવાની હતી, પરંતુ અત્યારે તો મહમૂદ આગળ લડાઈ આવી પડી, એનો અગમ શું આવશે તે જ નેહ છુ તે વખતે જે વાસ્તવિક હશે તે પ્રમાણે વર્તન કરવામા આવશે.^૨ આગળ ચાલતા જણાવવામા આવ્યું છે કે નિઝામુલ્મુલુકે સૂર્યોસ્ત થયા બાદ નાનચાથી પાછો આ યો અને વિનયની ખુશખબર દરી પાદશાહે હેરતપૂર્વક સવાન કર્યો કે ફતેહ કેવી ? તેણે જવાબ આપ્યો કે પાછા ફરતા દિલ્લા ઉપરથી બિતરી કેટલાક પૂરગિયા રજપૂતોએ હુમલો કર્યો જેનો જવાબ બહુ જ ઠડક આપવામા આ યો શત્રુના ચાલીસ આદમી માર્યા ગયા અને બાકીના નાસી છૂટ્યા પાદશાહ આ

૧ ‘ફરિસ્તા,’ પૃ ૪૬૮

૨ ‘મિરાતે સિકદરી’ પૃ ૧૪૩-૪૪, મુબઈ

સાંભળી અતિ નારાજ થયો અને કહ્યું કે તમારી હાર થઈ હોત તો તમારી કેવી બદનામી ચાત ? ત્યાર પછી પાદશાહ ધારથી સુઝદાત પાડો આવ્યો.

નિઝામુદ્દીન અહમદ લખે છે કે ‘આ ડોજ લઈ જવાનું અમલ કારણ એ હતું કે કુ પૂરણિયાઓને હાંકી કાઢી મુલકને બે ભાગમાં વહેચી મહમદ અને સાહેબખાનને અઢેક હિસ્સો ફવાસે કરવો. હવે તે બળવાખોર અમીરોને દાખી દેવાને જલિમ રજપૂતોને સાથે લઈ ગયો છે, ત્યારે તેના મુલકમાં પ્રવેશ કરવો એ મનુષ્યત્વ અને બદાદુરીનો અભાવ મૂલ્યે છે.’ ત્યારપછી આગળ ચાવતાં તે લખે છે કે ‘નિઝામુદ્દીન દિલાવરથી નાઘચા ગયો અને પાછા ફરતી વખતે પૂરણિયાઓની એક ટુકડીએ તેનો કંઈક અવરોધ કર્યો જેની સજા તેને બેગવવી પડી.’^૧

ત્યારપછી માળવાના મંગલમા તે લખે છે કે નિઝામુદ્દીન સુલ્તાનીને તેણે એક મદાન ફોજ આપી નાઘચા મોકલ્યો. વળતી વેળા કિલા ઉપરથી એક ટુકડીએ બેતરી લૂટખાર ચલાવી. નિઝામુદ્દીન પાછા ફરતે હુમલો કર્યો. તેમાં કેટલાક માર્યા ગયા અને બાકીના નાગી છૂટી કિલામાં ધૂમી ગયા.^૨

‘ઝરૂલવાયા’માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સુલ્તાન સુઝદ્દરે તેના અમીરોને કહ્યું કે મારી આ સફર માત્ર એટલા જ માટે દત્તી કે મહમૂદને ગેઝુરિયોના પાલખાથી બચાવી અને બાઈઓ વચ્ચે મુલેક કરાવી દઉં; પરંતુ આદેશખાને દિલ્લીથી મદદ માગવી એટલે હવે મારી કંઈ જરૂર રહી નહિ. તેથી તેણે તમામ ઉમરાવોને પાછા ફરવાનું ફરમાન આપ્યું.^૩

દૃસામખાન પોતે જ આ જગ્યા સુલ્તાન સાથે દા-તો દત્તો. તેણે ‘બદાદુરગાદી’માં લખ્યું છે કે મવારમા સુલ્તાને કેટલાક ઉમરાવોને

૧. ‘તબક્કાતે અકબરી,’ ભાગ ૨, પૃ ૧૭૬

૨. ‘તબક્કાતે અકબરી,’ ભાગ ૩, પૃ ૩૮૮, ૩૮૯

૩. ‘ઝરૂલવાયા,’ ભાગ ૧, પૃ ૧૦૦, ૧૦૧.

દિલાવગ અને દરજુવાડા તરફ જવાનો દુકમ કર્યો, જેથી ત્યાની પરિસ્થિતિથી વાઢેક થઈ તેઓ મધ્યાહ્ન પહેલાં આવી પહોંચે તે પડે ધાન આપ્યો ગયો ત્યાનો દરજુવાડો નિદાગી પાઠો કર્યો ત્યારે તેને માનૂમ પડ્યું કે ઉમરાવો દગ્ગુ આવ્યા ન હતા, એટલે તે જતે દિવાવન ગયો, પરંતુ તેઓ તેને ત્યાં પણ મળ્યા નહિ તનાશ કરતા ઉતુગખાને કહ્યું કે નિઝામુલ્મુલ્કનો એક ભાઈ રાયસિંગ નાઝયામા રહે છે, ત્યાં તે તેને મળવાને ગયો એ સુનાન દિવાવરાનો પ્રવાસ કરી ધાન પાઠો આપ્યો, ત્યાં નરે લોમએ તેને નિઝામુલ્મુલ્કના વિજયની ખબર કહી નિઝામુલ્મુલ્કે દગ્ગારમા હાજર થઈ કહ્યું કે હું નાનયા જતો હતો તે વખતે કિલાની ફોજે પાછળથી આવી દુમતો કર્યો, આપણા ધર્ત્વીરોએ પણ જુનન્દ અવાજ કરી મામનો કર્યો, શત્રુના આક્રમણથી વધારે આદમી માર્યા ગયા અને માકીના ત્યાથી નાસી છૂગી કિલામા ધૂમી ગયા આ સાબળી પાદશાહ બહુ જ નારાજ થયો, અને કહ્યું કે નિયમ છે કે જળરો નમળાને હરાવે અને તેનાથી બિનકુ થાય તો તે કેવળ ખુદાના ફરમાનથી જ થાય છે, તેથી આવી હિંમત કદી ફરીથી કરી નહિ.^૧

આ તમામ બ્યાનો નજર આગળ રાખતા 'ફરિસ્તા'નું નખાણ કેટલે અંશે અસત્ય છે તે માનૂમ પડે છે પ્રથમ તો મુજરાતી ફોજે કોઈ ઉપર હુમલો કર્યો જ નહોતો વળી ધારના કિલામાની ફોજે જ હુમલો કર્યો હતો તેનો મુજરાતીઓએ પરાજય કર્યો હતો.

ઇંડરની લડાઈ—ઈ સ ૮૨૧ (ઈ મ ૧૫૧૫)ના શનાન મહિનામા ઇંડરનો રાજા રાયલીમ (રાયબાનનો પુત્ર) મરણ પામ્યો અને તેનો પુત્ર બારમન તખ્તનશીન થયો પરંતુ સુરજમનનો પુત્ર રામન જે ગજ સાગાનો^૨ જમાઈ થતો હતો તેણે ગાદી માટે દાવો કર્યો રાજા સાગાએ પોતાના સામર્થ્યને લઈને બારમનને લઈને હાકી કાઢી રાયમનને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડ્યો બારમને સુલ્તાન મુઝફ્ફર પાસેથી

૧. 'તખ્તઠાતે ખહાદુરશાહી' અને 'ઝફરલવાલા' ભા ૧, પૃ ૧૦૦ના અધાર ઉપરથી

૨. બારમન જિન રાયલીમનો પિત્રાઈ ભાઈ

સહાયની માગણી કરી સુસ્તાને રાયમનને ઉદાડી મૂકા ઇંડર બારમનને મોખવાનો હુકમ નિઝામુદ્દીનને કર્યો. તેણે ચોતે અહમદનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું નિઝામુદ્દીનને બારમન ગસ્તામા મળ્યો અને સુસ્તાન આગળ હાજર થયા સુસ્તાન સુઝદ્દર નિઝામુદ્દીન અને ખુદાવન્દખાનને લશ્કર સુપ્રત કરી પાટણ (નહરવાળા) ચાલ્યો ગયો ત્યાં તેણે વિદ્વાનો, મુઝીઓ અને સામાન્ય શહેરીઓ તરફ કૃપાદાષ્ટ બતાવી ખુશ કર્યા પાઠા મળ્યા બાદ બારમનને તેણે નિઝામુદ્દીનની હિમાયતમા રાખ્યો તેનો ઇરાદો ઇંડર ફરીથી તેને હવાને ઝગનવાનો હતો નિઝામુદ્દીન કે ગયમન પામેથી ઇંડર લઈ બારમનને મોખુ રાયમનની પૂઠ પગડી તેને મિમ્મનગર પટાડ મુવી પટોચાડ્યો બધા રાયમલે આશ્રય લીધો ત્યાં બચકર લુદ્ધ થયું અને બંને તરફના કેટલાય આદમી માર્યા ગયા બંન્નારે સુસ્તાનને આ બાગતની ખબર થઈ ત્યારે પાઠા ફરવાનો હુકમ કરતા જણાવ્યું કે અસન મતનગ મગ આવ્યા બાદ લડવૈયાઓની કતન કગવવામા શો ફાયદો ? નિઝામુદ્દીનના આવ્યા બાદ અહમદનગરની દરમત તેને સુપ્રત કરવામા આવી

શાહજહાંઓનાં લક્ષ — નિઝામુદ્દીનના પાઠા આ યા બાદ સુસ્તાન અમદાવાદ આ ચો તેણે ત્રણે શાહજહાંઓ નામે સિકદર, બહાદુરખાન અને લતીફખાનનો રામનમગ બિજવવા માટે એક મેળાવડો કર્યો તેમા તેણે તેના માનીતાઓને અને રામનના ઉમરાવાને ખિનાત, ઘોડા તેમ જ રોકડ નાણા પણ બક્ષિસમા આપ્યા ૧ મોમાસા બાદ સુસ્તાને ઇંડર તરફ સિકાગ કન્વાના ઇરાદાથી પ્રયાણ કર્યું નિઝામુદ્દીન કે લકવાની બિમારીમા સપડાઈ પડ્યો હતો તેથી સારવાર માટે ત્યાં મૂકી પડે દિ સ હરક (ઈ સ ૧૫૧૭)ની શરૂઆતમા આપાનેર ચાલ્યો ગયો ત્યાંથી નુસતુ મુક બીનમને ઇંડર મોકલ્યો અને નિઝામુદ્દીનને દરબારમા બોલાવ્યો નિઝામુદ્દીનને ઝહીરમુદ્દીને એક સો સવાગ સાથે ઇંડરના સરદાર અર્થે મૂકી નુસતુમુકના આગમન પહેલા જ આપાનેર તરફ રવાના થયો હતો જૂનના ભોગરૂપે નતીજો એ આ ચો કે રાયમલે મિમ્મનગરથી આવી ઇંડર ઉપર

મુતો કોઠા ઝડીરદ્ધુતે પછુ આખો દિવસ સખત સામનો કર્યો
મો સવારોમાંથી તેમનો કાકો તથા બીજા ૨૭ આઠગી માંવે તે
મગણ પામ્યો^૧ જ્યારે આ ખગર પાદતાને પહોંચી ત્યારે નુસરુ મુ કને
ગિજાગ ના પટાડોમાંથી દગમખોરાને તાળી કાઢવાનો હુકમ કર્યો

મેદનીગયનો જુલમ - હવે માગવામાં એક જાન્યુ કે મેદની યે
(જોણે હવે વજરાત પછુ હામન કરી લીધી હતી) જોયુ કે મસ્તનતનો
ગુલામ તમામ કાટાથી આઝાદ થઈ ગયો છે ત્યારે રફતે રફતે તેણે
સર્વ મુસનમાન ઉમગવો અને ત્યાગમ થાવની વ્યભિઓનું નિકદન
કન્વાનું કામ શરૂ કર્યું અને શાહી નોકરીમાંથી દરેક મુસનમાનને
ખગતરફ કરી ખાની પડેલી જગ્યાઓમાં ગળપૂતોને ગોઠવ્યા તેઓએ
મુધી કે સુફતાન મહમદને પાણી આપનાર પછુ રજપૂત હતો તેણે
પોતે રજપૂતોનું એક જગરદરત મૈન્ય તૈયાર કર્યું જેની મંખ્યા ચાવીસ
હજાર જેટલી હતી હવે સુતાન મદમુ એક રીતે મેદનીગયના
કમગમાં શાહી કેદી તરીકે જિંદગી ગુમાવતો હતો એ એટલો બોલ
કટાળી ગયો કે માળવાથી નાસી છૂટવાનો તેણે મહમદ ધરાહો કર્યો

[૬ સ ૬૨૩ (ઈ સ ૧૫૧૭)માં મેદનીગયના બેદલ સીતમથી
દરેક મુસનમાન કાપતો હતો એટલે મુધી કે વિદ્વાનો, સૂફીઓ અને
ગવર્નરોએ એક પછી એક હિજરત કરવા માંડી ગેખ (આદ)^૨ જેની
ગણતરી તે જમાનાના ઉત્તમ મહાપુરોમાં થતી હતી તે તથા
ઈસ્તાનબુલના કમિશનર હમીદખાન એ બંને ત્યાથી બાગી જઈ
ગુજરાત આ ગા અને મુઝફ્ફરશાહ પામે જઈ મેદનીગયથી ત્રારી
ગયેલા સોળા વિગે ફરિયાદ કરી

૧ પરદુ ઝફરવવાલા' શા ૧, પૃ ૧૦૨માં જણાવવામાં આવ્યું છે
કે રાજની ફાજ હજારોની સખ્યામાં હતી તેની દરમિયાન ઝડીરદ્ધુતે
પરાજય કરવાની હતી, પરદુ તેમાં તે ફતેહ પામ્યો તથા તેના બંને
કાકાઓ અને નીસ આદમી માર્યા ગયા આખો દિવસ જાજ ખેંચ્યા બાદ
સખ્યામાંજે તે પાછા આવ્યો આ ખગર અદમદનગર આવી ત્યારે
નુસરુદ્ધુતે સાજા મુધીમાં છંદર આવ્યો

૨ 'તખકાતે અખરી' અને મિરાતે સિકદરી, પૃ ૧૪૫

સુલતાન સુલત્તુનને આ સાંભળી બહુ જ લાગી આવ્યું અને તેણે માળવા મુલકને આ સિતમગારોના જુદમથી બચાવવાનો દં નિશ્ચય કર્યો તેણે ફોજની જમાવટ માટે ફરમાન આપ્યું. ટૂંક સમયમાં તે સ્વાના થવાનો હતો, એટલામાં તેને ખગર મળી કે સુલતાન મહમૂદ ખલજી ગુજરાત આવ્યો છે.

મહમૂદ ખલજી ગુજરાતમાં આગમન:—ખલજી એવું કે જે રજપૂતોને લઈને મેદનીરાયે સુલતાન ઉપર ફતેહ મેળવી હતી તેમનાથી સુલતાન મહમૂદ ખલજી એકદમ કટાણી ગયો હતો તેથી તેણે માળવાથી ભાગી જવાનો ધરાદો પોતાના કુલ્લુ નામના (ખરલ કમ્પાના વતની) એક વિદ્યાસુ નોકર આગળ જાહેર કર્યો તે ઘોડારો દરોગો હતો તેણે નોકરને કહ્યું કે કાલે મારે શિકાર કરવા માટે જવું છે, માટે તારે બે ઘોડા રાત્રે તૈયાર રાખવા બીજે દિવસે તે શિકાર માટે બહાર નીકળ્યો તે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત પર્વત શિકારમાં એટલો મશગૂન રહ્યો કે તેના રજપૂત અગરક્ષકો ઘાડીને ચૂર થઈ ગયા તેઓ પોતાના નિવાસગૃહમાં પહોંચતા વેત પ્રાણુપથારીને વશ થઈ ગયા મોડી રાત્રે દરોગાએ ખગર આપી કે ઘોડા હાજર છે પાદશાહ પોતાની વહાલી રાણી ‘કન્યા’ જોડે લશ્કર લઈ બહાર આવ્યો ત્રણેએ ઘોડા ઉપર સવાર થઈ ગુજરાત તરફ પ્રયાણ કર્યું

ગુજરાતની સરહદ —જ્યારે તે હાલોહ (ગુજરાતની સરહદ ઉપર) પહોંચ્યો ત્યારે બકોર મામનો પટેલ હાજર થયો તેણે તેનો આદરસત્કાર કરી તેને એક મુઠ્ઠો રથાને ઉતારો આવ્યો વળી તેણે સત્વર એક કાસદને મોકલી નિઝામુલ્મુકને સવિસ્તર માહિતી આપી, કારણ કે આ ધલાડો તેની જગીરમાં હતો નિઝામુલ્મુકે પાદશાહને આ વાત કરી પાદશાહે નિઝામુલ્મુકને તામડતોડ તમામ આવશ્યક શાહી સામાન લઈ ત્યાં જઈ દરેક બાબતની વ્યવસ્થા કરવાનો હુકમ કર્યો નિઝામુલ્મુકે તમામ જરૂરી ચીજો લઈ એક આદમીને મોકલ્યો અને પાછળથી તે પોતે પણ ગયો

આ જ મુદ્દનું વર્ણન આ કિતાબમાં કરવામાં આવ્યું છે અને અહીં મારી કહેવાની જાગનોની મર્યાદા છે; પરંતુ ઐતિહાસિક અંગ્રાહ કાયમ રાખવાના ખ્યાલથી સુસ્તાન મુઝફ્ફરના દુક શવનચરિત્રની પછી નોંધ લઉં છું.

સુસ્તાન મુઝફ્ફર માળવા ઉપર વિજય મેળવી પાછો ફર્યો ત્યારે તેણે ઢેટલાક દિવસ ચાંપાનેરમાં ગાળ્યા. આગુળાગુળા ભોટો તેને અભિનંદન આપવા આવ્યા. પાદશાહે પણ મોજમાના પ્રમાણમાં સર્વેને બક્ષિસથી ન્યાય કર્યો. આ દરમિયાન ખખર આવી કે ઇડરના રાજાએ શાહી મુલકો ઉપર પોતાનો કબજો જમાવ્યો છે. વરસાદને લઈને તે વખતે તે શાંત રહ્યો હતો; પરંતુ ચોમાસું પૂરું થયા બાદ દિ. સ. ૯૨૫ (ઈ. સ. ૧૫૧૯)માં ઇડરના રાજા રાયમલ ઉપર તે વેર લેવા નીકળ્યો. પ્રથમ તો તેણે રાજા પાલ ઉદેસિંગની ખખર લીધી જે પણ આ કામમાં શામેલ હતો. ત્યારપછી ઇડર પહોંચી ઢેટલાક દિવસ ત્યાં તમામ જાગતો વ્યવસ્થિત તથા ચોક્કસ કરી તે ચાંપાનેર ગયો.

ખદજની રાજા સાંગા સાથે લડાઈ:—આ દરમિયાન એને ખખર મળી કે આસફખાન ગુજરાતી સાથે સુસ્તાન મદમદ ખદજ કાકડન કિલ્લો જીતવાને ગયો હતો; પરંતુ રાજા સાંગાની સહાયથી કિલ્લાના રાજા બીમ કરણ પૂગિયાએ તેને સખત દાર આપી. આસફખાનનો પુત્ર માર્યો ગયો અને મદમદને પણ જખ્મી રિથિતિમાં મિરજતાર કરવામાં આવ્યો. આ સાંભળી સુસ્તાન મુઝફ્ફરશાહે અતિ આશ્ચર્ય કર્યો. તેણે થોડા સરદાર તેને આરામ આપવાને માળવા મોકલ્યા અને પંડે શિકાર કરવાને ઇડર ગયો.

રાજા સાંગાનો ઇડર પર હુમલો:—દિ. સ. ૧૫૧૮ (ઈ. સ. ૯૨૫) સુસ્તાન મુઝફ્ફર ચાંપાનેરથી ઇડર શિકાર માટે ગયો અને નુસુવત્સુકની જગ્યાએ મલેક દુસેન બદીને હકૂમત સુમત કરી. ત્યારપછી અમદાવાદ પાછા આવતાંની સાથે જ વજીરોએ આ નિર્ણય તરફ નાજસંદગી દર્શાવી. સુસ્તાને કહ્યું કે જે તમારા સર્વ માંથી નિષ્ણાતની નિમણૂક કરી છે; દવે ગમરાટ કરવો નિરુપયોગી છે. આ સંદેહ સાંભળી વજીરો અને ઉમરાવો નારાજ થયા. તેઓ

મલેક હુસેનની અપહ્રીત કરવાની કોશિશ કરવા લાગ્યા હિ સ. ૯૨૬ (ઈ સ ૧૫૬૯)મા મલેક હુસેન (નિઝામખાન મુબારિજુ'મુ'ક) પામે એક દારૂ વેચનાર કવિ ગયો ^૧ તે કહેવા લાગ્યો કે આજ-કાલ તમામ હિંદુસ્તાનમા ગળ આગાથી વધે એવો બીજો સત્તાવાળો રાજા કોઈ નથી તે રાયમયનો દિમાયતી છે તમારુ દિલ ચાહે ત્યા સુધી અહીં રહો, પરંતુ ગયમયના હાથમાંથી છડા જવાનુ નથી નિઝામખાને કહ્યું કે ક્યા દૂતરામા ગયમયને આવગ આપવાની શક્તિ છે ? જો તે મર્દ હોય તો શા માટે આવતો નથી ? હું તો અહીં બેઠો છુ. દારૂ વેચનારે કહ્યું : હા તે આપજે, તેણે કહ્યું કે જો તે ન આવે તો તે દૂતરો છે. આ બામતમા તે એટલે હદ સુધી ક્રોધાયમાન થયો કે તેણે એક દૂતગને મગાવી સામે મધાવ્યો, અને કહ્યું કે જો તે ન આવે તો તે આ દૂતગ સમાન છે. દારૂ વેચનાર તે જ વખતે ગળ સાગા પાસે ગયો અને તમામ વાત કહી સમજાવી સાગો સાપની માફક અમળાઈને બહારો અને તેણે ચાલીમ હમરની ફોજ લઈ પ્રયાણ કર્યું બાગળમા તે પહોંચ્યો ત્યારે નિઝામખાનને માહિતી મળી. તેણે તરત જ સડાય માટે એક વિનતીપત્ર સુલતાન ઉપર લખ્યો, પરંતુ વજીરોએ માન અદાવતને બંધ ને આપ્યો નહિ

નિઝામખાન મુબારિજુ'મુ'કે તેનો મુકામલો કરવાનો પાકો નિશ્ચય કર્યો હતો, પરંતુ તેના ખાસ મિત્રોએ માન્યુ નહિ અને કહ્યું કે આપણી પામે ફક્ત ૬૦૦ સવાર છે, એટલે ચાલીસ હમરના સૈન્યનો કેવી રીતે મામતો કરી શકાય ? વળી યુદ્ધમા ઝપવાળા બાદ હાર ખાવાથી બદનામી થશે. આખરે મુબારિજુ'મુ'ક એક વાતથી મદામુરકેલીએ નાજ થયો કે તમામ લોકોએ છડર છોડી અદમદનગર જવું અને દૂમક આવે ત્યામુધો દિલ્લામા ગ્હી યુદ્ધ કરવું. આ નિર્ણય મુજબ તે અદમદનગર તરફ ચાલ્યો ગયો, પરંતુ મુબારિજુ'મુ'કની જાણમદાર મો સવારો માન સકીદ ચવાનો નિશ્ચય કરી ત્યા રતા હતા તેમનો સગદાર મલેક નજ્જન હતો.

૧ 'ઝફરવાલા' અને બીજા દતિદાસોમા દારૂ વેચનારને બદલે કવિ (માદ) લખ્યું છે

ત્યારે રાણાની ફોજ ધડર પહોંચી ત્યારે આ લોકોએ એવો જળરદરત સામનો કર્યો કે મોખરાના માણસો નાસી છટવા. પૂરી ફોજ આવી પહોંચતાં ગિયારા સો આદમી ધી વિસાતમાં હતા ? તમામની દેતલ કરવામાં આવી.

મુખારિઝુલ્મુલક અદમદનગર નજદીક પહોંચ્યો ત્યારે ખિઝરખાન, અસદુલ્મુલક, ગાઝીખાન, શુખરુલ્મુલક^૧ અને સૈફખાનની સાથે તેનો બેટો થયો.^૨ તે અદમદનગરથી મુખારિઝુલ્મુલકને સદાય આપવા માટે ધડર જતા હતા. તેમણે કહ્યું કે તમારે ધડર છોડવું જોઈતું ન હતું. મુખારિઝુલ્મુલકે જવાબ આપ્યો કે મારો અભિપ્રાય પણ એ જ હતો; પરંતુ મિત્રાએ અદમદનગર જવાની સલાહ આપી તેથી અહીં આંચો છું. બધાને નજીકે અદમદનગર ફરીથી આવવું પડ્યું. સવારે સર્વ શસ્ત્ર સજા બદાર નીકળ્યા. ૧૨૦૦નું હથ્થળ હતું અને ૧૦૦૦નું પાયદળ હતું. બંને લશ્કરો બંદૂકો-સજેલ હતાં. વળી ચારસો ઉમરાવોના નોકરો હતા.^૩ આથી કુલ સંખ્યા ૨૬૦૦ જેટલી થતી હતી. આ બાજુ રાણો ધડર લંટી અદમદનગર ગયો અને બીજે દિવસે સવારમાં મુખારિઝુલ્મુલક સામે આવી જામે રહ્યો. મુસલમાનો અહીં બહાદુરી દાખવી મોખરા ઉપર તૂટી પડ્યા.^૪ આ સામે તે ટકર લઈ શક્યો નહિ અને ૨૦૦૦૦ સવારોને પીછેહઠ કરવી પડી. તેમણે તેમની એટલે મુધી પૂંદ પકડી કે પછવાડે જે ફોજ હતી તેની નજરની બદાર તે નીકળી ગયા. બૂલથી આ સૈન્ય સમન્થું કે સર્વ શહીદ થઈ ગયા; તેથી આ લોકોએ પીઠ ફેરવી અદમદનગરનો રસ્તો લીધો. હુમલો કરનાર લડવૈયામાંથી ગાઝીખાન, હસિદતખાન અને

૧. 'ઝફરવાલા'માં અસદુલ્મુલક બિન શુખરુલ્મુલક છે. ૫. ૧૧૧, લા. ૧.

૨. 'ઝફરવાલા'માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે સૈફખાન રાત્રે આવી મળ્યો.

૩. 'ઝફરવાલા'માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે પાંચસો આદમીને કિસ્તાના સરંસલ માટે મૂકી બાકીના શુદ્ધ માટે ગયા.

૪. 'ઝફરવાલા'માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે તેમની સંખ્યા માત્ર ચારસો જેટલી હતી.

સુલતાનશાહ સખ્ત જખ્મી થયા ^૧ આદમીઓ મોટી મંખ્યામાં મરણ પામ્યા. વળી બાગ્યે જ કોઈ એવો હતો કે જે ધાવન થયો ન હોય મુમારિજુલ્લુકે જ્યારે તેણે કે પહાડોમાં માથું મારવું નકામું છે ત્યારે તે ફરજિયાત મળેને લઈ ગણમંત્રામમાંથી બહાર નીકળ્યો અને અહમદ-નગરના કિલ્લા તરફ વધ્યો, પરંતુ ત્યાં પહોંચતા માટિતી મળી કે કિલ્લાનાં માણસો તો પહેલેથી જ ત્યાંથી નામી છૂટ્યા હતા. આથી નફૂટકે મુમારિજુલ્લુક અને સફરખાન બહાની કરગા તરફ રવાના થયા જે અમદાવાદથી એક કેસ ઉપર છે, પરંતુ તે અગ્નિપ્રવા રત્તાથી. અમગત અસફુલ્લુક જણાવે રસ્તે થોડે જ દૂર ગયો, ^૨ એટલામાં શત્રુઓ પૂઠ પકડી નજીક આવી પહોંચ્યા. તે પશુ પાછો ફરી લકચો, પરંતુ આખરે તે તથા તેના સર્વ સાથી વારાફરતી માર્યા ગયા. તેમના હાથી અને સર્વ સામાન શત્રુઓ લઈ ગયા. ગણાની ફોજ અહીંથી અહમદનગર ગઈ. તેણે યુદ્ધ કરી તેની ધૂળધાણી કરી અને તમામ શહેરીઓને ગિરફતાર કરી સાથે લઈ ગયો. ગરાસિયા-ઓએ અહમદનગર ઉપર જાપો મારવાની સલાહ આપી. રાજાએ કહ્યું કે મારેમો મુમલખાન સવારોએ તો વીસ હજારના સૈન્યને હગમ્યુ અને એક હજાર સનારો મારી નાખ્યા, અને જે ૪૦૦૦ થોડેસવારોના સૈન્ય સાથે સામનો કરવામાં આવે તો તમારી શી રિયતિ થશે ? મારે માટે આટલું ગૌરવ બસ છે કે મારા ડુબનો કોઈ પણ માણસ

૧. 'અરફવાલા'માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે મુમારિજુલ્લુકને કોઈ હઝીરુલ્લુક, માઝીખાન, રાવતખીર, રાવતહિમામ, મરેખીર સુલતાનશાહ અને કાઝી ફાજખીર શહીદ થયા. સાત પડી અને માત્ર ચાલીસ મુસલમાન મારી રહ્યા હતા. તેઓ કિલ્લા તરફ પાછા ફર્યા, પરંતુ કિલ્લાના માણસો તો પહેલેથી જ ત્યાંથી ગયા હતા, તેથી નદી આગળ તેઓ બીજા બાજુ આહવા ગયા. રાજા સામએ શહેર તૂટી લીધું અને કિલ્લાને આગ લગાવી. વળી તેણે નાસી છૂટેલા માણસોની પૂઠ પકડવાને માણસો મોકલ્યા. અસફખાન બિન અસફખાને સાત થોડેસવાર અને ત્રણ હાથી સાથે તેમનો સામનો કર્યો, પરંતુ તે મરણ પામ્યો અને હાથી રાત્રના હાથમાં અગ્નિ.

૨. 'અરફવાલા'માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે તે 'પરદનીજ' સુધી પહોંચ્યા હતા. હાલ 'પરદનીજ' પ્રાંતીજ છે

આજ પર્યંત અહીં સુધી પહોંચ્યો ન હતો. આ પછી વડનગર (ત્યાં પછી વીમનગર) પહોંચી તે મળવર લૂટમાં રોકાયો. એટલામાં પાટણથી અર્ધનુસ્મુદ્ધ અને ક્ષતહિમનના આવ્યાનો ખુબ્બ અવાજ તેને ઠાને પડ્યો. રાત્રિ બહુ જ વિચક્ષણતાથી પમાર કરી અને પહોં કાઢતા ધડર અને ત્યાંથી પોતાને વતન ગણે ચાલ્યો ગયો.

૧

જ્યારે આ ખમર અમદાવાદ આવી ત્યારે અમદાવાદનો ગવર્નર કિવામુસ્મુદ્ધ મદદ માટે કોઈ લઈ નીકળ્યો અને અમદાવાદથી માત્ર કોમ ઉપર મવાદ ગામમાં પડાવ નાખ્યો. ભાગી ગયેના લડવૈયા પણ આ જગ્યા ઉપર આવી તેને મળ્યા તેઓ તન્દથી તેને માહિતી મળી કે મુગારિજુસ્મુદ્ધ, અદ્દરખાન અને ગાઝીખાન મળ્યું પામ્યા હતા આ વાતની પાદશાહને જાણ કરી. પગલુ ત્રીજો દિવસે જ્યારે માત્રમ પડ્યું કે આ લોકોએ કહી જિલ્લાના રુપાય ગામમાં પડાવ નાખ્યો છે ત્યારે મલેક હિમામખાન (‘બહાદુરશાહી’ના લેખક)ને કિવામુસ્મુદ્ધે તે બધાને લઈ આવવા માટે મોકલ્યો તેના ધરાદો બધા સાથે થઈ રાણાની પૂઠ પકડવાનો હતો આથી હિસામખાન ગયો અને સર્વેને મવાદ ગામમાં લાવ્યો આ મને યોજના ધડતા હતા એટલામાં રાણો ચિતોડ ગયો છે એવી ખમર આવી હિમામખાન અને મુગારિજુસ્મુદ્ધ બંને કિવામુસ્મુદ્ધને તેમની જગ્યાએ જ મૂકી લડાઈના સોળમાં દિવસે અહમદનગર પહોંચ્યા લાશોને કમગમ દફન કરી સાઠ કોળી જે અનાજ લૂટવા આવ્યા હતા તેમની કતન કરી. ત્યાં એક રાત નહીં કુષ્કાળના કારણથી બ્રહ્મની કમગમ પાઠા આવ્યા આ દરમિયાન સુલ્તાન સુઝદ્દુરે ધમાકુસ્મુદ્ધ ખુશકદમ અને કૈમરખાનને એક વરકર અને કેટલાક હાથી આપી મદદ માટે મોકલ્યા તેઓ અમદાવાદ થઈ મવાદ ગામમાં કિવામુસ્મુદ્ધને મળ્યા અને ત્યારપછી સર્વ મળી બ્રહ્મની ગામમાં પહોંચ્યા અને ત્યાંથી સુલ્તાન ઉપર એક અરજ મોકલી કે જે પરવાનગી હોય તો ચિતોડ જઈ રાણાનો સામનો કરીએ હુકમ મળ્યો કે અત્યારે ચોમાસુ અહમદનગરમાં પમાર કરો અને વર્ષાઋતુ બાદ હું જાતે તેની ખમર લઈશ

રાજા સાંગા ઉપર હુમલો:—હિ. સ. ૬૨૭ (ઈ. સ. ૧૫૨૦)-ના મોહરમ માસમાં પાદશાહ પ કે અહમદનગર આવ્યો; પરંતુ મયેક અયાઝની દરખાસ્ત તેમ જ આગ્રહથી તેને એક લાખની ફોજ અને એક સો લડાયક હાથી સાથે ચિતોડ મોકલ્યો અને દિલને વધારે સંતવન કરવાને બીજા ગુજરાતી હિમરાવોને પણ સૈન્ય આપી આ તરફ રવાના કર્યા. વટોણિયાની માફક તે પણ લૂટકાટ કરતો ચિતોડ પહોંચ્યો, અને પોતાની અસાધાગ્ય ગોલદાઝીને લઈને દિલ્લા ઉપર વિજયવત થવાની તૈયારીમાં હતો; પરંતુ ઠઈક અભિમાન અને ઠઈક અદેખાઈના સળગથી હિમરાવો સાથે તેને બન્યું નહિ. આખરે પરિણામ એ આવ્યું કે રાણા સાંગા સાથે સુલેહ કરી તે ગુજરાત પાઠો આવ્યો. સુલતાન આ સર્વ સમજી ગયો ત્યારે તે બેહદ નારાજ થયો અને તેને સોરઠ પાઠો મોકલ્યો.

અયાઝનું અવસાન:—હિ. સ. ૬૨૮ (ઈ. સ. ૧૫૨૧)માં પાદશાહ પોતે ચિતોડ જવા માટે તૈયાર થયો, પરંતુ રાણા સાંગાને પુત્ર બેટ લઈ હાજર થયો અને મારી માગી જેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. ખિલાત અર્પણ કરી તેને વિદાય કરવામાં આવ્યો. તે જ માસમાં મયેક અયાઝનું અવસાન થયું, આથી સુલતાન સુઝૂદરને અતિ ખેદ થયો. હિ. સ. ૬૩૦ (ઈ. સ. ૧૫૨૩)માં તેણે કેટલાક બદમાશો અને બળવાખોરોને સિક્કા કરી. હિ. સ. ૬૩૧ (ઈ. સ. ૧૫૨૪) માં આંખાનેરથી ઇડર જતા શાહખદા બહાદુરખાને પોતાની જાગીર કમ છે એવી ફરિયાદ કરી પાદશાહે અમુક કારણોને લઈને તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. નિરાશ થઈ બહાદુરખાન પાંચ થઈ માળવા અને ત્યાંથી ચિતોડ આવ્યો. થોડા દિવસ ત્યાં માગી અજમેર થઈ મેવાત અને પછી દિલ્હી પહોંચ્યો. ત્યાં ઇબ્રાહિમ સોદાએ તેને આનંદથી વધાવી લીધો. સુલતાન સુઝૂદર આ સાંભળી બહુ જ પરેશાન થયો. તેણે ખુદાનંદખાનને કહ્યું કે એને પત્ર લખી બોલાવી સો. આ જ સમયે ગુજરાતમાં મહાન દુકાળ પડ્યો. પાદશાહે દુઆ માગી, જેનો સ્વીકાર થયો; પરંતુ ટૂંક સમયમાં તે બિમાર થઈ ગયો અને દિવસે દિવસે માદગી ભારી થઈ ગઈ. તે દરમિયાન એને ખબર મળી

કે સસ્તનતના સ્તંભો(વચ્ચે)માં તડ પડી છે: એક બાગ બહા-
દુરખાનના પક્ષમાં છે અને બીજને લતીફખાનની તરફદારી કરે છે.
તેણે પૂછ્યું કે બહાદુરખાનની કંઈ ખબર છે? ત્યારે તેને નકારમાં જવાબ
મળ્યો. તેણે સિકંદરખાનને બોલાવી બાઈઓ સાથે મારાસારી
રાખવાની સલાહ આપી વિદાય કર્યો. દેડલાક દિન પછી જુમાની
અઝાન થઈ ત્યારે તેણે ઠંથું કે મસ્જિદમાં જવાની મારામાં તાકાત
નથી. તેણે હાજર રહેલાઓને મસ્જિદમાં મોકલી પોતે નમાઝમાં
મરાગૂલ થયો. નમાઝથી પરવારી થોડા જ વખતમાં તેણે દેડલાગ
કર્યો.^૧ તેણે કુલ ચૌદ વરસ અને નવ માસ રાજ્ય કર્યું.^૨

ત્રી અને પરિવાર:—મુઝફ્ફરશાહને ત્રણ સ્ત્રી અને મંખ્યા-
બંધ સૈરમ્મી હતી. તે જ પ્રમાણે પરિવારમાં આઠ પુત્રો અને બે પુત્રી
હતાં. (૧) બીબી રાણી—સિંધની રાજકુંવરીથી—સિકંદર, રકમ્યા અને
આયશા; (૨) લખીમખાઈ—ગોહીસ રજપૂત—થી બહાદુરશાહ; (૩)
રાજખાઈ—મહિય રાણાની દીકરી(અસલ રજપૂત)થી લતીફખાન;
(૪) બાકીના આ-દખાન, નસીરખાન, હાદિમખાન, અને બે બીજા
પુત્રો દાસીથી હતા. તેઓમાં બીબી રકમ્યાનું લગ્ન આદિલશાહ સાથે
થયું હતું જે ખાનદેશ અને છુરહાનપુરનો પાદશાહ હતો. આયશાનું
લગ્ન સિંધના શાહનવાહ ફતહખાન સાથે થયું હતું. મુતસવ્વિર બિન
આન્દે લખેલ 'તોહફતુલકારી' (દિ. સ. ૧૧૧૯)માં જણાવવામાં
આવ્યું છે કે સિંધી બેગમનું નામ બોહજતુનિસા બેગમ હતું,
અને બહાદુરશાહની માનું નામ રમ્માદેવી હતું જે ચિનોહના રાજાની
બાણેજ થતી હતી.^૩

૧. 'અન્સુસ સાદિર' પૃ. ૧૯૨, બગદાદમાં જણાવવામાં આવ્યું
છે કે મુસ્તાન નમાઝ વખતે સિંજદા કરતાં મરણ પામ્યો; પણ કોઈ બીજે
ઘટિલાસ આ બાબતનું સમર્થન કરતો નથી.

૨. 'તબકાતે અકબરી,' લા. ૩, કલકત્તા.

૩. હકીકત પીર મોહમ્મદશાહની દરબાહના કિતાબખાનામાં હસ્ત-
લિખિત 'તોહફતુલકારી'માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સિકંદરની તરફદારી
કરનારા સંદર્ભે જહાન અને અંગીઝખાને બહાદુરશાહના ખૂન માટે કાવતરું

ખીખી રાણી રાજકુંડળની છોકરી હોવાના સમયથી દળદળા અને બપકામાં રહેતી હતી. તેના પોતાના સાત હજાર જેટલા નોકરો હતા. તે અંદર તેમ જ બહારનાં કામોમાં લાગવગ ધરાવતી હતી. મુઝફ્ફરશાહ પોતે એટલો બધો તેના અંકુશમાં હતો કે તેની વિરુદ્ધ કોઈ બાબતમાં જઈ શકતો નહિ. ખીખી રાણીએ અંદર તેમ જ બહારના સર્વ લોકોને એકઠા કરી મુઝફ્ફરશાહને પોતાના પુત્ર સિકંદર-ખાનને રાજવારસ નીમવાની ફરજ પાડી. વળી ખીખી શાહજાદાઓનું જોર તોડવાને હરેકને એકેક બળે ગામ આપી સામર્થ્યહીન કરી મૂક્યા. શાહજાદા બહાદુરશાહને ફક્ત બે ગામ મળ્યાં હતાં: (૧) મંજ કરબો જે અમદાવાદથી દસ કોસ ઉપર મહેમદાવાદ નજીક છે; (૨) ગુના કરબો જે અમદાવાદથી નવ કોસ ઉપર વટવા ગામ પાસે છે. તેમની આમદાની અપૂરતી ન હોવાથી બહાદુરશાહે વધારાને માટે માગણી કરી અને કહ્યું કે આજામાં આજી સિકંદરના જેટલી તો જગીર મને મળવી જોઈએ, પરંતુ ખીખી રાણીને લઈને તે આ પ્રમાણે કરી શકતો ન હતો. પરિણામે તેની દરખાસ્ત નામંજૂર થઈ. બહાદુરશાહે બેદમુક્ત થઈ વટવામાં વસવાટ કર્યો, પરંતુ સિકંદરે તેની કતલ કરવાની કોશિશ કરી ત્યારે ત્યાંથી નાસી છૂટી દિલ્હીના ઇસ્લામ શોદી પાસે હિ. સ. ૮૩૧ (ઈ. સ. ૧૫૨૪)ના રજબ માસમાં પહોંચ્યો.^૧ હિ. સ. ૮૩૦ (ઈ. સ. ૧૫૨૩) માં ખીખી રાણી મરણ પામી;^૨ આથી સિકંદરનું કામ નરમ પડ્યું. કેટલાક અમીરો બહાદુરશાહના પક્ષમાં જતા રહ્યા, અને કેટલાકે લતીફખાનની તરફદારી કરી; પરંતુ આ કોકડાનો હજુ ઉકેલ થયો ન હતો, એટલામાં તો

૧મું હવું. આથી બહાદુરશાહ ત્યાંથી નાસી છૂટી ચિતોડના રાણા સંગિા પાસે આવ્યો ગયો હતો.

૧. 'મિરાતે સિકંદરી,' મુંબઈ, પૃ. ૧૮૮ અને 'અફઝલવાલા' લા. ૧, પૃ. ૧૨૮, લંડન.

૨. 'અફઝલવાલા'માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે તે સિધના શાહ જામે દીરોજના કાકાની પુત્રી હતી. અવસાન પછી તેના શબને તેના માબાપની કબર નજીક દફનાવવામાં આવ્યું. તે કબર હાલના ધોલોદર ગામમાં છે. લા. ૧, પૃ. ૧૨૦, લંડન.

સુઝદ્દરશાહે પણ દેહત્યાગ કર્યો અને રિવાજ મુજબ રાજવારસ સિકંદર તખ્તનશીન થયો, પરંતુ જે જ માસમાં તેની હતલ થઈ અને ખુશકદમ ગુલામે (જેનો ખિતાબ હમાદુસ્સુલ્ક હતો) નસીરખાનને સુલ્તાન મદમૂદનો ઇંકામ આપી ગાદીએ બેસાડ્યો. તાજખાન નરપાણીએ બદાફરશાહને એક ઢાંગળ લખી બોલાવી લીધો. ત્યારે કંઈ પણ ટંટાકિસાદ વગર બદાફરશાહ ગુજરાતનો પાદશાહ થયો, ત્યારે નસીરખાનની હતલ કરવામાં આવી. લનીફખાન એક જંગમાં જખ્મી થઈ મરણ પામ્યો. આંદખાન માળવાના સુલ્તાન પાસે પહોંચ્યો અને હયાહિખાન દિલ્લી નાસી છૂટ્યો. આ રીતે સુઝદ્દર-શાહની ઓલાદનો અંત આવ્યો.

‘ મુઝફ્ફરશાહી ’

મંગલાચરણ

ખુદાની સ્તુતિ:—ખુદાનો દાસ બહારથી શુદ્ધક માલૂમ પડે છે; પરંતુ જનસમૂહમાં તે તમામને પ્રિય હોય છે. ખુદા દાનેશી નૃપતિ છે. તે જ આદેશ કરે છે અને તે જ મારી બક્ષે છે. સર્વ પ્રાણીમાત્રનાં સુખદુઃખનો દેનાર તેમ જ હથુનાર તે જ છે. આખી દુનિયાને સર્વ વસ્તુ તેની આજ્ઞાથી મળે છે.

પેગમ્બર (સલ)ની તારીફ:—મોહમ્મદ પેગમ્બર (સલ.)ના પવિત્ર આત્મા ઉપર અગણિત દુઆ અને રહેમત હતો. તે આખી સૃષ્ટિનું સર્વ છે અને ‘મકામે મહમૂદ’ના^૧ માલિક છે. એ જ પ્રમાણે તેમના વંશજો અને સાથીઓ ઉપર પણ ખુદાની રહેમત હતો. પેગમ્બરપોથી મોહમ્મદ પેગમ્બર પછી ખતમ થઈ ગઈ. તેનાથી જ એની શરઆત^૨ થઈ હતી, અને તેના પછી જ એનો અંત આવ્યો.

સર્વ વિદ્વાનો જાણે છે કે ખુદાનાં તમામ કાર્યો હિકમતના પાયા ઉપર રચાયેલાં છે. જગતની મહાન સલ્તનતોની હારજીતનો આધાર પણ એ જ ખુદાઈ હિકમત ઉપર રહેલો છે.

૧. ‘મકામે મહમૂદ’નો ખરો અર્થ તો સુદર જગ્યા થાય છે. પરંતુ હદીસમાંથી માલૂમ પડે છે કે તે જન્મતથાં એક ખાસ જગ્યાનું નામ ■ ■ ■ ત્યાં પેગમ્બર વાસ કરે છે.

૨. હદીસમાંથી જણાય છે કે સૃષ્ટિ પેદા કર્યા પહેલાં ખુદાએ મોહમ્મદ પેગમ્બરનો પ્રકાશ પેદા કર્યો હતો. મુસલમાનો એમ માને છે કે પેગમ્બર ઉલ્લા પેગમ્બર છે અને તેના પછી કોઈ થશે નહિ.

સુલ્તાન મહમૂદ ખલજી (માળવાના સુલ્તાન) નો બાઈ સુલ્તાન મોહમ્મદ^૧ ખલજી વિશેની બીના આ જનાવોના પુગવારપે અણી શકાય. જ્યારે તે ગુજરાતના સુલ્તાન સુઝદ્દરના દરબારમાં આવ્યો ત્યારે તેણે મુલાકાત બાદ વિનંતી કરી કે આપ માનુ^૨ (મન્હુ) છતી અને આપો. પરંતુ સુલ્તાન સુઝદ્દરનું દિલ જામેગમ (જમશેદ બાદશાહનો પ્યાલો જેમાં દુનિયાની સર્વ વસ્તુ નિહાળી શકાતી હતી) તેવું હતું. આથી તેની બાવિ અભિલાષા તે કળા મોજે, અને તેના વિચક્ષુ મગજમાં એ વાત ઊતરી પડી કે મોહમ્મદ ખલજીમાં આધિપત્યશક્તિ નથી. આ કારણથી તેણે તેના તરફ પૂરતું લક્ષ્ય આપ્યું નહિ.

૧. સુલ્તાન મોહમ્મદ માળવાના પાદશાહ વ્યાસુદીનના પુત્ર નાસિરુદીનનો પુત્ર હતો. તે પોતાના લાઠ મહમૂદની માઠી પચાવી પડ્યો હતો. પરંતુ મહમૂદે લડાઈ કરી ફરીથી પોતાની માઠી લઈ લીધી. હવે ગુજરાતનો સુલ્તાન સુઝદ્દરની મદદ માટે આવ્યો હતો. 'મિરાતે સિકંદરી', પૃ. ૧૩૧.

૨. મન્હુ:-માળવાનું માટલનગર હવે, ત્યાં એક મગજગત દિલ્લો હતો. મુસલમાનોના પહેલા રાજ સોજના સમયથી ઉત્તરેન બંધેધાર રાજધાની હતી.

૩. દિ. સં. ૬૧૭માં સુલ્તાન મોહમ્મદશાહ ખલજી ગુજરાતમાં આવ્યો અને તેણે આપાનેશમાં મુકામ કર્યો. સુલ્તાન સુઝદ્દરશાહે થોડા દિવસમાં તેની સાથે માળવા જઈ જાને લાઈએ વચ્ચે સુલ્લેલ કરવાનું અને અર્ધુ અર્ધુ રાજ્ય બંને વચ્ચે વહેતી આપવાનું વચન આપ્યું. કમ્-સંગેગે ધરાનના એલચીનો પણ તેની પાસે જ મુકામ હતો. એક દિવસ વાતચીતમાં બંને વચ્ચે અલ્પજનાવ થયો અને તકરાર સુધી વાત પહોંચી ગઈ. ગુજરાતના લોકોએ સુલ્તાન મોહમ્મદ ખલજીનો પક્ષ લીધો. તેમાં ધરાનના એલચીના કેટલાએ માલુસોની કતલ થઈ. મહામદેનતે આ તોફાન દાબી દેવામાં આવ્યું આ જનાવથી સુલ્તાન સુઝદ્દરના દિલમાં મોહમ્મદ ખલજી પ્રત્યેની માનરૂત્તિ ઓછી થઈ ગઈ અને ખુદ મોહમ્મદ ખલજીને પણ એટલી બધી શરમ આવી કે સુલ્તાન સુઝદ્દરને ચેતાવ્યા વગર ગુજરાતથી પલાયન થઈ ગયો. આ જનાવને ઇતિહાસકારો કહાવી મૂકે છે અને માત્ર એટલું જ લખે છે કે તેનામાં આધિપત્યશક્તિ નહોતી તેથી પાદશાહે તેને મદદ ન કરી.

ખીલુ હિંદાહરણ મુઝફ્ફરશાહની સાદિયાબાદ (મન્દુ, માળવા)-
ના દિવ્યાની છત છે તેણે રાન્યનું સરક્ષણ કરવામા 'હમે ઇસ્વી'ના^૧
જેવો ચમત્કાર યતા થો હતો.

આ એક પામર, મસ્કાર અને સુનક્ષણથી સંતુષ્ટ^૨ વિનતી
સાથે અગ્ન કરે છે કે આ પુસ્તક કેનળ બાદશાહી ફરમાનથી
લખુ છુ, કાગળ કે આ રક પુરો (મેં) વિખરાયેના મોતી એક
દારમા કદી ગૂંચ્યા નહોતા તેમ જ સાહિત્યશૈલીની લખા પદોવ્યા ન
હોતા જ કે આ વિષય મેં કદી ઘટિત રીતે શરૂ કર્યો નહોતો પરંતુ
હઝગત શદરિયાર મુઝફ્ફરશાહની કીમિના જેવી અસરકારક નજર
ઉપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે તેથી આશા છે કે સદમુણોના પૃથોની
સાહી જે જમાનાના યુનાગી ચક્રેરા ઉપર તરુણ પ્રિયતમાના તનની
માફક મુદરતા અને લાવણ્યનો વધારો કરે છે, તે વિદ્વાનોની
નજરને ખાવશે.

૧ ઈસુ ખ્રિસ્તની કૃક જેનાથી મરેલા સજ્જન યતા હતા

૨ મયમ્તાંએ આ શબ્દો થોતાને માટે વાપર્યા છે તેણે થોતાનું નામ
લખ્યુ હોત તો કેવુ સ્પષ્ટ થાત !

૩ અહીં વિષય શબ્દ ઇતિહાસ માટે વાપરવામા આવ્યો છે

પ્રકરણ ૧

મુઝફ્ફરશાહનું શાહિયાબાદના દિલ્લા તરફ લક્ષ્ય

આગત એવી છે કે આ મહાન પાદશાહના દરગારીઓના કાને એવી વાતર આવી કે મેદનીરાયને દરામખેરે પોતાના વડીલોના

૧ શાહિયાબાદ — જ્યાં એક મજબૂત દિલ્લાનું નામ છે, જે પાટનગરમાં માળવાના સુલ્તાન અવધખાને બધાંઓ હતો 'ફરિશ્તો', જા ૪, પૃ ૫૦૧

૨ હિ સ ૬૧૮માં જ્યારે મેદનીરાયના જોરશુભ અને અન્યાયની ખબર સુલ્તાન મુઝફ્ફરના કાને પહોંચી ત્યારે તે એક સૈન્ય લઈ માળવા તરફ રવાના થયો. છટકના મામલાનો નિર્ણય કરી, હિ સ ૬૧૮માં તે ધાર પહોંચ્યો ત્યાંનો ગવર્નર તાજે થયો, એટલામાં તેને ખબર મળી કે સુલ્તાન મોહમ્મદ જેને ખાનજહાન વડીરે જીતી રાખી બોલાવ્યો હતો તેણે ચંદેરીનો ખજાનો લીધો છે અને તેમનો સામનો કરવા માટે સુલ્તાન મહમૂદ ખજા મેદનીરાયની જોરશુભ (જેમાં કોઈ મુસલમાન ન હોય) ફોજ લઈ ત્યાં ગયો છે. સુલ્તાન મુઝફ્ફરે કહ્યું કે હું તો મેદનીરાયના પાલખાથી તેને મુક્ત કરવાને આવ્યો છું અને મહમૂદ પડે તેને લઈને હરીફ સાથે યુદ્ધ કરવાને ગયો. ■ તો છતાં પણ ધારમાં તે એ ખ્યાલથી રહ્યો કે મદાય બંને બાઈઓ વચ્ચે સુલેહ કરવાની વાત મળી નય પરંતુ તરત જ ખબર મળી કે મોહમ્મદની દાર ચર્ચ છે અને તેણે દિલ્હીના પાદશાહની મદદ માગી છે. દિલ્હીના પાદશાહનું લક્ષ્ય પણ આવી ગયું અને મહમૂદ ખજા સામે યુદ્ધના મોરચા મડાયા. પરંતુ બંને વચ્ચે અણબનાવ થવાથી દિલ્હીનું લક્ષ્ય પણ ગયું અને ખાનજહાન માર્યો ગયો. સુલ્તાન મોહમ્મદ અને તેના સાથીઓએ માફી માગી સુલ્તાન મહમૂદે તોફાન શાંત કરવા માટે સર્વની માફીનો સ્વીકાર કર્યો. સુલ્તાન મોહમ્મદને નગર આપવામાં આવી તેથી તે પણ સતુષ્ટ થયો. સુલ્તાન મુઝફ્ફરને આ બાબતોની માહિતી મળી ત્યારે વધારે વખત ત્યાં રહેવું તેને ઠીક લાગ્યું નહિ અને હિ સ ૬૧૯માં ચાપાનેર આવ્યો. ઉપર જણાવેલા બનાવો ત્રયકર્તાએ હડાવી દીધા છે અને ખીજી વખત હિ સ ૬૨૩ માં મહમૂદ ખજા જ્યારે મેદનીરાયની બીંધી લાગી ગયો ત્યારથી તેણે પુસ્તકની શરૂઆત કરી છે.

૩ મેદનીરાય સુલ્તાન મહમૂદ ખજાના હમરાવોમાંનો એક હતો. જેણે સૌથી પહેલાં તેને મદદ આપી હતી અને પાછળથી તે ગાદી પચાવી પડ્યો હતો 'ફરિશ્તો,' જા ૨, પૃ ૫૮૫

નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી સુલ્તાન મહમૂદ ખલજીની આજ્ઞા અનુસાર વર્તન રાખવાનું બંધ કર્યું છે અને ધરલામી આધિપત્યને તાબે થતો નથી. તે નીચ અને શેતાની પુરખોની દોરવણીથી મુસલમાનો ઉપર બેહદ વ્યુક્ત ગુન્ગરે છે, અને પવિત્ર મરિન્ટો પાષમાલ કરવાની કોશિશ કરે છે. વળી તે મુસલમાન છોકરીઓને કળામાં લઈ દિંદુ બનાવે છે અને નીડરતાથી પવિત્ર સોકોનું સોડી રેડે છે. તે મહાન પાદશાહ મુઝફ્ફરશાહ (ગુજરાતી)ના સેપત્તમી સ્વભાવથી ગાદિલ છે. કિસ્તાની મજબૂતી, સૈન્યની જમાવટ, અને મુદ્દસઓની રેલ-છેલથી તે બેહદ મગર થઈ ગયો છે. તેના હિતેચ્છુ સુલ્તાન મહમૂદ ખલજીને તેણે પોતાના સમર્થ કળામાં લઈ લીધા છે. પરિણામે ઇન્સાફનો પાયો હાલમડોલ થઈ ગયો છે અને રાજ્યકાન્દોનો અમલ થતો બંધ થઈ ગયો છે. ડેરડેર ફુલડો મચી ગયાં છે. તે એટલે સુધી કે અમીર હિમરાવો અને વિદ્વાનો રાજ્યની ગેરસહીસલામતી બોઈ વતન છોડી આત્મા ગયા અને કચ્છેર સોડો ઉપર મુસિ-ખતોના પહાડ વૂડી પડ્યા.

જો ધર્મરક્ષક પાદશાહ શક્તિહીન સોકોની કૂમકે આવી આશ્રય આપવાની બાળત તરફ લક્ષ્ય આપી માળવાને તેની માલિકીમાંથી મુક્ત કરે તો જ મુસલમાનોના જાનમાલની સલામતી રહે અને રાજ્યમાં નિર્ભયતા કાયમ થઈ જાય એમ હતું. રાજના દરબારીઓ પણ જૂઠાઈ દૂર કરવામાં અને બલાઈ જારી રાખવામાં નિયમ પ્રયાસ કરતા હતા. આ કારણેને લઈને તેણે આ તોફાનોની આગ હોલવવામાં પુષ્કળ પ્રયત્નો કર્યા. સુલ્તાનનો ધરાદો મક્કમ થઈ ગયો ત્યારે તેના ફરમાન મુજબ અમીરહિમરાવો ખાતે કુરાન (કુરાન પૂરેપૂરું પઢવામાં) મશગૂલ થઈ ગયા. તે જ સમયે સુલ્તાન મુઝફ્ફરશાહે પણ કુરાને શરીફનો એક ભાગ મગાવ્યો અને શુલર શુકનના ખ્યાલથી તેની છેવટની આયત (ચરણ) નીચે પ્રમાણે નીકળી:—

૧. મુસલમાનોમા રિવાજ ■ કે ન્યારે કોઈ મદત્તનું હાથ કરવાનું હોય ■ ત્યારે તેઓ કુરાને શરીફ તેમજ છુબારી અને મુસ્લિમ ને દહી-સના પુસ્તકો છે તે પણ સપૂર્ણ પાચે છે.

૨. ધરલામ ધર્મ શુકનમાં જાનતો નથી. પરંતુ બીજ કોમોની

“પછી ‘અસ્લાહના ફરમાનથી તેમને દાર આપી અને દાઉદે જનજીતની કતલ કરી. ખુદાએ તેને હિકમત અને રાજ્યની બક્ષિસ આપી. તે ઉપરાંત જે કંઈ ઈચ્છા દર્શાવે તે તેમને શીખવી દીધું. અને જે ખુદા એકબીજાની દગમિયાનીથી ઘોઠોને દૂર ન કરતો રહેત તે! અજબત્ત પૃથ્વી ઉપર તોફાન મચી જત. પરંતુ ખુદા આખા જગતમાં સચ્ચાઈનો સ્થાપનાર છે. આ તારી આમે સાક્ષાત્ ખુદાની નિશાનીઓ પડી છે અને બેશક તું એક પેગમ્બર છે.”

સુસ્તાને કુરાન ખતમ કર્યું ત્યાર પછી શુબ શુકન પોતાના લક્ષમાં રાખીને દિ. સ. ૯૨૩ (ઇ. સ. ૧૫૧૭) ના સુલ્તાન માસની ચોથી તારીખે અને શુરુવારના દિવસે તે નેહાદનાર ધરાદાથી ઘોડા ઉપર સવાર થયો. નગરાના ઘોંઘાટ અને શરણાઈના અવાજથી જમીન અને આરમાન માણુ બેઠ્યાં. સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને પ્રયત્ન દિશત સાથે મેદનીરાયનું નિકેદન કાઢી સુસ્તાન મદમૂદ ખજીને તેનું રાજ્ય

સંગતથી મુસલમાનોમાં પણ એવો વિવાજ બહુ જ પ્રમાણમાં જરૂરી થઈ ગયો છે. હવે જુદીજુદી જાતનાં શુકન અને અપશુકન બહુવા લાગ્યાં. ધાર્મિક લોકો વધુ કરીને શુકન માટે કુરાન, હદીસ અને હાદિથના દીવાનનો વપયોગ કરે છે. ધણીખરાં પુસ્તકોમાં શુબ શુકન કરવાની રીત આ પ્રમાણે છે : શુબ શુકન ચાલનાર પહેલાં આન કરી દેા રક્બત નમાઝે નફીલ પડે છે. ત્યારપછી દરૂદ (નમાઝનો બાજ) બોલી નિશ્ચય કરે છે કે પુસ્તકના અમુક પૃષ્ઠની પહેલી કે સાતમી લીટીને શુકનરૂપે ગણીશ. ત્યારપછી તે બોલીને જીએ છે. જે માફક આવે તો તે ધરાદાનો અગવ કરે છે, નહિ તો તે વિચાર માઠી વાળે છે. કોઈ કોઈ વખત બરાઈ અને બવાઈની માહિતી મેળવવા માટે પણ શુકન લેવામાં આવે છે. મદમૂદ આગ્રમ ગાદી ઉપર બેઠો તે વખતે ઉમરાવાએ દીવાને હાદિથનીથી શુકન લેવા માટે આમ કહ્યું હતું.

૧. કુરાને શરીફના બીજા પાસની છેલ્લી આવડત (અરસ)

૨. જે મુસલમાનોની ધાર્મિક આગ્રહીમાં કોઈ પણ વસ્તુનો વંધો આવે અને તે માટે શુદ્ધ કરવું પડે તો તેને નેહાદ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આજકાલ તો પરધર્મી (જેરમુસ્લિમ)ની સાથેના શુદ્ધને પણ નેહાદ કહેવામાં આવે છે. મારા અભિપ્રાય મુજબ એ તદ્દન ખોટું છે.

ફરીથી મોંપવા માટે તેણે શાદિયાખાદ તરફ અચાણ કર્યું. દૂઠમાં અહીંથી લસકર રવાના થયું અને ખુદાની સહાયથી ફતહામાદ કરમે ને હાથોલ નામે ઝોળખાય છે ત્યાં પડાવ નાખ્યો. સૂર્યાસ્ત થયો અને રાત પડી ત્યારે બકોચી એક કાસદ મહમૂદ ખ'જ તરફથી ખાન આઝમ કૈસરખાનની પાસે આવ્યો અને અરજ આપી. તે તેમા લખ્યું હતું કે માળવાનો સુતાન મહમૂદ ખ'જ પોતાના વજીર

૧. હાથોલ—એ જોધરા પાવાગઢ લાઇન ઉપર એક નાનો કસ્બો છે, જે ચાપાનેરથી ફસ ગાડ અને અમદાવાદથી પચાસ ગાડ દૂર અગ્નિ-ખૂણામા આવેલો છે મુઝફ્ફરના પુત્ર સુલ્તાન સિંહદરની ખજર એ જ જગ્યા ઉપર છે ('મિરાતે અહમદી,' ઉલ્લો ભાગ, પૃં ૨૦૮) એક સમય એવો હતો કે, જે વખતે આ કરમે બહુ જ આખાદ હતો હાવમા તે એ સાધારણ યદ ગયો છે મનોવ કર્યો એની નજીકમા જ છે અસલ હાથોલ એ ખામત નામ હવ, જે એ ગુજરાતીએ ઇરાની પદ્ધતિ મુજબ તૈયાર થયો હતો. મહમૂદ આઝમે ખુબ યદ તેને મોહુ ઇનામ આપ્યું હવ ધામે ધામે વખતી વખતી ગદ અને ખાન વેરાન યદ ગયો અને ગામના સ્વરૂપમા ફેરવાઇ ગયો ('મિરાતે સિંહરી', પૃં ૧૧૦)

૨ ખાન આઝમ કૈસરખાન રાજ્યના ઉમરાવોમાનો એક હતો માળવા સરહદની જોખમદારી તેને શિરે હતી ભક્ષર ને દાહોદથી ૧૦ ગાડ ઉપર છે, તે તેની જગીરમા હવ ('ઝફરલવાલા, પૃં ૧૦૨, અને 'સિંહરી,' પૃં ૧૪૬) એ જ જગ્યા ઉપર મહમૂદ ખ'જ રહ્યો હતો અને ત્યાંથી જ તેણે કાસદ મોન્ધ્યા હતો ખાન પોતે ચાપાનેરમા હતો તે ખરેખર અહમદશાહ પહેલાનો દીલિગ હતો, અને તેનો બાપ ખાનહેરાના રાજ ગઝનીખાનનો પોત્ર હતો

૩ અ યદારે ખરેખર જે બનાવોને મેળવી લીધા છે આ વાત 'ઝફર-વાવામા,' સંવિસ્તર વર્ણવામા આવેલી છે દાહોદ જિલ્લો કૈસરખાનને સુપ્રત કરવામા આવ્યો હતો, અને તે વખતે કૈસરખાન ચાપાનેરમા હતો જ્યારે મહમૂદ ગુજરાતની સરહદ ઉપર પહોચ્યો ત્યારે ત્યાંના પટેલે તેને એ સુદર જગ્યા ઉપર ઉતારો આપ્યો અને માસદ મારફતે કૈસરખાનને તેણે તરત જ ખજર આપી તે લગભગ મધ્યરાત્રિએ ત્યાં પહોચ્યો કૈસરખાને રાત્રિના ઉત્તરાર્ધમા મુઝફ્ફરને આ વાતની માહિતી આપી ખીને દિવસે સવારે સુલ્તાન મહમૂદનો માસદ ત્યાં આવ્યો નથી પહેલા માસદની વાતને સમર્થન મળ્યું

મેદનીરાયની બીકથી બાગી જઈ આપના દરબારમાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન રાખે છે અને અત્યારે એક સારા સરદારની સાથે રહે છે, તે ખાન આઝમના નોકરોમાંનો એક છે. સરદારે તેને આપની ફાલત અને નસીબની દિમાયતમાં આશ્રય આપ્યો છે. જ્યારે રાત્રિના છત્રાર્ધમાં ખાન આઝમ કૈસરખાને પ્રચંડ રાજ્યાસન સુધી એ અરજી પહોંચાડી અને જ્યારે મોટે પડોદિયે પ્રોદ રૂપ પકડ્યું ત્યારે સત્યપ્રિય રાજાએ ફરમાવ્યું કે પેગમ્બરોની સુન્નત (રિવાજ) છે કે જે બાળ્યત માટે તમો શક્તિહીન હો. તેનાથી તમારે દૂર ગઢવું.^૧ સૂર્યોદય સમયે સુલ્તાને ઘોડા ઉપર ઇન બાંધવાનો હુકમ કર્યો અને મુદ્દગીત ગાવાનું સૂચન કર્યું.

હિ. સ. ૯૨૩ના સુલ્તાન આસની છઠી તારીખ ને શનિવારે શાહી ધ્વજો શહેર (મન્ડુ) તરફ ફર્યા.

આ બાબતની ખબર થયા બાદ દેકેડેકાણે લશ્કરની બરતી શરૂ થઈ અને હરેક મુલકમાંથી સૈન્યો રણસેનેા તરફ રવાના થયાં.

ખાન આઝમ કૈસરખાનને ખાસ ખિલાતની બેટ આપી માનવત કર્યા બાદ જંગી જંગલના કૈસરી જેવા ૩૦,૦૦૦ ઘોડે-સવાર યોદ્ધાઓ તથા ૫૦ પહાડી બદની અને બયાનકે લાથીની સાથે

૧ સુલ્તાન સુઝદ્દર ખીલે (દક્ષીમ એટલે કે મળવાપડા રવમાવવાળો) એવા નામથી ઓળખાતો હતો) એવા પાદશાહોમાંનો હતો જે વહેલી સવારે ડાહી નમાઝે તદ્દજજીદ (રાત્રિની નમાઝ) પઢતો હતો. અને આ જ કારણથી મન્ડુર ખાન પોતાનાં કામોમા ફતેદમંદ થઈ શક્યો હતો.

૨ એટલે કે જ્યારે હુકમનનો સામનો ન કરી શકાય ત્યારે લડીને પોતાની ખરાબી દરવી તેના દરવા ત્યાંથી ખીજી તરફ જવું. એ વખતે સાકું છે, જેમકે નોહ, ઇલાહીમ, મુસા, ઇસસ કાઠગઢ, અને મોદમમદ પેગમ્બર જેવાઓએ પણ કર્યું હતું. મદમૂદ ખલ્જીએ પણ તેમ જ કર્યું, એટલે કે તે માળવા છાત્રી ગુજરાતમાં ગ્રબીયા.

૩. રાજ્ય છે કે આ ફોજ મદી નદી પાસે રખેતાં બંધ દરવાના ખ્યાલથી મોહલવામાં આવી હશે, જેથી કરીને દક્ષિણમાંથી મોઈ પણ મદદ મળી ન શકે. વળી એમ પણ દોષ કે સરદાર ઉપર આવેલા દેવલા મામનો હજારો લેવા મોટા પણ આગળથી તે ફોજ રવાના કરવામાં આવી હશે.

મૂર્તિપૂજકોના સૈન્ય ઉપર ક્રોધ હાંસલ કરવા તેમ જ સુલ્તાન મહમૂદ ખલ્જીને માળવાની ગાદી ઉપર ગિરાજમાન કરવાનું નક્કી કરી મહમૂદના તરફ રવાના કર્યો.^૧

ત્યારપછી પાદશાહની ફોજે ત્રણ મન્ઝિલ ઠાપી. હિ. સ. ૬૨૩ (ઇ. સ. ૧૫૧૭) ના ઝુલ્કાદાની ૧૧ મી તારીખે ગોધરામાં^૨ પડાવ નાખ્યો. તંખૂની રેલછેલથી મેદાન ચળકતી ચાંદનીથી છવાયેલા આસ્માન જોઈને નજરે પડતું હતું, તેથી પહાડ અને મેદાન ઝગઝગી ઊઠ્યાં હતાં.

આગલા પાદશાહોના નિયમો અનુસાર જ્યારે પાદશાહ એવા અમત્યના કામ ઉપર જતો જેમાં વધારે દિવસ જવાનો સંભવ હોય ત્યારે રાજ્યહિતના ખ્યાલથી પોતાના વડા પુત્રને તે પાદમગરમાં મૂકી જતો હતો, કારણ કે તે રાજ્યહિતો સારી પેઢે સમજતો હતો. દાખલા તરીકે હિ. સ. ૬૨૩ (ઇ. સ. ૧૫૧૭) ના ઝુલ્કાદા માસની ૨૧મી

૧. અંકુશની આ બાબતની પુષ્ટિએ બીજા કોઈ ઇતિહાસમાં કંઈ મળ્યું નથી. આ બનાવો વિશે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે મુઝફ્ફરશાહને ખબર થતાં વેંત જ એક આદમીને તેણે સાદી તંખૂ વગેરે તૈયાર કરવાને રવાના કર્યો. તેણે ઠેસરખાનને શાહી જરિયાતો, શાહી કોઠી અને કાંડાર-માથી લઈ તરત જવાને તથા ખરી પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરવાને હુકમ કર્યો. તે બીજા ઉમરાવો સાથે ગયો અને મહમૂદ ખલ્જીને મળી સર્વ બાબતોની ખબર પાદશાહને આપી કોઈ પણ જગ્યાએ ૩૦,૦૦૦ ફોજ વિશે લખવામાં આવ્યું નથી. સંજલ છે કે તે ફોજ અહાંથી સાથે ગઇ હોય, અને આગળ વધી સરહદી બાગમાં મહી નદી તરફ રવાના થઈ હોય. ‘તખ્તઘાતે અકબરી’માંથી માહિતી મળે છે કે સુલ્તાન મુઝફ્ફરની માળવાની સફર પહેલાં આ ફોજ મોકલવામાં આવી હશે. ‘ફરિસ્તા’ પણ આ વાતને પુષ્ટિ આપે છે. (‘ફરિસ્તા,’ ભા. ૪, પૃ. ૪૧૮)

૨. ગોધરા:—હાલોલ અને પાવાગઢની લગોવગમાં એક મરાઠ્ઠર કર્જો છે. આ જગ્યા ઉપર ઈમાદુલ્મુલ્ક ખુસકદમે મુઝફ્ફરના પુત્ર સુલ્તાન સિકંદરના શહીદ (ધર્મચર્ચે) પ્રાણત્યાગી થયા પછી તેના (મુઝફ્ફરના) પુત્ર નસીરખાનને મુલ્તાને મહમૂદના નામથી ગાદી ઉપર બેસાડ્યો અને તેના નામના સિક્કા પડાવ્યા. જોકે સિક્કા બહુ જ ઓછા છે. એ તે લેવા છે.

તારીખ ને રવિવાગને દિને મત્તાતના બાગના ઝોડાપી નાજાદા સિકદરખાનને ડબ્બાગુન છગમ તરફ રવાના કર્યો.^૧

ખીમ વકગ્વાગા શાહઝાદાઓ એટલે કે શાહઝાદા લતીફખાન અને શાહઝાદા બહાદુરખાન ને મત્તાતના આરમાનના મે અગત્તા મિતારા અને વિગથી આમશના યુદ્ધ અને મૃદગપતિ હતા તેમને તે જ રવિવાગને દિને દિ. મ. ૯૩૩ (ઈ. મ. ૧૫૧૭) ના ઝુલ્કાદા મામની ૨૧મી તારીખે પોતાની માથે લઈ સુઝંદ્વરશાહ (શમ્શની) તરફ દૂત કરી.^૨

ત્યારપછી આગ મજ્જિન આગળ વળી રાજ્યઆગ્રિત પાદશાહ નો તબૂ હિલો કરવામા આવ્યો આવી રીતે એક પછી એક મજ્જિન કાપતા કાપતા મદમૂદ ખજ રહેતો હતો તે હદમા તે પહોચી ગયો. દિ. મ. ૯૨૩ (ઈ. સ. ૧૫૧૭)ના ઝુલ્કાદા મામની ૨૭મી તારીખ અને શનિવારને દિને પાદશાહે બિન બિન જાતનો જગમ મામાન અને રોઝડા પૈસા બહુ જ માનમગતઆમગ મદમૂ ખજ તરફ રવાના કર્યા તેમા જીન કસેના તુર્કી અને અરબી યોડાઓ પણ હતા દરેક જાતના રાજા જેવા કે મખતગ, લાનડેગ, તબૂ, રાનગૃહ અને દગ દબાના તથા બપકાદાર સર્વ માધનો આપી પોતાના ખાસ માથીઓ.

૧ ગાહઝાદા સિકદરખાન સુલ્તાન સુઝંદ્વર ૨ ખીમ (હનીમ) નો વડો પુત્ર હોવાથી રાજ્યનો વારસ હતો તે બહુ જ ખૂબસૂરત અને સુદર સ્વભાવનો હતો. ૫૨૬ રાજદારી મામલામા મળેલ નહોતો આ જ સબબથી તેના પિતાના પત્ની ગાદીએ આવ્યો કે તરત જ ઘોડા માસમા અમીરોના હાથે તેણે ખૂબ યશ્ન સરોધનનો તેને બહુ જ શોખ હતો. જામએ સિકદરી—એક જાતનું સ્પર્ધુ—ને સુજસતમા જનણ દગ તેની શોખ તેણે કરી હતી (મિરાતે સિકદરી સુલ્તાન સિકદર વિશેનું બ્યાન) દિ. સ. ૯૩૨ (ઈ. સ. ૧૫૨૫)ના જમાદીકસ સનીની બીજી તારીખે તે ગાદીએ બેઠો હતો અને અહીં માસ પછી દિ. સ. ૯૩૨ (ઈ. સ. ૧૫૨૫)ના શામાન માસની ૧૪ મી તારીખે તે રાહીદ થયો.

૨ આ હટાઈમા શાહઝાદા બહાદુર પણ હતો અને થણું કરી ન્યારે બહાદુરશાહે માળવા ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે આ જ અનુભવને લઈને તેણે ફાયદો ઉઠાવ્યો હશે.

સાથે તેણે મોકલ્યા સુલ્તાન મહમૂદ ખજુએ પાદશાહની બક્ષિસો ઝીણુનટથી જોઈ, જે મપૂર્ણ વિશ્વાસ અને સત્યનિષ્ઠાના ઝાડના ઉમદા ફળ હતા હિ સ ૯૨૩ (ઈ સ ૧૫૧૭)ના ઝુલ્હજ્જમા માસની ૫ મી તારીખને શનિવારને દિને સૂર્ય જેમ ચમકનાર અને સૃષ્ટિને શણુ ગારનાર ઝડાઓ સાથે મે મજિન ચાલી રમ્યાપુરમા તેણે મુકામ કર્યો તેણે કેસરખાન જે મદમૂદની સાથે હતો તેને મોનાવી એક સૈન્ય આપ્યું જેમા વૃદ્ધ આકાગે કદી નહી જોયેલા હોય એવા ચરવીર યુવાનો હતા વળી તેણે તેને પોતાના લાથીખાનામાથી વીસ પહાડી બંદની લાથી, નારિતકવિનાશક તલવાર અને ખર્ચ માટે ખખનો આપીને વિદાય કર્યો આ ઉપરાંત તેની સાથે એક કીમતી તલવાર સુલ્તાન મહમૂદ ખજુ માટે પણ મોકલી

હિ સ ૯૨૩ (ઈ સ ૧૫૧૭) ના ઝુલ્હજ્જમા માસની ૮ મી તારીખ ને મગળવાગને દિવસે કોર નામની જગ્યા ઉપર મુમારક ઝડા બોલા કરી તબૂઓ નાખવામા આવ્યા બુધનારના દિવસે શોકોએ જાહેર કર્યું કે પોતે સુલ્તાન સિકંદર લોધી^૧ દિલ્હીના પાદશાહની નિહંગીન પુસ્તક બધ કર્યું છે તેના જીવનના દિવસો ભરાઈ ગયા હતા તેથી તેનો આત્મા આ ક્ષત્રી દુનિયામાથી જાકી દુનિયામા કૂચ કરી ગયો ખુદા તેના આત્માને શાંતિ અર્પો

આ ખમર સાબળી કે તાગડતોગ દીનદાર પાવશાહે તાજિમતની રૂઢિ અનુસાર વર્તી પાન અને શરખતનો રિવાજ અદા કર્યો તે ત્યા જ કુર્યાન ઇદની નમાઝ પચો અને સુલ્તાન મહમૂદ ખજુ માટે કુર્યાની કરવાને એટલી ગધી બકરી ગાય અને બેટ મોકલ્યા કે

૧ સિકંદર લોધી - લોધી વંશનો બીજો રાજા હતો તે હિ સ ૮૮૪ (ઈ સ ૧૪૮૮) મા દિલ્હીની માદીએ બેસે હતો તેના સમયમા અનાજની ખટ શોષવારી હતી તે ઉદાર સદ્ગુણી અને ન્યાયી પાદશાહ હતો તે વિદ્વાનોની મદર મસ્તો હતો અને સૂફીઓમા માનીતો હતો હિ સ ૯૨૩ (ઈ સ ૧૫૧૭) ના બુધ લાઈની ૭મી તારીખે તેનું અવસાન થયું હતું 'ફરિશ્તા' પૃ ૧૫૮ શા ૨ નું હેદ્રાખાદ

આટલું વૃદ્ધ હોવા છતાં આરમાનની આંખ આ અગણિત મંખ્યા નિહાળી વધે કરેલી બકરીની આંખ માફક કાટેલી રહી ગઈ.

હિ. સ. ૯૨૩ (ઈ. સ. ૧૫૧૭) ના ઝુલ્હજ્જા માસની ૧૧ મી તારીખ ને શુક્રવારને દિવસે જગ્યાગ્રિત પાદશાહે બે મંઝિવ આગળ વધી દન્તીકાનૂન નામના ગામમાં તારાની જેમ બેશમાર લસકરી તંખૂઓ સાથે પડાવ નાંખ્યો. તેજ રયાન ઉપર બીજે દિવસે પણ રહ્યો. ત્યાં ગળ્યના અબિમાનરૂપ, ઉમરાવોમાં અગ્રેસર, મજિલસપ્રેમી, પરાક્રમ અને શૌર્યમાં મશહૂર એવા કતેલખાને હાજર થઈ પાદશાહની કૃષ્ણે સુંબન કરવાનું માન પ્રાપ્ત કર્યું. હિ. સ. ૯૨૩ (ઈ. સ. ૧૫૧૭) ના ઝુલ્હજ્જા માસની ૧૪ મી તારીખ ને સોમવારને દિવસે પાદશાહે તમામ લસકર સાથે દેવલાનામના ગામમાં મુકામ કર્યો.

૧. દેવલા મહી નદીની પાસે એક મોટા કસ્બો છે. ચંદેરીથી કેટલાક દિવસની મુસાફરી કર્યા બાદ આ કસ્બો આવે છે. 'ઝફરલાલા' ભા. ૧.

પ્રકરણ ૨

સુલ્તાન મહમૂદ ખલજીની સુલ્તાન મુઝફ્ફરશાહ સાથે મુલાકાત

હિ. સ. ૯૨૩ (ઈ. સ. ૧૫૧૭) ના યુદ્ધજન્ય માસની ૧૫ મી તારીખે શિકારના દિવસે સુલ્તાન મહમૂદ ખલજીએ એક વખત પોતાને મુલાકાતનો લાભ આપી વર્દમાન કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. તેની ફરખાસ્ત શુદ્ધ ભાવથી ભરેલી હોવાથી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. જ્યારે અફઝાહના છાયારૂપ, ખિલાફતરક્ષક (પાદશાહ) શિકારથી ફારગ થયો અને સર્વોત્કૃષ્ટ સ્વર્ગીય જમીન ઉપર શાહી તંખૂઓ ઊભા કરવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે નમ્રતાભર્યું ઘસાટ સહનતના ઉપર ઉપર ઝુકાવ્યું. પાદશાહની ખિદમતમાં માનવૃદ્ધિ સંપાદન થયા વ્યાદ તેણે (પાદશાહે) તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો અને તેના તરફ હદખાર મહેરબાની બતાવી. આ પછી મીઠી બાપામાં તેને શિખામણ આપી કે જ્યાંસુધી તમે જે વસ્તુ તમારા માટે પસંદ કરો તે તમારા બંધુ માટે પસંદ કરો નહિ,^૧ ત્યાંસુધી તમારામાંથી કોઈ પણ આકીનદાર મુસલમાન હોઈ શકે નહિ.

સારાંશ—ત્યાર પછી સુલ્તાને મન્જિલસમાં આ મોતીમય શબ્દો કે “દિલ દિલ પક રવદ બેશિકનદ કોહરા” (સંપ ત્યાં જ’ય),” અર્થાત્ જ્યારે બે હૃદય મળી જાય છે ત્યારે પક્ષાડને પણ ચૂરેચૂરા કરી

૧. આ હદીસ છે. એનો અર્થ એ છે કે મુસલમાન પોતાને માટે જે જાતની ભલાઈ ચાહે છે, તે જ પ્રકારની પોતાના બીજા ભાઈ (મુસલમાન)ને માટે પણ તેણે પસંદ કરવી જોઈએ. અને જ્યો રીતે પોતાને માટે તે બૂરાઈ પસંદ કરતો નથી, તેવી જ રીતે બીજા ભાઈ (મુસલમાન)ને માટે પણ તેણે પસંદ કરવી જોઈએ નહિ. અને જો આ પ્રમાણે તે ન કરે તો તે સાચો હમાનદાર નથી. અહીં, સુલ્તાન મુઝફ્ફર કહે છે કે હું જરી હાલતમાં રહેવાનું પસંદ કરતો નથી તેથી સુલ્તાન મહમૂદને પણ એની આ હાલતમાં જોવાનું હું ચાહતો નથી; પરંતુ હું તેની સ્થિતિ સુધારીશ. આગળ આવતા ભાગ પડશે કે મુઝફ્ફરે કેવી ખૂબીથી પોતાનો વાયદો અદા કર્યો હતો.

નાખે છે, આટલું કહેતાની સાથે જ ત્યાં હાજર રહેવાઓની આજ્ઞા પૂરી થઈ, તેમની આમેથી પડદો જતો ગયો. અરેખા મનુ યોના બ્યાનમાં પણ એક પ્રકારનો જાદુ રહેતો છે ?

સુલતાન મદમૂદ ખદ્દજીએ જાણી જાણી સુદમાવ અને નમ્રતા માટે પાદશાહની મહેંગાની માટે તેનો ઉપકાર માંગ્યો તેણે પાદશાહને કહ્યું કે આપની મેદમાવડથી છત્રછાયા નીચે આવવાથી કાગળા ચક્રમાથી ગયવાની તું આશા રાખુ છું આ બાગત ઉપર મુંદર ચર્ચા થયાં બાદ તેણે મદમૂદ ખદ્દજીને નવાજી પરવાનગી આપી અને સુલતાને પોતાના તખ્ત તરફ પ્રયાણ કર્યું. આ પછી ફરીથી તેણે સુલતાન મદમૂદ ખદ્દજીને અરગી અને તુર્કી વોડા, રોકડ અને જગમ મિલકત ઉપરાત શિરગઢ અને રત્નગઢિત ખજર બક્ષિસ કર્યા તથા આશીર્વાદનો કહી વર્દમાન કર્યો સુલતાનની ઉદારતાનો સમુદ્ર જ્યારે બેઠાયો ત્યારે તેણે અશ્વદળ અને પાયજીને બક્ષિમથી માતગર કરી દેવાનું સૂચન કર્યું ફક્ત ત્રણ જાખથી વધારેનું અશ્વદળ હવે એ લડવૈયાઓને ધનામબક્ષિસથી નૃમ કર્યા અને પાયદળના મોઢાઓને એક માસનો પગાર બક્ષિસમાં આપવામાં આવ્યો ૨

૧ આ પણ હકીકત છે કે મધુર વાણીમાં માણસો એવી ઉચિત રીતે વાતચીત કરે છે કે તેની અસર જાહેર બની શકે છે અર્થાત્, પાદશાહે પણ તે વખતે એક પ્રવચન કર્યું કે સર્વ લોક ઉપર તેની જાહેર અસર થઈ

૨ જો હિતિદાસગરે પાયદળની સખ્યા જણાવી દેત તો કેવું સાક શાત આ સર્વ ફોજો સુલતાન મદમૂદ આઝમની એવી કરેલી હતી, મરજી કે સિંધથી લઈ દખ્ખણ સુધી તેનું સામ્ય પહોંચ્યું હતું આ ઉપરાત માળવા અને દખ્ખણ તરફથી હુમલાનો ભય રહેતો હતો ના કારણથી તેને મોટી ફોજ રાખવી પડતી હતી હરખનાથી અટકાવ કરી શકાય છે કે પાયદળની સખ્યા હવદળથી વધારે દેવાની જોઈએ આ ઉપરથી એમ પણ માલુમ પડે છે કે સવારોને પગારથી વધારે રકમ મળી અને તેનું નામ ધનામ (બક્ષિસ) આપવામાં આવ્યું પાયદળનું પ્રમાણ વધારેલું તેથી તેમને બક્ષિસને બદલે ફક્ત પગાર આપવામાં આવ્યો

દૈવયોગે ખૂબી એ હતી કે ગંતેની મુલાકાતનો સમય શુભમુચક હતો, કારણ કે ચંદ્ર અને કર્ક એકમેકના ગૃહમાં હતા અને સૂર્ય મકરના ગૃહમાં હતો. આથી ચંદ્ર સૂરજ તરફથી પૂરે કાયદો ઉઠાવતો હતો, ગાલે કે મદમદ ખસ્યું નવચંદ્રકળાપી બાવિ, તે જમાનાના મદાન પાદશાહ મુઝફ્ફરશાહના કિરમતથી સૂર્યને લીધે પૂર્ણિમાના ચંદ્રની જેમ ખીલી રહ્યું હતું. આ માટે ખુસ્તામુલી દલીલ એ છે કે પાદશાહે હિ. સ. ૯૨૩ (ઈ. સ. ૧૫૨૭) ના ઝુલ્હન્ન ભાસની ૧૫ મી તારીખે તેને મુલાકાતનો માનનીય લાભ આપ્યો હતો, જે રાત્રે ચંદ્ર સંપૂર્ણ રીતે સૂર્ય તરફથી રાસની મેળવે છે. ગાલે કે બાવિ બનાવેનો આ સ્પષ્ટ નમૂનો હતો.

આ અરસા દરમિયાન સુલ્તાન મદમદ ખસ્યુંના વઝીર મેદની-રાયે પોતાનાં થોડાં સગાંસંબંધીઓને દરબારમાં મોકલી પોતાની અધીનતા જાહેર કરી. સુલ્તાનની લડાયક શક્તિ અને ખીજ બાબતોની માહિતી મળવાથી તેણે આમ કર્યું હતું.

દરબારમાં જે થોડો આવેશ તમણે જઈ મુઝફ્ફરશાહની ખેશુમાર જંગી ફોજનું બ્યાન મેદનીરાય આગળ કર્યું. તે સાંભળી મેદનીરાય પાણી પાણી થઈ ગયો અને તેના શરીરમાંનું થોડી પણ ખરકની જેમ ફરી ગયું.

પ્રકરણ ૩

ધારના રસ્તે થઈ મન્ડુ તરફ મુઝફ્ફરશાહની ફૂચ
અને શત્રુઓની નાસભાગ

વિ. સ. ૯૨૮ (ઈ. સ. ૧૫૧૭) ના મુઝફ્ફરશાહની ૧૮ મી તારીખ ને શુક્રવારને દિવસે સુલ્તાન મુઝફ્ફરશાહે ધાર તરફ ફૂચ કરી. આ વાતની ખબર મેદનીરાયને થઈ ત્યારે તે મુલ્કસામગ્રી લઈ સત્કાર માટે આગળ વધ્યો. સુલ્તાન ધાર પહોંચ્યો ત્યારે તેની જગણી બાજુએ સવારોની દાર હતી અને ડાબી બાજુએ લોખંડમાં ગર્ક થયેલા ચારસંતોની મહેલ જેવા પદાડી બંધની હાથીઓની દાર હતી. મેદનીરાયને આ બાબતની ખબર પડી અને જમૂસો તરફથી પણ વસ્તુસ્થિતિની માહિતી મળી, તેથી તેના દિલમાં દહેશત પેડી. તેણે કિલ્લાના મરફુજીઓએ થોડું સૈન્ય સત્વર રવાના કરવાની જોહવણ કરી અને પોતે મબરાટમાં તમામ તંખૂ અને ડેરને આગ લગાડી બાગી ગયો. ત્યારપછી ગણા સાંગાર (ચિતોડના રાણા) ની પાસે

૧. ધાર-મન્ડુપટોદરા સડક ઉપર મન્ડુથી ૩૩ માઈલ પશ્ચિમે અને પટોદરાથી ૧૮૦ માઈલ પૂર્વમાં તે આવેલું છે. અસલ માળવાનું પાયતખ્ત વજનનું હતું. રાજા ભોલે પ્રારને પાટનગર જનારું. મુસલમાનોએ એ જ શહેરને રાજધાનિમાં રાખ્યાની વરીકે રાખ્યું હતું. ત્યારપછી પાયતખ્ત તરીકે મન્ડુ પસંદ કરવામાં આવ્યું. મુસલમાનોના જમાનામાં આ શહેર મોડું હતું. અત્યારે પણ ત્યાં લાલ પથ્થરની બે મસ્જિદ ઇર્શાદાર કરવા જેવી છે હાલમાં ત્યાં એક નાની સરખી રિયાસત છે. ત્યાંની વસ્તી ૧૧ થી ૧૭ હજારની છે. ત્યાંનો રાજા વિક્રમાન્વિતનો વંશજ હોવાનો દાવો કરે છે. (દિલ્હીમાં છપાયેલ ઈન્ડિયન ઇન્ટીગ્રેશન સફરનામા, ભા. ૨, પૃ. ૨૫૪-માં દાસિયામાં આ લખેલું છે)

૨. તેનું અસલ નામ રાણા સંજામસિદ હતું. તે ત્રિવિધોત કુટુંબનો રજપૂત હતો. ચિતોડ તેનું પાયતખ્ત હતું. તે જમાનાના માળવાના સુલ્તાન અને દિલ્હીના પાદશાહોની ગેરબંધનતાને લાલ લઈને ચોતે બદ્ધ બળવાન થયો. બાબર સાથેના તેના યુદ્ધ વખતે તેની પાસે બે લાખની ફાજ હતી. આ ઉપરથી તેની તાકાતને અંદાજ લાદી શકાય છે. મેવાડ અને માર-

મદદ માટે ગયો, પરંતુ મેદનીરાયની ફોજ પોતાના સરદારોના હાથ નીચે સામનો કરવા માટે તૈયાર હતી. યુદ્ધરાત્રી ફોજ એક વખત અશ્વધાનોની નામોશી કરી ચૂકી હતી, ફરીથી તેમ કરવા તે ખડી ગઈ. થોડા જ વખતમાં તેને પીછેહઠ કરવાની ફરજ પાડી. જ્યારે આ સૈન્ય હારી જઈ વિખેરાઈ ગયું, ત્યારે હિ. સ. ૯૨૩ (ઈ. સ. ૧૫૧૭)ના ઝુલ્હન્ના માસની ૨૦ મી તારીખ અને સવિવારને દિને પાદશાહની વિજયવંત ફોજે એ મંજિદનો રસ્તો કાપી કિસ્લાની નજીક તંખૂ નાંખ્યો. પ્રખ્યાત કિસ્લાઓમાં આની પણ ગણતરી થતી હતી, તેથી સુલ્તાનનો ખ્યાલ તે વરસ ગયો; એટલે મુધી કે તેણે તેનું

પાડના પણાખરા કિસ્લા એના કબજામાં હતા. જો બાબરે તેને હિ. સ. ૯૩૨-૩૩ (ઈ. સ. ૧૫૨૫ માં) હાર ન આપી હોત તો તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો ખાલિક થઈ જતો અને મોઝલોને બદલે હિંદુસ્તાનમાં રાજ સંગાની શહેરશાહત હોત (ફરિશ્તા, ભા. ૨, પૃ. ૨૧૭). બાબર સાથેની લડાઈમાં તે એટલો બધો જખ્મી થયો હતો કે તે લાંબો વખત જીવી શક્યો નહોતો.

૧. મન્ડુ (માળવા)નો પહેલો આપખુદી સુલ્તાન દિલાવરખાન ઘોરી હતો. તેને ફિરોઝશાહ તખલખના પુત્ર મોહમ્મદશાહે મવનર બનાવી મોકલ્યો હતો. મોહમ્મદશાહ તખલખના મરણ પછી દિલ્હીની સલ્તનત અતિ કમજોર થઈ ગઈ; આથી દિલાવરખાન આપખુદ રાજ થઈ ગયો. તેણે ધારને બદલે મન્ડુ પાટનગર તરીકે પસંદ કર્યું અને એ શહેરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનું કામ શરૂ કર્યું. હિ. સ. ૮૦૧ (ઈ. સ. ૧૩૯૮)માં તેમણે લંગના હુમલાથી ક્ષયભીત થઈ મોહમ્મદ તખલખનો પુત્ર મહમૂદ દિલાવરખાન પાસે માળવામાં આવ્યો. દિલાવરખાનનો પુત્ર અલપખાન નારાજ થઈ મન્ડુ જતો રહ્યો. ત્યાં તેણે ત્રણ વરસ રહી મન્ડુનો કિલ્લો પથ્થર અને મૂનાથી બહુ જ મજબૂત બંધાવ્યો, અને તેનું નામ શાહિયાબાદ આપ્યું. આ કિલ્લો એક પહાડ ઉપર આવેલો છે, જેનો ઘેરાવો ૧૯ કોસ જેટલો છે. ઘેર ઉપર બાઈને બદલે મહાન ગુફા છે. કિલ્લાની અંદરના ભાગમાં ખેતીલાયક જમીન પણ છે. આ કિલ્લાને ઘેરો ઘાઘવો અસંખ્યવિત છે. ઉપર જવાનો રસ્તો બહુ જ સાંકડો છે. મુરકેલીથી એક સવાર જઈ શકે છે. દરેક દેહાણે જ્યાં પુરતાને લઈને અંદર દાખલ થયું અતિ મુરકેલ છે. ઘેરા માટે જો સરકર ચારે બાજુએ ગોઠવવામાં આવે તો જગ્યાના અંતરને લઈને એકને બીજાની બળર પણ થી નથી. આથી હિંદુસ્તાનના મજબૂત

નિરીક્ષણ કર્યું હિલ્લો એક ઊંચા પહાડ ઉપર હતો અને મદારથી દરેક રીતે નિર્ભય હતો સુસ્તાને તમામ જાગતોની ખાલિતી મેળવી અને ઘેરો વાવવા માટે હુકમ કર્યો દિલ્લી દરવાજાને ખાનઆઝમ કૈસરખાનને મોકલવામાં આયો જીલ્લો દરવાજાને મલેકુશ ગર્મ મલેક ઇમાદુલ્લુ અને સુપ્રત કરવામાં આવ્યો આની રીતે સૈન્યના સર્વ સરદારોને હરેક જગ્યા ખતાવી તેમને જરોસે સર્વ છોડવામાં આવ્યું અને કિલ્લાને ચારે બાજુએથી ઘેરી લેવામાં આવ્યો વળી આ માથે પાદશાહનું ફરમાન જાહેર કરવામાં આવ્યું કે કોઈએ જીજી સૂચના મળ્યા સિવાય કિલ્લા ઉપર હુમલો કરવો નહિ દૈવચોગે કેટલાક શખ્સો પહાડ ઉપર સડેલ કરવા ગયા હતા, તેઓ ચતુરોને જોઈને પોતાને કાજૂમાં રાખી શક્યા નહિ અને તેમણે આતશગાર તીરાથી તેમને સ્વાગત કર્યું^૧ હુમલોએ પણ કિલ્લા ઉપરથી ઈટ તથા પથ્થર ફેંક્યા અને રોગને નક્કર નો વરસાદ વરસાવ્યો, પરંતુ રોગે તેની મિન ૧

મિલવાઓમાં એની ગણતરી થાય છે હિંદુસ્તાનના મશહૂર મિલવા નીચે પ્રમાણે છે

(૧) કાલિન્જર (ખુદેલખડ) (૨) ગ્વાલિયર (૩) દેવમદ (દખખજીનું દોલતાબાદ) (૪) રોહતાસ (ખિલાસ), (૫) ચિતોડ (મારવાડ) (૬) ગિરનાર (કાઠિયાવાડ) (૭) ચાપાનેર (ગજસાલ), (૮) કચ્છ (૯) લોમદેવ (કાગળા) અને (૧૦) મન્ (માળવા)

૧ ઇતિહાસકાર પોતાના ખ્યાનમાં અજોડ છે તમામ ઇતિહાસોમાં લખવામાં આવ્યું છે કે મેહનીશયની ફોજ દારી ગઈ અને મિલવામાં આશ્રય લીધો તે વખતે સુસ્તાને કિલ્લાને રેરા ઘાલેસો કિલ્લામાંની ફોજે બહાર નીકળી ગુજરાતી સૈન્યો ઉપર હુમલો કર્યો પરંતુ તે હારી ગઈ અને કિલ્લામાં ફરીથી જતી રહી પરંતુ અભિવિત છે કે લડાઈની શરૂઆતના સળધમાં ઇતિહાસકારનું ખ્યાન ધલ્લું સાચું છે કારણ કે સુસ્તાન મુઝફ્ફરને શકઆવથી જ એવો ખ્યાલ હતો કે મિલવામાં મહમૂદ ખલજીનું કુટુંબ છે, એટલું જ નહિ પણ જીલ્લો મુસલમાન પાણ અદર છે સખ્તાઈથી સહાર્ધ તેમની કદાચ કલહ કરી કે તેથી જને ત્યાં સુધી ફરજ પાડી તે મુલેક કરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો

૨ રોગને નક્કર ના તેલ જમીનમાંથી નીકળે છે ન્યા ધલ્લું કરી કાયલાની ખાલ દોષ છે આજકાલ એને માછીનું તેલ (મોરોસીન ઓઇલ)

પરવા કરી નહિ અને સખત દુમલાથી તેમને હરાવી દીધા. પછી સમગ્ર લડાઈ શરૂ થઈ, જેમાં યુદ્ધરાત્રી તોપખાનાઓ સુદર રીતે પોતાની દરજ્જા બતાવી હતી. કેટલોક વખત એક જ સ્થિતિ રહી, પરંતુ તોપના ગોળાથી કિલ્લાને સખત તુકસાન પહોંચી ચૂક્યું હતું. દીવાલ અને છુરળો તદ્દન તોડી નાખવામાં આવ્યાં. મનજનીકર અને તોપથી દરેક

દેવામાં આવે છે. શ્રીઃ લોકોએ એની શોધ કરી હતી, પરંતુ રોમન લોકોએ એનો ઉપયોગ યુદ્ધમાં ન્યાં હતો, જેમકે સિરિયામાં હજરત ઉમરના જમાનામાં અરબો સાથે જે લડાઈ થઈ હતી તેમાં રોમન લોકોએ રોમને નફતનો બહુ જ ઉપયોગ કર્યો હતો ત્યારપછી મુસલમાનોએ પોતાના ગઝાયામાં આવી જ રીતે પોતાના દુશ્મનો સામે યુદ્ધ બપરાર કર્યો હતો. જેમકે આબજલ બેગખનો ઉપયોગ થાય છે મોહમ્મદ હાસિમની સિંધની ફતેહ અને મહમૂદ ગઝનવીની જયપાલની સમુદ્ધા ફાજ ઉપરની ફતેહ આને લીધે જ હતી. સરખાતમાં પિન્ગારીઓમાંથી રોમને નરત પાણીની મારફત છાંટવામાં આવતું હતું અને આજ વરસાવમાં આવતી, જેથી આજ લાગતી.

૧. તોપ:—તોપની પ્રથમ શોધ સ્પેનમાં ૧૧ મી સદી ઈસ્વી સને, ૫ મી સદી હિન્દીમાં અરબોએ કરી હતી ત્યારપછી અલ્લાહદીનના સમયમાં તે યુરોપથી તુર્કિસ્તાનમાં થઈ હિંદુસ્તાનમાં આવી તેનો વપરાશ પ્રથમ તુસ્તાન અહમદશાહ પહેલાએ શુજરાતમાં શરૂ કર્યો હતો. બહાદુરશાહ શુજરાતી પાસે એવડું મોટું તોપખાનું હતું કે હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ ખાદશાહ પાસે તેણે ન હતું.

(મારો લેખ—‘શુજરાતનું તોપખાનું’, ‘બુદ્ધિપ્રમગ’-૧૯૪૦)

૨ મનજનીક—ધણું કરીને આ શ્રીઃ શબ્દ છે, અને તે “મનજને કોન” ઉપરથી બન્યો હોય એમ લાગે છે એનો અર્થ નનુ અને નનરજ પ્રી થાય છે. તોપની શોધ થઈ તે પહેલા તેનો ઉપયોગ કિલ્લાની દીવાલો તોડવામાં અને જવલનશીલ પદાર્થો દુશ્મન ઉપર અને કિલ્લાની અંદર ફેંકવા માટે થતો હતો. મુસલમાની રાજ્યોમાં તેનો ઉપયોગ બહુ જ દરવામાં આવતો હતો સૌથી પહેલા હિ સ ૯૩ માં મોહમ્મદ ખિત હાસિમે સિંધ ઉપરના દુમલા વખતે તેનો ઉપયોગ કર્યો હતો તેનું નામ અરસ હતું, એમાં પાવસો માલુસો દાગ કરતા હતા ત્યાર પછી મહમૂદ ગઝનવીએ જયપાલની સમુદ્ધા ફાજ ઉપર એનાથી જ વિજયવત દુમલો

જાનૂ ઉપર પાપમાલી માણૂમ પડતી હતી. મલ્લેકુશ શર્ક મલ્લેક ઈમા-
દુદમુલ્લે ધારનો કબ્જો લઈ લીધો હતો, તેથી ઉકલામાંના માણૂસોના
મનમાં થોડો બચ થેલા થયો હતો.

કર્યો હતો. અણકડીન ખલ્લ પાણુ એનો ઉપયોગ કરતો હતો. સુલ્તાન
મોહમ્મદ તપસજના વખતમાં કાંગળા ઉપર ફતેહ મેળવતી વખતે એનો
ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. મનઝનીક સિન્ન સિન્ન પ્રદારનાં જનાવ-
વામાં આવતાં હતાં. મોકેપિલોએ સફરનામાં એનાં ચિત્રો આપ્યા છે.
(‘સફરનામા’ : ‘ઈબ્નબતુતા’ પૃ. ૪૬, દિલ્લીમાં છપાયેલ.)

પ્રકરણ ૪

કિલ્લેદારીની સહીસલામતી માટે માગણી અને પાદશાહે
આપેલો આજ્ઞા

હિ સ ૬૨૩ (ઈ સ ૧૫૭૭)ના ઝુલ્દનના માસની ૨૫મી તારીખ
ને શુક્રવારને દિવસે એટલે કે ઘેરાના ત્રીજા દિવસે પથોરાયે^૧ પોતાના
થોડા સગાવહાલાને ખાન આઝમ કૈસરખાનની પાસે મોકલી એવી
વિનંતી કરી કે કિલ્લો રાજપુતીથી આપને સુપ્રત કરવાને હું તૈયાર
છું, પરંતુ કેટલાક દિવસની મહેતબ મળવી જોઈએ-જેથી કરીને
ત્યાથી જરૂરી સામાન ખસેડી લઈએ બહાર નીકળી શકીએ વળી
એમ પણ જણાવ્યું હતું કે જીવનનિર્વાહ માટે થોડા ગ્રામ મને
મળવાં જોઈએ^૨

એક અનુકૂળ તકનો લાભ લઈ કૈસરખાને સુલ્તાનના કાને
આ દરખાસ્ત પહોંચાડી સુલ્તાન જોકે જાણતો હતો કે તેણે આ
પેચ વખત ચૂકવવા માટે કયો છે, તેમ છતાં તેણે તેના દયાભાવના
મદદગીને લઈને ફરમાન બહાર પાડ્યું કે બીજા ફરમાનની બહેરાત
પહેલાં કોઈ પણ લશ્કરે લડાઈ કરવી નહિ

૧ પથોરાય - મેઢનીરાયનો હામરો હતો, તેને મિલ્લાના રક્ષણદુ કામ
સોંપી તે પોતે રાણા સાગા પાસે સદાય લેવા ગયો હતો મદદ મેળવ
વામા મોટું ચવાથી તેણે પુત્રને સુલ્તાન પાસેથી થોડા દિવસની
મહેતબ માગવાની શુક્તિ શીખવી

('ફરિસ્તા,' ભા ૪, પૃ ૫૬, હૈદરાબાદ)

૨ ઇતિહાસગરોએ આ વાતને બે રીતે લખી છે કેટલીક મિત્રોમા
લખવામા આવ્યું છે કે મેઢનીરાયે રાણા સાગા પાસે જતી વખતે જ આ
શુક્તિ શીખવી હતી કેટલાક ઇતિહાસગરો જણાવે છે કે રાણા સાગાને
સદાય માટે લાવવામા મોટું ચવાથી તેણે પથોરાય ઉપર આ તદ્દખીર
લખી મોકલી. ૮ ધારુ યું કે પહેલા અભિપ્રાયમા વધારે સત્યતા છે,
મારણ કે લડાઈના છૂટા દિવસે જ કિલ્લાના માણસોએ સુવેદનો સદરો
મોકલ્યો, જોકે મિલો એટલો મજબૂત હતો કે કેટલાક દિવસ તો ચાલિથી
તેઓ દરરોજીની સમ્યા દોત

આ ખચર ધણેરાયને પહોચી ત્યારે તેણે પોતાના એક પુત્રને એક પહાડી બદની દાથી આપી મુસ્તાનની ખિદમતમાં નવાના કર્યો પાદશાહે તેની માગણીને સ્વીકાર કરી, થોડા દિવસની મહેતવ આપી લશ્કરના સન્દારોને આ જાગતની ખચર પડી ત્યારે તેમણે નાખુશી જાહેર કરી પાદશાહે તેઓને જવાગ આપ્યો કે મુમન માતોને જુનમોમાથી બચાવવાને જમે આ લડાઈ વહોરી લીધી છે વળી ખુનરેઝાથી મુમન કન્વાને મે આ મવાદ વરી છે, કાનજુ કે રોપમા આવી જઈ તેઓ કિનામાના પીડિત મુસલમાનો ઉપર કાવે તેમ ગોળી છોડે, એવો પણ સંભવ હતો અને તેઓમા કદાચ મુસ્તાન મદમ ખજીના કદગના માણસો પણ આવી ગયા હોત

થોડા દિવસ પછી ત્યારે મુસ્તા પૂરી થઈ ત્યારે ટ્રેલાક લોકોએ ફરીથી કેટલાક આદમીઓને મોઝલી માગણી કરી કે મહેર માની કરી આપ સુતાનને વિનતી કરો કે આપની ફોજને કિલાથી દૂર જઈ પડાવ નાખવાને કહો તો નિર્ભયપણે અને આસાનીથી અમે કિલો ખાલી કરી રાખીએ જોકે આ જાગતમાં ખાનઆઝમની નાખુશી હતી, છતાં લોકોના આમનથી તેણે પાદશાહને અરજ કરી પાદશાહે એ પણ કબૂલ રાખી તેણે ફરમાન બહાર પાડ્યું કે કિલામાના માણસોની દરખાસ્ત મળ્યું કરવામાં આવી છે તેથી સૈન્યે કિલાથી દૂર હરી જવું દિ સ ૬૨૪ ના મોદરમુન તગમની ૮ મી તારીખ ને શરવારને દિવસે ફોજે કૂચ માટે તૈયારી કરી કેટલાક દિનેશુએ પાદશાહને કહ્યું કે શત્રુઓ કેવળ ગુન્ચાઈ કરી રહ્યા છે પાદશાહે તે તરફ લક્ષ્ય ન આપ્યું ત્યારે ફરીથી નમતાપૂર્વક તેઓએ જણાવ્યું કે આમ કરી કિલાને મજબૂત કન્વાનો દુશ્મનોના ધરાદો છે પાદશાહે જવાગમાં કહ્યું જો એ લોકો દગનગાજી કામ તો મને ખુદા ઉપર વિશ્વાસ છે અનાદના આચરાથી એની તો સજા કરીશ કે કાગના પાના ઉપર પાદગીરી રહેશે

ખુદા ત્યારપછી મેદનીરાને કિલામાના માણસોને કહેજુ
માટે દુ અહીં આ થો દતો તે રાજા સાંગાની

ફોજ ઉજ્જવળ આવી પહોંચી છે. તમે થોડા દિવસ અધિક મહે-
તલની માગણી કરો જોઈ કરી અને સહેલાઈથી આવી પહોંચીએ.
આથી કિલ્લામાના માણસોએ ફરીથી થોડી મુદતની દરખાસ્ત કરી.
શત્રુઓ સાથે મહેરબાનીની હત્નો અંત આવી ચૂક્યો હતો, એથી
પાદશાહે આ વખતે મંજૂરી ન આપી અને આવા વર્તન માટે
અતિ ક્રોધાવમાન થઈ તે યુદ્ધ કરવા માટે એકદમ તૈયાર થઈ ગયો,

---

૧ મુલ્તાન મુઝફ્ફર સાથે વટાઇ કરવાની પ્રથમ રાણા સાગાની
ઇચ્છા ન હતી તેની ઇચ્છા ત્યાં જઈ યુક્તિપ્રયુક્તિથી એની પાસે જોટલુ
જવાહર અને આયુત્કૃષ્ણ વસ્તુઓ હોય તે સર્વ લઈ લેવાની હતી. આ
પ્રગાણું મેદનીરાય પાસેથી વસ્તુઓ હાબ્બમા લેનો હેતો તે સારંગપુર
પહોંચ્યો. તેના લોકનો હજુ થોડા આળ્યો નહિ પરિણામે તેણે સારંગપુર
વડી લીધું તેનો ઇરાદો ત્યાંથી જ ફરીથી જવાનો હતો, પરંતુ મેદની-
રાયની નજાઈ અને હડને લઈને તે ઉજ્જવળ મુધી પહોંચ્યો. આ દરમિ-
યાન મુલ્તાન મુઝફ્ફરને ખરી ખબર મળી ગઈ હતી, તેથી તેણે
આદિલખાનને રાત્રને હાવવા માટે મોકલ્યો. મુલ્તાનના લશ્કરના
આળ્યાની ખબર પહોંચી તેથી રાત્રને બહાનુ મળી ગયું અને પોતાના
દેશમાં જને તેટલી ઝડપથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૫

મેદનીગય મામે પાદશાહના મૈન્યની કૃત્ય અને
શાદિયાખાદના કિલ્લાને ઘેરે ઘાટી મેળવેલી ડોહ

દિ સ ૧૭૪ (ઈ સ ૧૫૧૮) ના મોદરમ માસની ૨૪મી તારીખ ને શનિવારને દિવસે સુલતાન મુઝકકરે ખાન આઝમ આઝમ હુમાયુનને ૧૨,૦૦૦ નું સૈન્ય આપી મેદનીગય અને નાણા માગા તરફ કૃત્ય કરવાનો દુકમ કર્યો, અને જણા યુ કે તેમને એવી ગીતે રોકવા કે જેથી કિલાખાના માણુમેને તેઓ મેઈ પણ જાતની સદાપ આપી શકે નહિ કૃત્ય કરતી વખતે પાદશાહે તેને ખામ ખિનાત અને શાહી તલવાગની બેદ આપી વિદાય દીધી હિ મ ૧૭૪ (ઈ સ ૧૫૧૮) ના મોદરમ માસની ૨૫ મી તારીખ ને રવિવારને દિવસે લશ્કરે શાદિયાખાદના કિલ્લા ત ૩ પ્રમાણુ કર્યું ત્યા પટોચી સાહી હરમાન અનુસાર બીજી વખત તેને ઘેરે ઘાટ્યો.

કિલાખા ઘેગની વહેચણી આ પ્રમાણે હતી સુલતાન મદમદ ખાજીની નિમણુકે શાહપુર દરવાજા ઉપર કે વામા આવી હતી ખાન આઝમ ઠેસગખાનને દિલી દરવાજે સુપ્રત કરવામા આ રો હતો મતેકુશ શર્કે હમાદુમુકને હમ્ત મગી દરવાજા ઉપર મુકરર કરવામા આ યો હતો તમામ યોદ્ધા અને સરદારોએ નિજકપટથી નકાઈ લડવી એવો સુલતાનનો હુકમ હતો.

હકત પાચ દિવસમા જ્યાનપ નિસરણી તૈયાર થયેલી બેતા કિલાખાના માણુમે ઉપર બપના વાદળા વીંટળાઈ ગયા સુ લાન મુઝકકરે દરદેશી વાપરી મતેકુશ શર્કે હમાદુ મુકને ૨,૦૦૦ સવાર આપ્યા, જેમા ૫૦૦ હમણી, ૫૦૦ અરણ અને ૧,૦૦૦ તીંગકામદા વાળા હતા તેઓને રાત્રિ સમયે કિલા ઉપર ચઢી જવાની સૂચના

૧ આ સમયે મોઝકકરે મનુવિદ્યાનો વધારે મદાવરો હતો ત્યાર-પછી જીલ અને ફાળી હોએ આ વિદ્યા શીખ્યા હતા પરંતુ અહીં દહેવાનો ભાવાર્થ મોઝકકરે દોલ તો જરૂર તેમનુ નામ જ લખવામા આમ્યુ દોલ તેથી ખાતરીથી મદી સમાય છે કે આ દેશી ફોજ જીલ અને

કરવામાં આવી. તે મુજબ રાનિવારે રાત્રે તે નીકળ્યો. દિ. સ. ૯૨૪-ના સફર માસની ૨૭ તારીખ ને રાનિવારના દિને મવારે એટલે ઘેરાને છટે દિવસે તે બોમિયા સાથે પદાડ ઉપર ચડી કિલાની નજીક જઈ પહોંચ્યો. આ તરફ સવાર થતાં જ તમામ ઉમરાવોએ ઉમ્ર હુમના કર્યા આ મખતારી કન્વાનું કાળુ કિલામાંના માણસોનું લક્ષ્ય ધમાદુદુમ્બક તરફ જતું રોકવાનું હતું સુક્તિપ્રસુક્તિ કરતા હોવા છતાં પાદશાહ પ્રાર્થના બાગતમા બેપગ્વા ન હતો તેણે ખુદાની સામે સિજદા માટે માથું ઝુકાવી અતિરાય આગળ સાથે જંગી કરી બરોમર મધ્યાહ્નકાળે કિલાની દીવાન નીચે ધમાદુદુમ્બક જઈ

માળાઓની (હિન્દુ) ઘરો, મરણ કે ગુજરાની પાદશાહોના જમાનામા હિન્દુઓની પણ લરકરમા બજની થતી હતી અને તેઓ રણમેત્રમા પણ જતા હતા આ વાત અહમદશાહ પહેલાની માગવાની લડાઈથી પ્રાપ્ત થાય છે (‘મિરાતે સિકંદરી’ પૃ. ૩૦)

૧ ઇતિહાસકારે ધમાદુદુમ્બકને બોમિયા કોણ હતો તે કહ્યું નથી ‘અરઝવાયા’મા જણાવવામા આવ્યું છે કે લડાઈના બીજે દિવસે એક (હિન્દુ) રાખસ બઢારા દરવાજાના રસ્તા ઉપર આવ્યો અને ધમાદુદુમ્બકને કહ્યું કે કાસે હોખોનો દિવસ છે તેથી હિન્દુઓ હોખમા રામથેવા રહેશે, તે વખતે તમ મળશે અને તમે ફવાલા દરવાજામાંથી કિલ્લા ઉપર ચઢી જઈ શકશો. મુસ્તાનને આ વાતની જાણ કરવામા આવી મસવત કર્યા બાદ મુસ્તાને ધમાદુદુમ્બકને ખુદાતુ નામ લઈ તેની સાથે ચઢી જવાને હુકમ કર્યો તેણે રાત્રે નીમેલે વખતે તેમ કર્યું, અને સવારે એટલે લડાઈને ત્રીજા દિવસે કિલ્લા છતી લેવામા આવ્યો. પરંતુ મુસ્તાન મવાલીએ છૂટા દિવસ લખ્યો છે દિ. સ. ૯૨૪ ના મોહરમની ૨૫ મી તારીખે બાદશાહે કિલ્લા તરફ કૂચ કરી ઘણું સ્ત્રીને તે ૨૭ મી તારીખે કિલ્લાની પાસે પહોંચી ગયો તારીખ ૨૮ મીએ તેણે કિલ્લાને ઘેરા ધાલ્યો તા ૨૯ મીએ તેણે લડાઈ શરૂ કરી (આ મોહરમ મહિનો ૨૬ દિવસનો હતો.) સફરની પહેલી અને બીજી તારીખે બને બાજુથી બહાદુરી બતાવવામા આવી અને સફરની ત્રીજી તારીખે કિલ્લા છતી લેવામા આવ્યો. સારારા એ કે મુસ્લા મવાલીએ મોહરમની ૨૭ મી તારીખ પ્રમાણે ગણતરી કરી છે, અને ખીલ ઇતિહાસકારોએ પહેલીથી, એટલે કે જ્યારે સપ્તર્ષી રીતે કિલ્લાને ઘેરા ધાલી, સખીન હુમયો નરવામા આવ્યો ત્યારથી ગણ્યું છે.

પહોંચ્યો. તેણે રણસિંહુ વગાડી પોતાની ટાન્કરીની જાણ કરી. લડાઈ વખતે સુસ્તાન પણ ત્યાં મોજૂદ હતો. ગણજૂમિ ઉપર સૂર્ય ત્યારે માથા ઉપર આવ્યો ત્યારે બાદશાહે છત્રખરદારને છત્ર ધરવાનો હુકમ કર્યો. તેને ત્યાં દેખતાંની સાથે જ આખા સૈન્યમાં દિંમત અને બદાફરીનું મોજૂદ કરી વજ્રું અને હુમલાની ઉચ્ચતામાં વૃદ્ધિ થઈ. આ દરમિયાન ખાન આગ્રમે પોતાનું ઉત્તમ સૌર્ય દાખવી કિલ્લાની દીવાલ સુધી પહોંચવાનો પ્રયાસ કર્યો. કિલ્લા ઉપરથી પથ્થરનો વરસાદ વરસતો હતો, એટલે સુધી કે મજદૂર ખાન ઉપર એક પથ્થર પડ્યો; પરંતુ અતિ બદાફરી વાપરી તેની પરવા કર્યા વગર બેધડક પછે તે આગળ વધ્યો. તરત જ ખીલે પથ્થર ખાનના માથા ઉપર પડ્યો. ખાન તેની પણ પરવા ન કરી અને એક જ હુમલો કરી તે કિલ્લાની દીવાલ સુધી પહોંચી ગયો. આ જોઈ આખી ફોજ ઉશ્કેરાઈ ગઈ અને એકદમ દોડી જઈ દીવાલની નજીક પહોંચી. પહેલા ભંગાણુથી દીવાલ મધ્યુડા જેવી દેખાતી હતી. કિલ્લાનો કોટ તૂટક થઈ ગયો અને બે જુરબે નીચે પડી ગયા. ત્યારે શત્રુઓએ જોયું કે તોપના ગોળાખારથી સુક્તિ શક્ય નથી, ત્યારે પોતપોતાને ઘેર જવાનું તેમને યોગ્ય લાગ્યું. જે ઘરોમાં સ્ત્રીઓ હતી તેને પોતાના હાથથી આગ લગાડી દીધી.

આખરે ટક્કર ઝીલવાની તાકાતના અભાવે કિલ્લામાંનાં માણસો નાસી ગયાં. ત્યારપછી ગુજરાતીઓએ સામુદાયિક કતલ ચલાવી, જેનાથી કયામતનો નમૂનો નજર આગળ ખડો થયો. બાપદીકરાનું અને માદીકરીનું બાન પણ કોઈને ન રહ્યું. દૂંકમા અતિ સખત ખુનરેણ થઈ, જેમાં ૪૦,૦૦૦ રજપૂત મરણ પામ્યા^૧. લસ્કરના ૫૭ સરદારો ધૂળ અને બોદી ચાટતા થઈ ગયા. તેઓમાંના પ્રસિદ્ધ પુરુષોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. 'બદાફરશાહી'માં પણ કતલ થયેલાની સંખ્યા ૪૦,૦૦૦ લખી છે. અને આ બંને પ્રત્યક્ષ પુરાવા છે. 'બદાફરશાહી'ના પ્રયત્નોએ પોતે લડાઈમાં ભાગ લીધો હતો અને મુલ્કમાં મવાલીએ આ સંખ્યા સરકારી દફતરમાંથી મેળેવેલી હતી; પરંતુ ખીલે કોઈ ઇતિહાસ આ બાબતને પુષ્ટિ

પથોરાવ, અવદીકણું, કાન્દાના, હોરાજીવ, જામગદેવ, સકમદેવ
અગ્નિતદેવ, માઝીખાન, સાદીખાન, રતનચંદ, માણેકચંદ, ગિદારખાન,
દોમતખાન, ચકલ-કી, વાનચંદ, કીંગતચંદ, કુંમરસી, કાકુ, વિક્રમસી,
મયખન, રાયજગજુ, પથાણ, ખીલાહ, જીતસિંગ, કોતેલખાન,
શેરખાનના પુત્રો, જાકરમિગના પુત્રો, કાકા, અને પાદન.

વિજયવત થયા પછી સુતાન મુઝફ્ફરે બાવી પ્રાળને માટે
ચેતનાશીકપે માયાઓનો એક મિનારો તૈયાર કરવાનો હુકમ કર્યો.

આપતો નથી 'ફરિક્તા', 'મિરાતે સિદ્દરી', 'તખમતે આઘરી' અને
'કરવવાલા' એ સર્વેએ સર્ખાનુમતે કલવ ચયેલાની સંખ્યા ૧૬,૦૦૦
જોટલી લખી. આથી જાનેની એકતા મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ રીતે
ધાય છે કે રણુજેવમા મૃત્યુ પામેલાની સંખ્યામા આવમા બળી
ચયેલાનો સમાવેશ કરવામા આવે તો તે ૪૦,૦૦૦ જોટલી હોવી જોઈએ.

૧ કલવએ મિનાર—અર્થાત્ રતુના મતલ ચયેલા માણસોના માયાનો
હટની જમ ઉપયોગ કરી વિજયની યાદગીરીમા એક મિનારો બનાવવામા
આવે છે. આ ઉઢિ તાત્તરે અને મેગલોના વખતમા આવુ હતી. હિંદુ-
સ્તાનમા પણ બાબર અને અકબરે 'કલવએ મિનાર' બનાવવાના હુકમો
આપ્યા હતા.

પ્રકરણ ૬

સુલ્તાન મદમૂદ ખલજીની વિનંતી અને તેના
મુલ્કની તેને મુખત

એ ઘડી પસાર થયા બાદ તમામ ફોજો દુશનગર મસ્જિદ તરફ
પ્રયાણ કર્યું. સુલ્તાન મદમૂદ ખલજીએ પોતાના એક વિશ્વાસુ માણસ
ને સુલ્તાન મુઝફ્ફરની પાસે મહેશ લઈ મોકલ્યો કે હું વિનંતી
ફોજ સાથે દિલ્હીમાં પહોંચી ગયો છું, હવે આપના નમ્ર તાબેદાર
સેવક માટે શો દુકમ છે? સુલ્તાન મુઝફ્ફરે જવાબ આપ્યો કે મારી

૧ જામએ દુશનગ નામ સુલ્તાન દુશનગના નામ ઉપરથી પડ્યું
હતુ તે માળવાનો બીજો સ્વતંત્ર રાજા હતો તેના પિતાનું નામ દિલાવર-
ખાન હતુ ખુદ દુશનગનું અસલ નામ અલ્પખાન હતુ. દુશનગ એનો
ખિતાબ હતો હિ સ ૮૦૮ (ઈ સ. ૧૪૦૫)માં તેના પિતાના અવસાન
પછી તે તખ્તનશીન થયો હિ સ ૮૩૮ (ઈ સ ૧૪૩૪)ના હુલ્લુમાં
૬ મી તારીખે તેણે દેહલ્યામ કર્યો. તેની દફનક્રિયા મન્ડુના મદ્રેસામાં
કરવામાં આવી હતી તે અતિ સફરુદી અને પ્રતાપી રાજા હતો તે
બહાદુર, રણશૂર અને કાબેલ રાજકર્તા હતો તેણે મન્ડુમાં એક આલિરાન
જામે મસ્જિદ બાંધાવી હતી. હિ સ ૮૪૩ (ઈ સ ૧૪૩૯)માં સુલ્તાન
મદમૂદ ખલજી ને દુશનગના પુત્રના પછી ગાદી ઉપર બેઠો હતો તેણે
સુલ્તાન દુશનગની કબર અને જામે મસ્જિદ રાખવી ફરવાનની પાસે
બંધાવ્યા હતા આ હમારત ૨૮ થાલવા ઉપર બાંધવામાં આવી હતી
(‘-રિસાલ’ ભા ૪, પૃ ૫૩૭, હેદશબાદ)

૨ બીજી તવારીખોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સુલ્તાન મુઝફ્ફર
અને ખલજી દિલ્હીમાં સાથે જ દાખલ થયા હતા, સ્તેલમદ થયા પછી
ખલજીએ અલ્મિનદન આપ્યા અને પોતાની બાબતમાં પૂછપરછ કરી, ત્યારે
સુલ્તાન મુઝફ્ફરે કહ્યું કે માળવાની સલ્તનત તમને મુબારક હો ત્યાર-
પછી કેટલાક સવાદમાંરોએ તેને ઉત્કેરવા માટે કિલ્લાનો દખ્ખો લઈ લેવાનું
કહ્યું. આથી નારાજ થઈ કિલ્લામાંથી બહાર નીકળી ઘણું દરીને તે જ
વખતે તે મસ્જિદ દુશનગમાં ગયા વળી વધારે સાત્ત્વન કાળે મદમૂદ
ફરીથી પોતાની બાબતમાં પાદશાહને પૂછ્યું. બીજા દતિદાસનરોએ બિન-
જરૂરી સમજ આ ફકરાને છોડી દીધો છે, પરંતુ મુલ્ક મલ્કાલીએ પાદ-
શાહના સફરુજોની કહર માટે તે ખાસ લખ્યો છે.

મૂળ ઇગ્ના તોફાનીઓનું તોફાન દામી દેવાની હતી તે તો ખર આવી,
પરંતુ પોતાની પાદશાહ તંગેદની ફરજેમા વફાદાર મિત્રોને મદાય આપી
તેમને સર્વોત્કૃષ્ટતાના સિખરે પહોંચાડવાનો પણ સમાવેશ થાય છે.
આથી તેણે આ મુક તેને જ (એટલે કે સુતાન મદમૂદ ખદગને જ)
મુખત કર્યો ત્યાગપછી તેણે કલ્પ કે હવે તારે આનંદથી પોતાના
મહેવમા જર્જ આરામ કરવો અને ઈર્ષપણુ જાતનો વસવમે દિવમા
ન લાવવો મેદનીરાયના મકાનમાં જે કરોડો રૂપિયા દતા તે પણ
સુતાન ખદગને બક્ષિમ તરીકે આપી દીધા. પચામ પદાદી બદની
દાથી જે લશ્કરે કમળમા લીધા દતા તે પણ તેને હવાઈ કરવામા
આવ્યા આ ફરમાનને લઈને રો રો બાદશાહની દરિયાદિથી, ઉદારના
અને શૌર્યની ચર્ચા આપુ થઈ. તેની પ્રસસાના મોઢાટથી જમીન
અને આરમાન માછ બિલા. પાદશાહ પોતાના વિજયવત મૈન્ય
માથે હુગમગ મગિદ આગળ જઈ પહોંચ્યો. પ્રથમ તો અબ્બાદનો
આબાર માનવા માટે દો રકમતી (રકમત એટલે ખુદાની બંદગીમા
દીવણુ વાળવુ કે ઘૂંટણે પડવુ તે) નમાજ તે પદવો ત્યારપછી
મધ્યાહ્નકાળે તે ગયાને તે જમાઅતની નમાઝ (નમાઝ માટે એકદા
થયેલા ધર્મસમાજ માથે) પદવો તેમાથી ફારેગ થઈ પાદશાહે ઇગ્ના
દર્શાવી કે મદમૂદ ખદગને પોતાના વડીલોનો વાગસો મળ્યો છે તેથી
આપણે કિલ્લામા જઈ તેને મુમારકમારી આપી પાછા ફરીશુ. આનું
કારણ એ હતુ કે રાજ્યાપહરણ કરનાર પાસેથી છીનવી લઈ પાદશાહે
તે સતનત મદમૂદ ખદગને મોપી હતી, એટલે કે મજદબ મુજમ
તે તેનો માલિક છે અને પાદશાહને એમા વચ્ચે પડવાનો ઈર્ષપણુ
જાતનો અધિકાર રહ્યો નથી.

હુગમગ મગિદમા નમાઝ પદયા બાદ બ્યારે સુતાનના પાછા
ફર્યાના ખમર મદમૂદ ખદગને થઈ ત્યારે સત્વર કિલ્લામાથી બહાર
આવી પાદશાહની ખિદમતમા મોઢાના પેગડા સુધી તે પહોંચી ગયો.
સુતાન મુઝફ્ફરશાહે તેને અતિશય માંથી વાણીમા અભિનદન આપી
જવાની રજા આપી અને પોતે તબીબા મુકામ કર્યો.

બીજે દિવસે બ્યારે સુતાને મિરાજમાન થઈ તખ્તને શોભાય-

માન કર્યું અને શાહી તાજ શિર ઉપર ધારણ કર્યો ત્યારે તેણે મોતની સગ પામેલા મુદકેટીઓને બોલાવ્યા. શાહી ફરમાન મુજબ તેમની સગનું પાલન કરવામાં આવ્યું. જેમના પ્રતિરોધ માટે સાબિતી મળી નહિ તેમને દયાબાવથી માફી જણી મુક્ત કરવામાં આવી.

વળી હુકમ કરવામાં આવ્યો કે તમામ કેદીઓને દરબારમાં જમા કરવા જેથી તેમના મંમંથીઓ આવી તેને ઝોળખીને લઈ જાય. મેદનીરાયના બે પુત્રો, બે પુત્રી અને એક સ્ત્રી પાદશાહના નોકરોના કબજામાં હતાં. હેમકરણ અને બડન નામના બે સખસોએ દિમ્ત કરી એક પુત્રને રણક્ષેત્રમાંથી બહાર કાઢ્યો હતો. તેઓ તેને તેના પિતાની પાસે લઈ ગયા. ત્યાં જઈ આ પરાજયની વીગતવાર કથા બડને કહી. પરંતુ બડન અતિરાય જખમી થયો હોવાને કારણે બહુ ગદીથી તેનું અવસાન થયું. એણે અણુ યક્ષુમ નામના એક કાસદની યાદ તાણ કરી જેણે અત્યલ્પની ફેણ વિનાશની ખજર એબિસિનિયાના પાદશાહ નઝ્ઝરસીને પહોંચાડી બીજી દુનિયા તરફ પ્રયાણ કર્યું હતું. જ્યારે આ જાગતની જાણ થઈ ત્યારે રાણા સાગાના શરીર ઉપરના વાળ પથ્થ કંપારીથી ઊભા થયા.

૧. દબ્બા (એબિસિનિયા)ના પાદશાહનો ખિતાબ નઝ્ઝરસી હતો. તેણે યમન (ઈક્ષિયુ આરબસ્તાન) ઉપર છત મેળવી ત્યાં એક ગવર્નરની નિમણૂક કરી જેનું નામ 'અમલ્લા' હતું. હિ. સં. ૫૭૫ ની લગભગમાં તે એક મહાન સૈન્ય લઈ આરબસ્તાનના ઉત્તર અને ઈક્ષિયુ વિભાગો છતવા માટે મક્કા પહોંચ્યો હતો. ફોજમાં હાથી પુષ્કળ હતા, પરંતુ તે જગ્યા ઉપર તેના લરકરની એટલી ખરાબી થઈ કે કાંઈ જયવા પામ્યું નહિ. માત્ર અણુ યક્ષુમ નામનો એક સખસ ત્યાંથી નાસી છટવામાં ફતેહમદ થયો હતો. તેણે એબિસિનિયાના પાદશાહ નઝ્ઝરસીની પાસે પહોંચી લરકરની સંદનશીલતાનું બ્યાન કર્યું અને લરક જ તે મરી ગયો. મયકારે માળવાના મુદ્દની સરખામણી આ સાથે કરી શ્રી મેદનીરાય સાથેના મુદ્દનું વર્ણન કર્યા બાદ જખમીથી બડનના બડનનાં હાડકાં ચૂરેચૂરા થઈ ગયેલાં હોવાથી તે છતી રાક્યો નહિ—ખજર સંબંધથી તે સત્તર મરી ગયો. (ઇબ્ન ખુદ્દન, ત્રિસરમા છપાયેલ).

પ્રકરણ ૭

મેદનીરાયનો બળવો દાખવા તરફ

પાદશાહનું લક્ષ્ય અને દૈવયોગે તેનું પલાયન થઈ જવું

હિ સ ૬૨૪ (ઈ સ ૧૫૧૮)ના સફર માસની પચી તારીખ ને મંગળવારને દિવસે સુલ્તાનની ફોજે મેદનીરાયનો બળવો દાખવી શાંતિ આપવા માટે તે તરફ પ્રયાણ કર્યું. બાદશાહ પણ શાહી તાજ શિર ઉપર મૂકી ડોળા (તખ્તે રવાન)માં બેસી રવાના થયો. સૈન્યના શોર-મોરથી જમીન અને આરમાન ગાજી બેઠ્યા થોડી મજલ કાપી નાનચા^૧ નામની જગ્યા ઉપર શાહી તખ્ત બેઠો કરવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી હિ સ ૬૨૪ (ઈ સ ૧૫૧૮)ના સફર માસની ૭મી તારીખે પાદશાહ પોતાના જળરદરત સૈન્ય સાથે નાલચાથી બિપટી કાર આવ્યો. જમશેદી દબદબાવાળા પાદશાહના આગમનની ખબર શત્રુ યોગે થતાં વેત તેઓ પનાયન થઈ ગયા.

આગ્રમ હુમાયુન^૨ આદિલશાહે તેની પૂઠ પકડી યોગ્ય સગ કરવા માટે પરવાનગી માગી, પરંતુ પાદશાહે ધાર્મિક અને વ્યવહાર

૧. નાલચા — એનું બીજું નામ ગ્રફરાબાદ છે એ માળવાનું મરાઠ્ઠર શહેર છે અહીં મુલ્તાન મહમૂદ ખલજીએ એક બાજુ તૈયર કરાવેલા જેમાં જાંબી આલિશાન ઇમારતો અને ખૂંટો બધાવવામાં આવ્યા હતા.

૨ આગ્રમ હુમાયુન આદિલશાહ એનું અસલ નામ આલમખાન હતું એના પિતાનું નામ એલશખખાન અને એના દાદાનું નામ દેસરખાન હતું એની માતામહી મહમૂદ આગ્રમની પુત્રી અને સુલ્તાન મુઝફ્ફર હુસૈનની બહેન થતી હતી દેસરખાનનો બાપ ગઝનીખાન અને ગઝની ખાનનો બાપ હસનખાન હતો. આ સબ અલમખાનને સંગે જાઈ થતો હતો જે ખાનદેશનો હાકેમ હતો. જ્યારે આ મુલ્કનો પાચમે પાદશાહ આદિલખાન હિ સ ૬૦૭ (ઈ સ ૧૫૦૧) માં મરણ પામ્યો ત્યારે અપુત્ર હોવાના કારણે તેણે આલમખાનને રાજ્યવારસ કરાવ્યો. પરંતુ તેના અવસાન પછી આદિલખાનના સખ અને પિત્રાઈ ભાઈઓએ રાજ્ય પચાવી પાડવાની ઇચ્છા કરી રાજ્યાબધ હન્દારો હોવાથી હમરાયો બિચેરાઈ ગયા અને ગુહટ ટો અબ્બસીયાનું મરણ થયું આલમખાને પોતાની

યોગ્યતા અનુભાગ પૂઠ પદ્મવાની મનાઈ કરી અને તેને પોતાની પાસે બોનાવી લીધો, કારણ કે પાદશાહ જાણતો હતો કે મધ્યાનધ્ય શ્રવણે, જેનો સર્જનકાર પણ ખુદ છે, તેના દરગામ્મા પાળેઆડી દેવામાં આવી રહ્યા, તેથી આ દુનિયામાં આ બાબી રહેવાની હતી લાભકારક નીવડશે અને કદાચ ખુદ તેમના ઉપર કૃપા કરી તેમનું હૃદયિંદુ ધરનામધર્મ તરફ ફેરવશે

માતામહી મારત મહમૂદ આગમને આ ઉદ્ભવને માટે સિદ્ધાર્થ દ્વારા પરિણામે ખાનદેશમાં જઈ મહમૂદ આગમે તેને વખતનશીન થયો હિ સ ૯૦૭ (ઈ સ ૧૫૦૧)થી હિ સ ૯૨૬ (ઈ સ ૧૫૧૬) સુધી તેણે રાજ્ય શું તેની વસાવણી નીચે મુજબ છે

- ૧ મોહમ્મદ ખાન જહાન ફાઝી અહલી અવસાન હિ સ ૭૮૪ (ઈ ■ ૧૩૮૨)
- ૨ રામ અહમદ અવસાન હિ સ ૮૦૧ (ઈ સ ૧૩૮૮)
- ૩ હસનખાન —તેની બેગમ સુલતાન અહમદ પહેલાની પુત્રી હતી
- ૪ ગઝનીખાન —તેની બેગમ સુલતાન અહમદ પહેલાની પુત્રી હતી
- ૫ સરખાન —તેની બેગમ સિધના સુલતાનની પુત્રી હતી
- ૬ બેહરાનખાન —તેની બેગમ મહમૂદ આગમની પુત્રી હતી
(૩ થી ૬ સુધીના વસાવે રાજ્યમાં નહોતા)
- ૭ આવમખાન —આગમ હુમાયુન આદિલખાન હિ સ ૯૨૬ (ઈ સ. ૧૫૧૬)—ખાનદેશનો રાજ્યમાં અને સુબંદ્ર દલીમનો જમાઈ
- ૮ મોહમ્મદખાન —હિ સ ૯૪૪ (ઈ સ ૧૫૩૭) [મોહમ્મદખાનનો છોકરો અહમદ શાહ માસ સુધી]
- ૯ મુબારકખાન —હિ સ ૯૭૪ (ઈ સ ૧૫૬૬)
- ૧૦ મોહમ્મદશાહ —હિ સ ૯૮૪ (ઈ સ ૧૫૭૬) [હસનખાન — મોહમ્મદશાહનો પુત્ર હિ સ ૯૮૫]
- ૧૧ આદિલશાહ —હિ સ ૧૦૦૩ (ઈ સ ૧૫૪)
- ૧૨ બદાશરશાહ —હિ સ ૧૦૦૬ (ઈ સ ૧૬૦૦)
જલાલુદીન અખ્તર શાહેનશાહે હિંદ, (અફઘાનવા બા ૧ ૫ ૭૬)

પ્રકરણ ૮

શાહિયાબાદના કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવા માટે સુલતાન મહમૂદ
ખલ્જીની વિનંતી અને પાદશાહ તરફથી તેના સ્વીકાર

ત્યારે સુલતાન ખલ્જીને ખમર ચર્ધ કે સુવર્ણોનો પરાગ્રથ થયો
છે અને સુલતાનની હહેલતથી તેનું લશ્કર નાસબાગ કરી વિખેરાઈ
ગયું છે, ત્યારે હિ. સ ૬૪૪ (ઈ. સ ૧૪૧૮)ના સફર મહિનાની ૧૦
મી તારીખે સુવર્ણમય કમરપટો ને જમાદાન (પાદશાહના પોશાકનો
બદોમસ્ત રાખનાર)ના નરોળપણા અને અશ્વના નિર્વજ્જપણાને
લઈને ખલ્જીને હાથ ચઢી ગયો હતો તે હવાલે કરી દેવો યોગ્ય
લાગ્યો. ખીના એવી હતી કે જ્યારે સુલતાન મહમૂદ આઝમ ખલ્જીએ
કપડવજમા સુલતાન કુતબુદ્દીન ગુજરાતી સાથે યુદ્ધ કર્યું અને કુતબુદ્દીને
તેના ઉપર વિજય મેળવી તેની તમામ માલમિલકત કબ્જે કરી,
ત્યારે ઘોડાના તોફાનથી જીન ઉપરથી જમાદારના શરીરની તુલ્યા
વગ્ધા જતી રહેતા તે અનાયાસે ત કાળ નીચે પડ્યો ઘોડો ત્યાંથી
પલાયન થઈ ખલ્જી ફોજમાં ભેળાઈ ગયો અને આવી રીતે સુવર્ણ
મય કમરપટો ખલ્જીઓને હાથ ચઢી ગયો હતો ૧

સુલતાન ખલ્જીએ જોયું કે મુઝફ્ફર પાદશાહે અત્યંત મહેનતથી
મને મદદ કરી છે, તે ઉપરાંત સુવર્ણમય કમરપટો વિજયદર્શક
તત્ત્વવાર સાથે સમઘ ધરાવે છે, તેથી વેધક તત્ત્વવાર અને વિજયવેગી
અશ્વ લઈ આ સુવર્ણમય કમરપટા સાથે પોતાના પુત્રને શાહી

૧ 'મુઝફ્ફર' અને 'તબાતે અમ્મરી'ના અર્થ-તાંબોએ આ
ખનાવના સળધમાં કઈ પણ મળી નથી. જે બાબતમાં ફરિસ્તા લખે છે કે
જ્યારે મહમૂદ ખલ્જીની હાર થવા માડી ત્યારે તેણે શાહી શૂરવીર
સહવેયાઓને સાથે લઈ કુતબુદ્દીનના તત્ત્વ તરફ હુલ્લ કરી અને અદર જઈ
તાજ અને સુવર્ણમય કમરપટા ને તખ્ત ઉપર હતા તે લઈ પાછો ફર્યો અને
સારે માળવા ગયો (ફરિસ્તા, કા ૪ પૃ ૫૪૮) આ બાબતની પુષ્ટિએ
બીજા ઇતિહાસોમાં કઈ નથી 'મિરાતે સિંહરી'એ પણ ક્યાંથી એ
માહિતી મેળવી તે બાબતનો શુદ્ધાસો નથી, પરંતુ ખનાવની અનન્યતા
ઉપરથી માલુમ પડે છે કે તેણે 'મુઝફ્ફરશાહી'માંથી ન ૧ મરી હશે.

દરગાહમાં મોકલ્યો જે સુલ્તાન મુઝફ્ફરને લીધે જ રાત્રીના પગભાષી મુખ યથો દતો તેણે આ બેટ અર્પણ કરીને વિનંતી કરી કે મહારાજનધિરાજ' કિલામાં પધારી અમને વર્ધમાન કરો મુઝફ્ફર શાહે તેનો શુદ્ધ ભાવ જોઈ તેની દુખાસ્ત માન્ય ગણી ત્યારપછી બક્ષિસ અને ઇનામ આપી તેની માનવૃદ્ધિ કરી તેના નામનો ખુશો દર શુક્રવારે નમાઝ પછી વચાતો હતો તે તેણે રાખેલા મુજબ જરી રાખ્યો

ત્યારે સુલ્તાન મદમૂદ ખદશ્ચને આમ નણના સ્વીકારની ખબર થઈ, ત્યારે તેણે ખુદાનો અત્યંત આભાર માન્યો અને માળવાના સુલ્તાનોના સમયમાં બધાયેવા સર્વ રાજમહેલો તેણે એવી ઉત્તમ ચોકસીથી અનકૂત કરાવ્યા કે સ્વર્ગને પણ ઈર્ષ્યા થઈ હશે કેટલાક વિશિષ્ટ મહેલોમાં પણ રત્નજડિત રાજ્યામન શણગારી મૂકવામાં આવ્યા હતા, જેમની આશુબાશુ કીમતી મોતીઓના નુદર ઝાંડોના ઘાટ શોભા માટે ગોઠવવામાં આવ્યા હતા.^૧ રંગબેરંગી જવાહરના બિનબિન તરેહના પુષ્પો સર્વજ નજરે પડતા હતા શહેરને પોત પોતાના રિતરિવાજ અને ઇચ્છા અનુસાર શણગારવાને માટે શહેરના નામાકિત પુરોને ફરમાન મોકલવામાં આવ્યા મીણ અને રેશમની દુનરકળાથી એવા છાંડો બજારોના શણગાર માટે બનાવવામાં આવ્યા હતા કે લોકો જોઈને હેરતમદ થઈ જતા.^૨

૧ આ કપરથી માલૂમ પડે છે કે માળવા અને મુજરાત વચ્ચે જગ્યાઓના લોકો મોખવ સન્તાનવની પહેલા પણ મોતીઓના ઝાગ અને રંગબેરંગી જવાહરના દૂલો બનાવવાની કળાથી માહિતગાર હતા

૨ મીણના ઝાંડ અને બિન્બિન્ન રંગના રેશમી કાપડોમાંથી પાદડા કૂંચકૂંચ વગેરે તૈયાર કરવાની આ કૌશલી અસલ કારીગરી જોઈને પીર પાદશાહ જ્યારે અમદાવાદમાં આવ્યો (ઈ સ ૧૦૨૭, ઈ સ ૧૬૧૭) ત્યારે ખાનખાનાનની છાત્રીએ દુલખાગમાં પધારવાનું તેને આમ ત્રણ આશુ પાનખર જતુ હોવા છતાં તેણે તમામ બાજ લીલોછમ અને ફળફૂલથી ચિહાર જોયો તેને અનંદબળી લાગી કે સર્વ ઝાંડો હાથે બનાવ્યા હતા

(તોજો જહા પીરી જહા પીરના રાજ્યની બારમી સાલ, અ. પી. ૬)

પ્રકરણ ૯

મન્ડના કિલ્લા તરફ પાટશાહનું લક્ષ્ય અને મહેરબાનીની
રાહે શાદિયાબાદ તરફ તેની રવાનગી

બિ. સ. ૯૨૪ (ઈ. સ. ૧૫૧૮) ના સફર મહિનાની ૧૫ મી તારીખે જમશેદી મોબાવાળા પાદશાહે અગીરહિમરાવો બેડે મન્ડના કિલ્લા તરફ પ્રયાણ કર્યું જેથી કરી સમયના ફેરફારને લઈને ઊભી થયેલી મુશ્કેલીઓ તેમના જવાબી બોમવિદ્વાસમાં ફેરવાય, મહમૂદ ખટ્ટને તેના આગમનની ખબર પડતાં વેત અતિ આનંદ થયો. આદરસાકાર માટે તે કિલ્લા ઉપરથી ઊતરી સહેન્ની બહાર નીકળ્યો. મુકરર કરેલી જગ્યાએ પહોંચી તેણે પેગડાને સુળન (રિકાબ ખુસી)^૧ કર્યું. આભારની લાગણી બ્યક્ત કર્યા બાદ બન્નેએ કિલ્લા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

મુઝફ્ફરશાહે કિલ્લામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે લોડો અતિ ખુશ થયા, બધે સૂફી જમાન લીલીછમ થઈ ગઈ અને સૂફા ઝરા રેલછેલ થઈ

૧. રિકાબ ખુસી:— 'મિરાતે ચિકહરી' (પૃ ૨૫૩ મુબઈ) મા લખવામાં આવ્યું છે કે ઇખ્તિયારખાન, બહાદુરશાહનો વજીર, આપાનેર છતી હુમાયુનની ખાસે આવેલા બને એક વખત ઘોડા ઉપર સવાર થઈને જતા હતા તે વખતે હુમાયુનને ખાસા ઇખ્તિયારખાને હુમાયુન સાથે કંઈ પણ આનંદારેતુ વર્તન કર્યું નહિ આથી હુમાયુને તેને ઇરાની સમ્બતા રીખથી અને રિકાબ ખુસીનો ખાઠ પહોંચે આ વખતે ઇખ્તિયારખાને કહ્યું કે "અમે લોડો ગુજરાતી છીએ અને ઇરાની પાદશાહોની રીતભાતથી બાંહેડ નથી." હુ ધારુ હુ કે ઇખ્તિયારખાન ફક્ત પ્રર્પચ રચેા તે શુદ્ધ જાવનાથી હુમાયુનને માન આપવાનું ચાહતો ન હતો. પરંતુ શુ કરે ? કારણ કે ફરજ પડતી હતી, નહિ તો ગુજરાતીઓ ઇરાની પાદશાહોની એટલું જ નહિ, પરંતુ અરજમ્તાનના અને તુર્કસ્તાનના સુલ્તાનોની રૂઢિથી પણ માહિતગાર હતા બહાદુરશાહના પહેલા મુઝફ્ફરના વખતમાં સુલ્તાન મહમૂદ ખટ્ટએ, મન્ડ જીત્યા બાદ સુલ્તાન મુઝફ્ફરના પેગડા(રિકાબ)ને સુળન કર્યું હવે વળી બહાદુરશાહના વખતનગીન થયા પછી, આપાનેરમાં પ્રવેશ કરતી વખતે, ખુદાવન્દખાનના પહેવાના વજીરે બહાદુરશાહના પેગડાને સુળન કર્યું હવે. આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે ગુજરાતીઓ આ રીવાજથી માહિતગાર હતા

('મુઝફ્ફરનામા', ભા. ૧, લંડન, પૃ. ૧૪૧)

ઉભરાઇ બિઠ્યા રત્તાની બને માનુ દારબધ બિબા મેલ લોકોએ તેને બેઠેને પ્રાથનાની નિષ્ઠામાં હાથ જોડ્યા કર્યો તેમના ચહેરા ઉપર આભારની લાગણીના ચિહ્નો હતા સુન્તાને પણ પેગમ્બરસાહેબનું ચારિત્ર્ય લક્ષ્યમાં રાખી સર્વત્ર નજર દે કરતા મદમદ હાસ્ય સાથે પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો

શકરતાનામ નામના તળાવની નજદીખના બાગના મહેલમાં પાદશાહે મુકામ કર્યો મહમૂદ ખ શુએ કીમતી ચીજો તેના કદમ ઉપર ઓવારી અત્યુત્કૃષ્ટ અને અપૂર્વ બેટ આગળ ધરી અને વિવશીન અને યોગ્ય રીતે માથે પાદશાહનો મેહલ આભાર માન્યો ગવૈનાઓએ મધુ રાગે પાદશાહના શુશુભાન ગાયા સુખચેનની લહેરે અમર અને પ્રત્યૂરીથી મગજને મહેકબરું બનાવી દીધું મધ્યામધ રસોડામાંથી સર્વોત્તમ બોજન દરેક જાતના દસ્તરખાન ઉપર પીગસવામાં આવ્યા શુદેશુદે સ્થળે બિન્નબિન્ન રંગના જામમાં ખુશબોદાર શગમત લોકોને આપવામાં આવ્યું મધ્યાહ્નકાળે મહમૂદ ખ શુએ જવાની હજી દર્શાવતા તેમને જવાની રજા આપવામાં આવી પાદશાહ મધ્યાહ્નકાળની નમાઝ પઢ્યા પછી મહેલ અર્થે બાગમાં ફરવા નીકળ્યો અને રાત પણ તે જ સ્થળે સુખચેનથી પસાર કરી

સૂરોદય થતા મહમૂદ ખ શુએ હાજર થઈ 'રિકામ છુસી'નું માન મેળ યા બાદ રિવાજ મુજબ પાચ દાઝી (પગ ઉપર કોઈ વસ્તુ ઓવા વી) અને નજગણા અર્પણની ક્રિયા અદા કરી ત્યારપછી તેણે સુન્તાન મુઝદ્દરને વિનતી કરી કે માગ વડીલોના અપ્રતિમ મહેલોમાં પધારી તેની હજીતમાં જુદી કંઈ આથી તેણે તેની જોડે મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો જે જગ્યા ઉપર રાજ્યાસન મનાવવામાં આવ્યું હતું તે ઉપર પોતે બિરાજમાન થઈ સુન્તાન મહમૂદને પણ તેણે પોતાની પાસે બેસાડી વર્ધમાન કર્યો ત્યાં પછી બાકીના માણસો પોતપોતાની જગ્યા ઉપર બેસી ગયા આ વખતે પાદશાહે મદમૂદ ખ અને અતિ કીમતી સત્તાહ આપી મહમૂદ ખ શુએ પણ તેની

૧ સાથે બેસવામાં મહમૂદ ખ શુની હજીત વધી આ ઉપરાંત તે તેના શાહી દરજ્જાનો ખૂબ ખર્ચાદ શખતો હતો આમ કરવામાં પણ તેનો દરહો અને હતો કે કોઈ અચાનક આકૃત આવી પડે તો તેમાં બને શા પિદાર રહેવા જોઈએ

આ કૃપાદષ્ટિ માટે ગુદ્ધ ભાવનાથી તેનો ઉપકાર માન્યો અને તેનાં શૌર્ય, ઉદારતા તથા અડગપણના ગુણની બેદર પ્રગંસા કરી.

સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થયા બાદ પાદશાહ આરામથી નિદ્રાવશ થઈ ગયો. થોડા વખત પછી જાગીને મધ્યાહ્નકાળની નમાઝ પઢ્યો અને ત્યારપછી તમામ રાજ્યકારભારીઓ અને રસાલા સાથે પોતાના મુકામ ઉપર જવાને તૈયાર થયો. મહમૂદ ખલજીએ રિવાજ મુજબ તુર્કી અને અરબી ઘોડા, પઢાડી બદની હાથી, રંગબેરંગી કપડાં અને ભાતભાતનાં ઝવેરાત મુઝફ્ફરને નજગણામાં આપ્યાં.

છિ. સ. ૯૨૪ (ઈ. સ. ૧૫૧૮) ના સફર માસની ૧૮ મી તારીખે પાદશાહ કિલ્લાની બહાર પોતાના મુકામ ઉપર રાત્રે આવ્યો અને તે જ દિવસે ત્યાંથી રવાના થઈ તેણે “શાહા” નામની જગ્યા ઉપર પડાવ નાખ્યો. ત્યાંબાદ મળ્યો કાપતાં કાપતાં મોદમ્મદાબાદ (આંપાનેર) જે ગુજરાતનું પાપનખત હતું તેમાં લરકર અને રસાલા સાથે પ્રવેશ કર્યો.

રાજકવિઓ અને માહિયકારોએ આ વિજયની મખ્યામંથ સાક્ષે ફારસી બાષાની અખ્બર પદ્ધતિ પ્રમાણે કાઢી છે.

એક કવિએ શકત સાલ કાઢી હતી, પરંતુ ઉતાવળને લઈને દશુ આ મોતીને કવનની કડીઓમાં પરોવ્યું ન હતું, એટલામાં મુસ્તાન મુઝફ્ફરે જાતે તેની કવિતા કરી લોકોને સંબળાવી. તેથી હું પાદશાહોની વાણીને વાણીના પાદશાહો મમળું લખું છું.^૧ “મુઝફ્ફર

૧. આ ઉપરાંત બીજા વિદ્વાનોએ પણ સાલ નવી હતી તેઓમાના એકે અરબી બાષામાં કાઢી હતી જે આ છે - “૨૬ સતદવ મન્દુ સુસ્તાનના” (૯૨૪) અર્થાત્ ખરેખર અમારા મુસ્તાને મન્દુ ઉપર જત મેળવી એક ખીલ સાલ ફારસી બાષામાં નીચે પ્રમાણે છે - “મુઝ-૨૨૧૬ સુસ્તાને જલ્લાગીર •અસામે ૨૨ઓ હી અઝ નવ નિહાદી, નિરિક્તા મિવ્યે મન્દુ બરાશોઝ” નિહિતમે •ચનિન મોદ્દકમ દરાદી, દમીન બસ બદરે તારીખરાઝે મુથમ ગિરિક્તા મુલ્કે મન્દુ બાઝદાલી.” (અર્થાત્ -હે મુઝફ્ફરશાહ, વિજયવત મુસ્તાન ! તેં ધર્મ અને માન્યતાનો પાયો નાખ્યો. તે જ દિવસમાં મન્દુનો દિલ્લો લીધો આવા મગજન જલ્લ મિલ્લ કપર તે કનેદ મેળવી આદુ તેની તારીખ માટે ૨૬ ૪ કે મન્દુ સન્ય છતી તેં નીચી આપ્યું. ૯૨૪)

કદાં ફલે મન્દુ * કે અવલ તખ્તગાદય ધાર બાશદ; વગર પુરસન્દ
અઝ તારીજે ફલ્દ * પરેશાનીએ હમા કુક્ષાર બાશદ." [અર્થાત્,
સુઝદ્દરશાહે પ્રથમ મન્દુ ઉપર વિવિધ મેળવ્યો, 'ધાર' જેની
અમલ રાજધાની હતી. અને જો મને તેની ફતેહની સાથ પૂછવામાં
આવે તો તે " પરેશાનીએ હમા કુક્ષાર બાશદ " (તમામ નારિતોની
પરેશાની છે) વાક્યમાંથી ફારસી બાપાની અબ્બદ પદ્ધતિ પ્રમાણે
નીકળે છે (દિ. સ. ૯૨૪).]

પુસ્તકને ખુદાની બન્દગી સહ ખતમ કરવાની પુરાણી રીતિ
મુજબ હું પણ અસ્લાહની બન્દગી કરું છું કે ત્યાંસુધી તેની
(અ'લાહની) ઉદારતા કાયમ રહે ત્યાંસુધી પાદશાહનું દિલ, ગુમ
વાતનો ખજનો રહે અને યાવઅંદરદિવાકરો તેની ફતેહનો દરવાજો
ખુલ્લો રહે. આરમાન તેને તાબેદાર રહે અને દુનિયા એના કાનૂનોનું
પાલન કરે. સર્વદા એની સલામતી રહે.

*

'સુઝદ્દરશાહી'નો ઇતિહાસ ચિક્રમ મંવત્ ૧૮૬૪, (ઈ.સ. ૧૮૦૭) અને
દિ. સ. ૧૨૨૨ના મુઠ્ઠાદા મહિનાની ૯મી તારીજે સવારે ખતમ થયો હતો.
તે વખતે અમદાવાદમા (મુઘા) ચ પાછરાવ ગાયકવાડ અને તેના નાયબ
શ્રીમત રઘુનાથરાવ ઠાઠાસાહેબનો અમલ હતો. સારા મહેતાએ આ
કિતાબની નકલ કરી છે. બહુ જ ઉતાવળથી નકલ કરી છે એટલે
કઈ જૂલથૂક નજરે પડે તો વાચકે મહેરબાની કરી સુધારી લેવી.

એક ખીલ કવિએ કહ્યું છે કે:—

“સુઝદ્દરશાહ મુસ્તાને જહાંગીર આકે તેજે ઠા;

બિના એ ફર મા વીરાન વ હીનો શરખ રા નવ હર્દ.”

(અર્થાત્—સુઝદ્દરશાહ દુનિયાને ઇતનાર તે પુરુષ છે કે જેની તલવારે
નારિતોના પાયો જડમૂળથી ઠપેડી નાશ્યો અને ધર્મને સજાન કયો)

“ સુ અઝ બખ્તે હુમાયુન હર્દ ફલ્દે ફિલ્દએ મન્દુ;

બુઆ તારીજે સાલે આ હુમાયુન ફલ્દે મન્દુ હર્દ.”

અર્થાત્, જ્યારે દેવચોએ તેણે મન્દુનો દિલ્લો જીત્યો, ત્યારે તેની મુબારક
સાથ 'મન્દુ જીત્યું' તેમાંથી (અબ્બદ પદ્ધતિ પ્રમાણે) નીકળે છે (૯૨૪)
(‘સુઝદ્દરશાહી’, બા. ૧, પૃ. ૧૦૬.)

શબ્દસૂચી

સૂચના.—સૂચીમાં ત્રણ પ્રકારના આક છે (૧) માત્ર આપડા છે, તે પ્રસ્તાવનાના ૧ થી ૬૪ પાનાના છે, (૨) કૌસમા (અ)-વાળા છે, તે શુભદ્રુવશાહીના મૂળના ૧ થી ૪૦ પાનાના અનુવાદમાં આવતા શબ્દોના છે, જ્યારે (૩) મૈસમા (પા)-વાળા છે તે આ અનુવાદ નીચે આવેલી પાઠટીપોમાંના શબ્દોના છે

અર્ધનુક્રમ ૩૭, ૩૮, ૫૨
અપાર ૨૬ (પા) (અ), ૩૪ (પા)
(અ)

અભમેર ૫૩

અભનદેવ ૨૬ (અ)

અત્રીક્રુત્તુ ૨૬

અધેરી ૧

અન્યનખાન ૩૬

અનુવાસિયા ૩૧

અપ્રહામ ૩૨ (અ)

અપ્રહાવાદ ૬ (પા૦) (અ), ૩૬

(પા૦) (અ) ૪૦ (અ), ૧, ૨,

૧૪, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૪, ૨૭,

૨૮, ૨૯, ૩૭, ૪૫, ૪૮, ૫૧,

૫૨, ૫૫

અપ્રહા ૩૨

અપ્રુ સપ્રુમ ૩૨ (અ)

અપ્રુર રતીમ ખાનખાના ૧૧

અપ્રુરતાન ૩૨ (પા૦) (અ) ૮, ૧૦

અવપખાન ૬ (પા) (અ), ૧૯

(પા.) (અ) ૩૦ (પા૦) (અ)

૪૦

અવાકદીન ૨૧ (પા૦) (અ), ૨૨

(પા૦) (અ)

અલીમદ ૩૬ (પા૦) (અ), ૨

અલીશેર ૩૧ (પા૦), ૩૨

અલીમદ ૨૬ (અ) ૧

અસદખાન ૫૧ (પા૦)

અસદુલ્લુ ૫૦, ૫૧

અહમદ ૩૩ (પા૦) (અ)

અહમદનગર ૪૫, ૪૬ (પા૦), ૪',

૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩

અહમદમિયા અપ્રુર ૨

અહમદશાહ ત્રીજે ૨૩

અહમદશાહ પહેલો ૬ (પા૦), (અ)

૧૨, ૧૪ ૨૪, ૨૫, ૨૭ (પા૦)

(અ), ૨૭, ૩૪ (પા૦) (અ)

અહમદ હર્વી ૩૩

આગમ હુમાયુન આદિલખાન ૨૦

આદિલખાન ૨૫ (પા૦) (અ), ૩૬

(પા૦) (અ), ૩૪ (પા૦) (અ)

આદિલશાહ ૩૪ (પા૦) (અ), ૫૪

આળાખાન ૨૪, ૨૫

આલશા ૫૪

આસદખાન ગુજરાતી ૪૮

આસીર ૨૬, ૩૫

ઈન્દ્રાવખાન મદ ૧૩, ૩૬

ઈન્દ્રિયારખાન ૩૭ (પા૦) (અ)

ઈન્દ્રિયારુચ્ચુક (અન ઈમાદુલ્લુ)

૩૬

ઈબ્ન ખનૂતા ૧૮ (પા૦) (અ)
 ઈબ્ન સુમયદ (જુઓ મોહમ્મદ
 બિન અબ્દુર રેહમાન)
 ઈબ્રાહીમ ૧૦ (પા૦) (અ), ૫૪, ૫૬
 ઈબ્રાહીમ લોદી ૫૩, ૫૫
 ઈમાદુલ્મુલ્ક ૪૦
 ઈમાદુલ્મુલ્ક ખુરાકદમ ૧૧ (પા૦)
 (અ), ૨૦ (અ), ૨૨ (અ),
 ઈશાક ૮, ૧૦
 ઈશાન ૪ (પા૦) (અ), ૩૭ (પા૦)
 (અ), ૭, ૧૦, ૨૭, ૨૮, ૨૯,
 ૩૩, ૩૪, ૩૫
 ઈસ્તાનગર ૪૬
 ઈસહાતખાન ૫૦
 ઈડર ૬ (પા૦) (અ), ૩૭, ૩૮,
 ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૮, ૪૯, ૫૦,
 ૫૨, ૫૩
 ઈશ્મિરેત ૫ (અ)
 ઉત્તર ૪ (પા૦) (અ), ૧૮ (પા૦)
 (અ), ૨૪ (અ), ૨૬
 ઉદેસિગ ૪૮
 ઉમર ૨૧ (પા૦) (અ)
 ઉલુઘખાન ૪૪
 ઓટન ૧૭
 ઓબિસિનિયા ૩૨ (અ)
 ઓહસનખાન (૩૩ (પા૦) (અ), ૩૪
 (પા૦) (અ)
 ઔરંગઝેબ ૧૨૨
 દાવ ૨૦ (પા૦) (અ), ૮, ૨૭
 દરી ૫૨
 દલધખાન ૩૯
 દન્ડુડ ૩૨
 દન્ડુડા ૩૫
 કથકોટ ૨૦ (પા૦) (અ) -

દલદત્તા ૨
 દાકરન દિક્કો ૪૮
 દાદા ૨૯ (અ)
 દાકુ ૨૯ (અ)
 દાઝી કુલખ પીર ૫૧ (પા૦)
 દાઝી જમાલુદીન (મોહમ્મદ બિન
 હમરુદ્દીન બહરક દહરમી) ૧૧
 દાકિયાવાડ ૨૦ (પા૦) (અ), ૮
 દાન્દાના ૨૯ (અ)
 દાજુલ ૧૦, ૩૨
 દાલિન્ગ ૨૦ (પા૦) (અ)
 દાલેન ૩૧
 દાલોલ ■ (પા૦) (અ)
 દાવીલ ૩૫, ૩૬
 ધરમીર ૨૭
 દામળા ૨૦ (પા૦) (અ), ૨૨
 (પા૦) (અ)
 દિવામુલ્મુલ્ક ૩૯, ૫૨
 દીરતચંદ ૨૦ (અ)
 દુલ્લુદીન ૧૪, ૨૭
 દુલ્મુલ્મુલ્ક ૨૦
 દુલ્મુલ્મુલ્ક બહમુદ બહમુદ મોહર ૪૭
 દેકાકોટ ૩૨
 દેસરખાન ૩૩ (અ) ૩૩, ૩૪ (પા૦)
 (અ), ૩૭
 દોર ૧૩ (અ)
 ખાલ ૩૦
 ખાલાલ ૮, ૧૭
 ખરલ કરજો ૪૭
 ખલીલખાન (જુઓ મુહમ્મદશાહ)
 ખાન આઝમ દેસરખાન-૧૦ (અ),
 ૧૧ (અ), ૧૩ (અ), ૨૦ (અ),
 ૨૨ (અ), ૨૪ (અ), ૨૬ (અ),
 ૨૮ (અ)

ખાન આગ્રમ હુમાયુન-૨૬ (અ),
૩૩ (અ)

ખાનખાન ૧ (પા૦) (અ), ૪૦, ૪૧

ખાનખાન તવારીખી ૨૮, ૨૯, ૩૨,
૩૫

ખાનહેશ ૬ (પા૦) (અ), ૩૩ (પા૦)
(અ), ૩૪ (પા૦) (અ), ૩૫,
૫૪

ખિઝર ૩૬

ખિઝરખાન ૬૦

ખુદાવન્દખાન ૩૭ (પા૦) (અ), ૨૫,
૨૬, ૪૫, ૫૩

ખુદાવન્દખાન (યુસુફનો પુત્ર) ૨૪
ખુરાસાન ૨૭

ખુરાસાનખાન ૩૫

ખુશકદમ (ઉમાદુલ્લુહ) ૨૬, ૫૬
ખેડા ૧૨

મ'નકરેખે ૫૫

મઝનીખાન ૬ (પા૦) (અ), ૩૩
(પા૦) (અ), ૩૪ (પા૦) (અ),
૩૬ (પા૦) (અ)

મયાસુદીન બદખ્શન ૩૦, ૩૨

મયાસુદીન મોહમ્મદ ૩૧ (પા૦)
૩૨, ૪ (પા૦) (અ)

માઝીખાન ૨૬ (અ), ૫૦, ૫૧
(પા૦) ૫૨

મિરનાર ૨૦ (પા૦) (અ)

મુનરાત ૩, ૪ (પા૦) (અ), ૧
(પા૦) (અ), ૧, ૮, ૯ (પા૦)
(અ), ૧૦ (પા૦) (અ), ૧૧,
૧૨ (પા૦) (અ), ૧૨, ૧૩,
૧૬, ૧૮, ૧૯, ૨૦ (પા૦) (અ),
૨૧ (પા૦) (અ), ૨૨, ૨૩,

૨૪, ૨૭, ૨૮, ૩૩, ૩૪, ૩૫,

૩૭, ૪૨, ૪૬, ૪૭, ૫૩, ૫૬

મુજરેતાન ૧૨

મોમરા ૬ (પા૦) (અ), ૧૧ (અ),
૩૭, ૩૮

મ્વાલિયર ૨૦ (પા૦) (અ)

મ'બીઝખાન ૩૨, ૫૪ (પા૦)

મ'દેરી ૬ (પા૦) (અ), ૧૪ (પા૦)
(અ), ૩૬, ૩૭, ૪૧, ૪૨

મ'પાછરાવ ચાલકવાડ ૪૦ (અ)

ચાંદખાન ૫૪, ૫૬

ચાંપાનેર ૪ (પા૦) (અ), ૧ (પા૦)
(અ), ૬, ૬, ૬ (પા૦) (અ),

૧૪, ૧૫, ૨૦ (પા૦) (અ),
૨૩, ૨૮, ૨૯, ૩૩, ૩૭ (પા૦)

(અ), ૩૮, ૪૧, ૪૫, ૪૮, ૫૩
(ચિતોડ ૧૮ (પા૦) (અ), ૨૦

(પા૦) (અ), ૫૨, ૫૩, ૫૪,
૫૫ (પા૦)

નમત (નુઓ દ્વારકા)

નમરોડ ૪ (અ)

નવપાલ ૨૧ (પા૦) (અ)

નવાસુદીન ફિરોઝશાહ ખંડ ૧
(પા૦), ૩૨

નહાગીર ૩૬ (પા૦) (અ), ૧૦, ૩૫

નલકરસિંગ ૨૬ (અ)

નભરદેવ ૨૯ (અ)

નમે ફિરોઝ ૫૫ (પા૦)

નલસિંગ ૨૬ (અ)

નસસ કાષિર ૧૦ (પા૦) (અ)

નનામટ ૨, ૧૫, ૨૩

નરખાન ૧૨, ૧૩

નરાણાઈ ૩૩ (પા૦) (અ)

ઝાડીફુલમુલક ૪૫, ૪૬
 ઠાસરા ૧૭, ૧૩
 ડુંગરસી ૨૬ (અ)
 તાજખાન ૫૬
 તાજાદખાન ૧૩
 દુર્ગતેતાન ૭, ૨૧ (પા૦) (અ), ૩૦
 ૩૭ (પા૦) (અ)
 તેમુરવગ ૧૬ (પા૦) (અ), ૧૩
 તેલકખાન ૩૧ (પા૦), ૩૮
 દખખલુ ૧૬ (પા૦) (અ), ૨૦
 (પા૦) (અ) ૮, ૧૫, ૩૫
 ફત્તીકાનૂન ૧૪ (અ)
 ફંવાની ૧૮
 ફાફ ૨૦
 ફાફરાઈ ૧૪
 ફાફોફ ૬ (પા૦) (અ), ૩૩, ૩૮,
 ૪૭
 ફિલાવરખાન ૧૬ (પા૦) (અ), ૩૦
 (પા૦) (અ), ૩૦
 ફિલાવરા ૩૪, ૪૨, ૪૪
 ફિલ્દી ૬ (પા૦) (અ), ૧૩ (પા૦)
 (અ), ૧૩, ૧૮ (પા૦) (અ),
 ૧૬ (પા૦) (અ), ૨૨ (પા૦)
 (અ), ૨૭, ૩૦, ૩૭, ૩૭, ૪૧,
 ૪૩, ૫૫, ૫૬
 ફેવગઠ ૨૦ (પા૦) (અ)
 ફેવલા ૧૦ (પા૦) (અ), ૧૪ (અ)
 ૩૮
 ફોલખાન ૨૬ (અ)
 ફોલતાખાઈ ૨૦ (પા૦) (અ), ૨૮,
 ૨૬
 ડાંડા ૧૫, ૨૭
 ધંધુકા ૨૩, ૨૬

ધાર ૪ (પા૦) (અ), ૬ (પા૦)
 (અ), ૬, ૧૮ (અ), ૧૬ (પા૦)
 (અ), ૨૨ (અ), ૩૩ (અ), ૩૬
 ૪૩, ૪૪
 નાજમચી ૩૨ (અ)
 નવાખ ઈરમાઈલખાન ૨
 નસીરખાન ૧૧ (પા૦) (અ), ૫૪,
 ૫૬
 નસીર શાદી ૨૬
 નસીરદીન ૩૧ (પા૦), ૩૨
 નાહચા ૩૩ (અ), ૪૦, ૪૨, ૪૩,
 ૪૪
 નાસિરુદીન કાદરચાઈ
 ૩૧ (પા૦), ૩૨
 નાસિરુદીન ખલ્લ ૩૫, ૪ (પા૦)
 (અ)
 નિઝમખાન (નુજો મયેક દુસેન)
 ૪૬, ૫૦, ૫૧, ૫૨
 નિઝમી ૫
 નિઝમુદીન ૪૫
 નિઝમુદીન ડબી ૩
 નિઝમુલ્લુક ૩૬, ૪૦, ૪૧, ૪૩,
 ૪૪, ૪૫, ૪૭
 નુસુલ્લુક લીલમ ૪૫, ૪૧, ૪૮
 નોહ ૧૦ (પા૦) (અ)
 પંદળ ૮
 પથાઈ ૨૬ (અ)
 પથોરાય ૨૩ (અ), ૨૪ (અ), ૨૬
 (અ)
 પાટલુ ૨, ૧૩, ૧૪, ૩૭, ૪૫, ૫૧
 પાણીપત ૬
 પાલ ૫૩
 પાવામદ ૬ (પા૦) (અ), ૧૧ (પા૦)
 (અ)

પાહન ૨૬ (અ)
 પીર ખોઠારી ૩૬
 પીલાહ ૨૬ (અ)
 પુરકાનું ૩૫
 રૂતઢાખાદ (હાલોલ), ૬ (અ)
 રૂતઢખાન ૧૪ (અ), ૨૯ (અ),
 ૧૪, ૫૨
 રૂતઢી ૩૫ (પા૦) (અ), ૨૩
 (પા૦), ૩૧ (પા૦), ૪૧, ૪૨,
 ૪૪
 રૂતઢીશાહ તથાજ ૧૯ (પા૦)
 (અ) ૧૨, ૧૩, ૩૦
 ઝંગાળા ૮
 બહન ૩૨ (અ)
 બલિન ૨
 બદન/તખાન ૩૬, ૩૭, ૪૧
 બહાદુરશાહ ૭, ૧૨ (અ), ૨૩,
 ૨૪, ૩૮ (પા૦), ૪૫, ૫૪,
 ૫૪, ૫૫ ૫૬
 બહાનેક બખત ૩૬
 બાખર ૬, ૧૮ (પા૦) (અ), ૨૬
 (પા૦) (અ)
 બિલનમર ૩૮, ૪૫, ૪૬
 બિહાર ૨૦ (પા૦) (અ)
 બિહારખાન ૨૬ (અ)
 બુમરાખાન ૩૨
 બુદેલખાંડ ૨૦ (પા૦) (અ)
 બુરહાનપુર ૨૬, ૫૪
 બીબી રાખી ૩૮ (પા૦), ૫૪, ૫૫
 બોહન/તખિસા ૫૪
 બહાની કરો ૫૧, ૫૨
 બકોર ૬ (અ), ૪૭
 બરમ ૧૮

ભારમલ ૪૪, ૪૫
 લીમરુલ્ પુરખિયો ૪૮
 લીમરુલ ૨૦ (પા૦) (અ)
 બોજ ૪ (પા૦) (અ), ૧૮ (પા૦)
 (અ) ૨૬
 લોળાનાથ ૧
 મકા ૩૨ (પા૦) (અ), ૧૭
 મપુરદાસ ૩૭
 મનસુરખાન ૩૬, ૩૭
 મદીના ૧૭
 મલખાર ૨૭
 મલાઈ ૫૨
 મલેક અબ્દુલમુલક ૩૭
 મલેક અલાઈ ૫૭
 મલેક કુતુબ ૨૬
 મલેક ગોપીદાસ ૩૮
 મલેક ચમત ૩૬
 મલેક નત્તન ૪૬
 મલેક પીર ૫૨ (પા૦)
 મલેક ફીરોઝશાહ ઉત્તખાન ૩૧
 (પા૦)
 મલેક બહાઉદીન ઉખિયારુલમુલક
 ૨૬
 મલેક ભુરહાન ૨૬
 મલેક મુખીસ ૩૦, ૩૧ (પા૦), ૩૨
 મલેક મુખારુઃ મુહીન ૨૬
 મલેક ચમરસ ૩૧ (પા૦)
 મલેક શરફ ઉત્તખાનુલમુલક ૩૪
 મલેક શર્ફ હમીદુલમુલક ૨૭, ૩૭
 મલેકશાહ ૨૬
 મલેક હિસામખાન ૫૨
 મલેક દુસેન બટી ૪૮, ૪૬

મલેકુશ ગઈ ઈમાદુલ્લુલ્લુ ૨૨ (અ),
૨૬ (અ), ૨૭ (અ)

મહમુદ આઝમ ૮ (પા૦) (અ) ૯
(પા૦) (અ), ૧૬ (પા૦) (અ)
૩૩ (પા૦) (અ), ૩૪ (પા૦)
(અ)

મહમુદ ખલ્જી ૪ (અ), ૬ (પા૦)
(અ), ૬, ૭ (અ), ૮ (અ),
૮, ૯ (અ), ૧૦, ૧૧ (અ),
૧૨ (અ), ૧૫ (અ), ૧૬ (અ)
૧૭ (અ), ૨૦ (પા૦) (અ),
૨૪ (અ), ૨૬ (અ), ૩૦ (અ),
૩૦, ૩૧ (અ), ૩૧ (પા૦),
૩૨, ૩૩ (પા૦) (અ), ૩૫
(અ), ૩૫, ૩૬ (અ), ૩૭ (અ),
૩૭, ૩૮ (અ), ૩૮, ૩૯ (અ),
૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૬, ૪૭,
૪૮, ૫૬

મહમુદ મજનવી ૨, ૨૧ (પા૦)
(અ) ૨૬

મહમુદ બેગડા ૩૬ (પા૦)

મહમુદ મોહમ્મદશાહ તથાવખનો
પુત્ર) ૧૩, ૧૬ (પા૦) (અ)

મહિબ શાહી ૫૪

મહી નહી ૧૦ (પા૦) (અ), ૧૧
(પા૦) (અ) ૧૪ (પા૦) (અ),
૧૫

મહેમદાવાદ ૫૫

માલેકુલ્લુલ્લુ ૨૬ (અ)

માલેકુલ્લુલ્લુ ૧૪

મારવાડ ૧૮ (પા૦) (અ), ૨૭
(પા૦) (અ)

મારેપિલો ૮, ૨૨ (પા૦) (અ)

માળવા ૪ (અ), ૫ (અ), ૬ (પા૦)
(અ), ૬, ૯ (પા૦), ૧૦ (પા૦)
(અ), ૧૧ (પા૦) (અ) ૧૬
(પા૦) (અ), ૧૮ (પા૦) (અ),
૧૯ (પા૦) (અ), ૨૦ (પા૦)
(અ), ૨૭ (પા૦) (અ), ૨૮,
૨૯ (પા૦) (અ), ૨૯, ૩૦,
૩૧ (પા૦), ૩૨ (પા૦) (અ)
૩૨, ૩૩ (પા૦) (અ), ૩૩,
૩૫ (પા૦) (અ) ૩૫, ૩૬
(અ), ૩૭ (પા૦) (અ), ૩૭,
૩૮, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૬,
૪૭, ૪૮, ૫૩, ૫૬

માફ (મ-ફ) ૪ (અ), ૫ (અ),
૬, ૧૦ (અ), ૧૮ (અ), ૧૯
(પા૦ અ), ૨૦ (પા૦ અ),
૨૦, ૩૦ (પા૦) (અ), (પા૦)
(અ) ૩૭ (પા૦) (અ), ૩૬
(પા૦) (અ), ૪૦ (પા૦)
(અ), ૪૧

મિરઝા ઈમાદીમ ચાહગાર બેગ રજ,
૨૮

મિરઝા ઈમાદીમ સફવી રજ

મુહમ્મદીન કોઝાબાદ ૩૨

મુખતસખાન ૩૭

મુઝફ્ફરખાન ૧૩, ૧૪

મુઝફ્ફરશાહ ૪ (અ), ૫ (અ), ૬
(અ), ૬, ૭ (અ), ૭, ૮ (અ),
૮, ૯ (પા૦) (અ), ૧૦ (અ),
૧૦, ૧૧ (અ), ૧૧, ૧૨ (પા૦)
(અ) ૧૨, ૧૫ (અ), ૧૫, ૧૬,
૧૭ (અ) ૧૭, ૧૮ (અ), ૧૮,
૧૯, ૨૦ (પા૦) (અ) ૨૦, ૨૨,

૨૩, ૨૪, ૨૫ (પા૦) (અ),
 ૨૫, ૨૬ (અ), ૨૬, ૨૭, ૨૮,
 ૨૯ (અ) ૨૯, ૩૦, (અ) ૩૧
 (અ), ૩૨, ૩૩, ૩૪ (પા૦)
 (અ) ૩૪, ૩૫ (અ) ૩૫, ૩૬
 (અ), ૩૭ (અ), ૩૮ (અ) ૩૮,
 ૩૯ (અ) ૩૯, ૪૦ (અ), ૪૦,
 ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬,
 ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩
 મુજકુંદરશાહ (મુજરાતની સહતનતનો
 પાથો નાખનાર) ૧૨, ૧૪
 મુજકુંદરશાહ (શરૂખની) ૧૨ (અ)
 મુખ ૨
 મુસ્તાન ૮; ૨૭
 મુસ્લા અયુબ ૨૦, ૨૩
 મુસ્લા મહાલી ૪૬, ૨૦, ૨૭ (પા૦)
 (અ), ૨૮ (પા૦) (અ) ૩૦
 (પા૦) (અ)
 મુસ્લા મહમૂદ સિયાવશ શીરાઝી ૧૭
 મુસ્લા ૧૦ (પા૦) (અ)
 મુસ્લાખાદ (જુઓ જૂનાગઢ)
 મુસ્લાફિઝખાન ૨૮, ૩૬
 મેઈનીશય ૬ (અ), ૬, ૮ (અ),
 ૧૦ (અ) ૧૭ (અ), ૧૮ (અ),
 ૧૯ (અ), ૨૦ (પા૦) (અ),
 ૨૩ (પા૦) (અ), ૨૪ (અ),
 ૨૫ (પા૦) (અ), ૨૬ (અ),
 ૩૧ (અ), ૩૨ (અ), ૩૩ (અ),
 ૩૫, ૩૭, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૬,
 ૪૭
 મેલાડ ૧૮ (પા૦) (અ)
 મેલાસા ૩૭, ૩૮
 મેર આગલી ૨૬

મેરકા ૬
 મેહમૂદ (મળો) ૨૪
 મેહમૂદ કાસિમ ૨૧ (પા૦) (અ)
 મેહમૂદ ખલજ ૪ (અ), ૬ (પા૦)
 (અ), ૧૦ (પા૦) (અ), ૩૧
 (અ), ૩૧ (પા૦) ૩૨, ૩૩,
 ૩૫, ૩૭, ૪૧, ૪૩
 મેહમૂદ ખાન જહાં શીરી
 અહી ૩૪ (પા૦) (અ)
 મેહમૂદ પેગમ્બર ૧ (અ), ૧૦
 (પા૦) (અ), ૧૭
 મેહમૂદ બિન અબ્દુર રહેમાન
 ૧૭, ૧૮
 મેહમૂદ બિન નાસિરુદ્દીન ખલજ
 (જુઓ મેહમૂદશાહ ખલજ)
 ૨૮, ૨૯, ૩૨, ૩૪, ૩૬, ૩૭, ૪૦
 મેહમૂદ બિન હુસૈન ૩૦
 મેહમૂદખાન ૩૪ (પા૦) (અ)
 મેહમૂદશાહ (અહમદશાહનો પુત્ર)
 ૧૨, ૧૪
 મેહમૂદશાહ તાલારખાન ૧૨, ૧૪
 મેહમૂદશાહ તલકખ, ૧૩, ૧૯
 (પા૦) (અ), ૨૨ (પા૦) (અ)
 ૩૦
 મેહમૂદશાહ ખીલ ૧૪, ૧૫
 મેહમૂદશાહ (હસનખાનનો પુત્ર)
 ૩૪ (પા૦) (અ)
 મેહમૂદખાદ (જુઓ ચાંપાનેર)
 ચલ્લની ૨૬ (અ)
 ચમન ૧૭
 ચુનોપ ૨૧ (પા૦) (અ)
 ચમનાવશ દાસસાહેબ ૪૦ (અ)
 ચીફમુક ૩૬
 ચતનચંદ ૨૬ (અ)

بدین نکته باشد دلیل تمام
 من از وصف آوشت چنان قاصر
 چه خفاش را نیست تو بر بصر
 کجا آورده هرگزش دیده تاب
 فرو بنده جامی زبانِ مقال
 چو همیشه ویریں که ختم سخن
 اما قزابل ز فیاض جود
 دل پاک شه مخزنِ راز باد
 سپارش به فرماں جانش به کام

کلام الملوک ملوک از کلام
 بدخش چه سال و همدرد خاطر
 که بنید بروی زمین عکس خور
 که بنید بر او چ فلک آفتاب
 که تنگ ست ای سخن را مجال
 بود بر دعا، پرده خاستم کن
 بریزند همواره فیض وجود
 در فتح بر روی او باز باد
 دعا کرد و انس و جان و اسلام

تست تمام شد کتاب تاریخ مظفر شاهی، بتاریخ نهم شهر ذی القعدة سنه یک هزار و
 دصد و بیست و دو هجری مطابق هندی سنوت ۱۹۰۴ سنه بکرمجاویت، بوقت شکر
 صورت است انتقام یافت و زمین البلاد احمد آباد و در عمل چپاچی را و گانگوار و نیابت
 شریفیت و گوناخته را و کاکا صاحب دام و ولته از دست من بیج بران که بسیار است
 موسوم و مشهور است نوشته شد بیلدی تمام نقل شده و نهذا اگر جای سهو باشد
 اصلاح دهند فقط

نوشته باند سید بر سینه نوینده را نیست فرو امید

گفتار در توجہ رکاو و حصر جهانیانی مستقر سریر و کامرانی قبتہ السلام
محمد آبا و حرسہ اللہ تعالیٰ عن الآفات

نظم شاه عالم کز پیکر کشور کشف شد بود .....
و فصاحت بجز آثار و بلغات جاد و کار که ناقدان سکه سخن پروری و شہسواران
میدان ہنر گسری اند قصائد غرا و تواریخ زیبا انشا کردند کہ بر صفہ روزگار رقم
انی یوم القرار بہ قرار خواند از جملہ یکے از شعراء تاریخے پیدا کردہ بود و ہنوز در
نظم بہ بستہ بعض عرض رسانید اگرچہ قبول باید، در سلاک نظم ترتیب دہد حضرت
شہر یار سخن پرور آں را بنوعی در رشتہ نظم منظم گردانید کہ شاہد حال کلام ملوک
ملوک الکلام گشت و چون در عالم فصاحت و بیان آں ختم سخن فرمودہ اند
مناسب نمود سخن بذاں ختم کردن و چند بیتے مناسب آں از خدمت خاتم
الشعراء مولانا می عبد الرحمن جامی در ذیل آں آوردند، نظم

بود پایہ آں سخن بس بلند کس آبخار سد وصف مارا کند
و آں تاریخ این است،

منظر شاہ کردہ نسخ مندو کہ اول تخت گاہش دہار باشد
و گر پر سند از تاریخ فحش پریشانی ہمہ گفتار باشد
سمنہاے شہ کز دل پاک خواست بہ پا کاں کہ شاہ سمنہاے بابت

دُرخ روشنش قرۃ العین دیں   دلِ صافیش آفتابِ یقین
بود خاطر شاہ پاک از غبار   ز روحِ اللہ سسِ نغمہ یادگار

بعد اواسے ظہرِ ایتِ ظفر پیکر کہ ہمدارہ تبسم فیروزی و تبسمِ فتح
اندوزی موقوف بارِ عنانِ عزمیت بمقرِ جایوںِ مطہرت گردانید سلطان

محمودِ غلی مرا ہم پیشکش ہاے فاختہ و دافرازاںِ تر کی و مازی، نظم
ستارہ چشم و فلکِ سینہ و تجرہ شکم   ہلالِ گردوں و خوشترنگِ شاہِ پیشانی

و پیلانِ کوہِ پیکر و آئینہ زنگارنگ و جواہر گوناگوں با چندیں دیدہ حیران
اند، نظم

شعبِ طبلِ دینک روئیں نائے   برگرفتہ سپہ را اند جاے

سبختِ ماہِ پیکر از ہر سو   خلدی کہ دچہ سرخ را پہلو

دلِ از بسکہ در خروش آمد   مغزِ ہفت آسماں بہ جوش آمد

بہ سعادت نہادِ روسے براہ   نصرتش ہم عشاں بعونِ اللہ

شبِ ہر شہدیم ماہِ نہ بہت گاہ سابقِ رانچم نزولِ فرخندہ گردانید و

روزِ دیگر کہ طاؤسِ تہیں بالِ آفتاب بہ جلوہ گری برآمد ہاے چتر ہایوںِ خسرو

ملکِ بخش گیتی ستاں جناحِ دولت و اقبالِ برکشودہ و سایہِ عاطفت بہ رجا

گسرا نیدہ دالِ سرزمینِ رازشکِ بہشتِ ہریں گردانید، نظم

کشتِ آلِ سرزمینِ بہشتِ ہریں   در رکابِ شہِ زمانِ دوزین

ز تو رایتِ سلطنت سر بلند
 به تو سببِ شرع ہم ارجمند
 چہ عدلِ عالم ترا ساختند
 کہ از دانش و دینت آراستند
 بدست سلاطینِ روسے زمین
 سپردند زہ گیر انگشتریں
 ہماوند شمشیر ہا در قلافت
 بروں کردند از سر ہو خلاف
 و زان زلزلہ پاوشا ہاں ز تخت
 دلم تابعِ رے فرمانِ تست
 لئی گنبد اوصافِ شہ در جہاں
 ستمہائے زمین سنجید گفت
 ہمہ مغرور و روپندیدہ گفت

بعد مرا کم شکر گذاری سلطنت شعاری، نظم

خواں کشیدند بندگاں در پیش
 خور و نیہا بیش پاک از بیش
 ہر چہ اندیشہ در گماں آورد
 مبطنی زود در میاں آورد
 زان خورشہاے بود ہر چہ راست
 ہر کس آں خور و گار زود در خواست
 چوں خورش خورش ز اندازہ
 شد طبعش بہ پرورش نمازہ

حضرت شاہ عالم پناہ لمحہ زر گس حقیقت دیدہ را بہ خوابِ استراحت
 مکمل گردانید، نظم

بخواب زر گس دل پیئے نکو کاریست
 زہی مراتب خوابے کہ بہ زہیدہ است

بعد محظہ استعداد نماز کردہ نظر را ادا فرمودند، نظم

نصائح سلطان محمود غزنوی بہ خوب ترین و سچے گویا گروانید کہ نظم

گرچہ ترا ملک جہاں داد دوست	سوے خدا ہیں و مشو خود پرست
داد گری کن کہ ز تماشیر داد	بس در دولت کہ توان بر کشاد
در ہم ہر پیر نکو کار باش	از بد و از نیک خبر دار باش
بد کنی اول بہ ملامت کشد	و آخر او سر بہ مذمت کشد
در عمل خیر توقف مکن	چہ بہ کنی ہیچ ہما سفت مکن
بندہ شو عاقبت اندیش باش	معترب بندگی خویش باش
کار چناں کن کہ بہ ہنگام کار	از عمل خود نہ شوی شرمسار
در بدل اندازے بود مشکلے	خواہ کلیہ از در صاحب دلے
پیشہ تقوی است پسندیدہ ترا	از ہمہ و از با ست پسندیدہ ترا
و آنچه سخن بود ز اسرار ملک	کن مکن رابطہ کار ملک
گفت بادشاہ فرستہ سرشت	خوے خوشست نفع بہر بہشت
ایندوش از نسنہ نگہدار باش	باوے و باد دولت ادیار باش
بعد از تسامح نصائح دولت فراے خلیفہ خداے شاہ و شمن بندہ	

کشائے زبان بہ مدح و ثنا شاہ عالم گویا گروانید، نظم

شاہ گفت شہ راز روے تیار	کہ باوا وجودت جہاں را طراز
سرور و بادشاہاں توئی	پنا و ملاطیں پشاہاں توئی

رفتار ہایوں سلطان ہانگیر مشرف گردانند تا بہ برکت آں بخت و اقبال
وہاں منازل مقام گیرند۔ **نظم**

نخستہ منزلے چوں روضہ حور بہ نزہت نور بخش بیت معمور

ز بحر ہائیکہ بجا کہ افروخت درون مجر خورشیدی سوخت

چوں حضرت شاہ ہانگیر بہ محل جواہر نگار رسیدہ کہ خاص بہت

نشین آنحضرت آراستہ بودند، **نظم**

بہ زیبائی ز جنت دست بردہ گرفتہ بہ تصورے خلد حور راہ

بہ دولت و سعادت بر منہ تکلیں قرار گرفت، **نظم**

برآمد شاہ بر منہ بد افسر کہ بر چارم فلک خورشید انور

فروزاں از جبینش فرشا ہی زمین تا آسماں نور الہی

ہر گرومند عالم پناہش جهان از بزرگان سپاہش

بہ عمت ہر یکے افراسیابے سپہر دوری را آفتابے

و سلطان محمود غلی را از روئے نطفت و کرم نزدیک خویش نشاند، **نظم**

بہ نزدیک خویشن نشاند شاہ رساند از تفاخر سرش را بہ ماہ

و ہر کس بجائے خویش قرار گرفت، **نظم**

نشستند بعضے و بعضے بہ پای بہ اندازہ خویشن جا بجائے

حضرت سلطنت پناہ ولایت و متگاہ زبان کرامت آثار بہ

نگہت خلق شاہ باتسکین   کرد اطراف باغ و اشکین
 دمن بختہ شد ز شادی باز   بیل از شوق گشت نغمہ نواز

چوں سلطان سر پر چار بانس افلاک بروئے بہ خلوت خانہ عزت
 آورد، قدم از زوار در شہستانِ مغرب نهاد، **نظم**
 شہ خسرو غازی کشور کشائے   خوش دل و آسودہ بہ لطف خدا
 خفت بہ بیداری بختِ جواں   خسرو غازی شہ کشور کشائے
 دولت بیدار شدش پاسبان

روز دیگر کہ اشہ انوار غور شہید عالم تاب ہماں را منور ساخت، **نظم**
 صبح چو بر زد علم آفتاب   لشکر ستارہ فرو شد تاب
 گوش غنیت ز در بہر یار   لوز و در افگند ہر و میں حصا
 و درہ را کرد و مامہ بند   دہم نامہ و مامہ نگند

دچوں سلطان محمود غلی بہ شرف رکاب بوسی مشرف شد و مراسم پاس
 اندازد ایثار بجائے آورد، **نظم**

خاصہ گمان ہر طرف نے بستہ صفت   کردہ طبقہ اسے جو اہر بہ کف
 بسکہ نشانہ ند نہ بہر شمار   فرش زمین شد ز دوسے شاہوار
 خواست کہ عمارت آبا و اجداد خود را کہ بہ نوسے آرایش کردہ بودند کہ
 مندرس ادہام از حق تر تیش در و در طہ تعجب افتادہ بہ شرف قدم شرف

خاک چون کلبه عطار خوش روئے گروانید، **نظم**
بوئے طیبش که بر فلک می رفت از خوشی هوش از ملک می رفت
و چند محل چاشنی کیواں شیریں کار و مطبخیان کار گزار و انواع اطعمه لذیذ
که از موافق خلد بریں نشان می داد و وہ بوئے از مزه من حکایت میکرد
کنده در پها از لطافت آتش اشتها در باطن می افروخت، **نظم**

خواں زیاقوت و کان فیروز کاسه گرداں هوش بدریند
نوبت خوان فرد چون بگذشت شربت خوشگوار شد در گشت
شربت داران شربت معطر در کاسه ها در به گردش در آور و در مضمون
يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكُاسٍ مِّنْ مَّعِينٍ مُّبَيَّنَاتٍ لِلشَّارِبِينَ مشاهد
شد و مقبول داران خاص طبقاے ذر را از پره برگ آراسته بر دست گرفت
هر کس را با برگ و نوای ساختند، **نظم**

نادر برگ چو گل بوستان نفرتیں نعمت ہندوستان
چوں دو پاس اندر و ز گذشت و حضرت سلطان گردوں اقتدار میل
آشایی فرمود و سلطان محمود غلی التماس و دارع کرد تا بہ موج تالاب رود
و شرائط خلعت در ترتیب اسباب بجائے آورد، بہ عنایت بادشاہ سرافراز
گشت و دارع یافت حضرت سلطان بعد از اسے صلوة طہر بہ سعادت سیر
بارغ فرمودند و آں روز بہ دولت و اقبال آنجا بودند، **نظم**

نثار افکن شد، گوشت نثاراں

ستاره گشته بر غور شبید باراں

طبق بردست مروارید ریزاں

گوهر چنیاں شدہ افتان و خیزاں

دراں کاراج در ہائے زین بوس

ذلت معذور گشتہ چوب چاؤں

وازد روئے نشاط و کامرانی زبان بہ شتائے حضرت سلطانی گویا گردانہ نظم

کہ اسے شاہ ویندار عالم پناہ

بجی بر شاہان بہاں باو شاہ

سراوار تخت سلیمان تویی

شہاں جلمہ جم اندچاں شاں تویی

سرت سبز باد او بخت بلند

ز چشم بد است مباد اگر زند

بہاں سرسبز زیر فرمان تو

خدا پاسدار تن و جان تو

وازد ہر طرف گویندگان خوش آواز و سرود آوران نغمہ پرداز کہ پانگ

جاں نواز دل از مینہ می ربودند و بالغان و لغریب جاں رفتہ را بہ تن

بازی آورند، صفت زوہ بہ درج و شتائے شاہ جہانگیر ملک بخش گیتی

ستاں زباں کشودہ بودند، نظم

مطر باں بر طرب سرود آورد

بر سر خوشدلی درود آورد

کشتہ ز آہنگ چنگاں آشوب

زہرہ رقاص مشتری پاکوب

چوں نغمہ زوی بر نسیم عود

رفتی از ساز لہجہ داؤد

نسیم راحت افزائے نغمہ مشک آگین شام تخت نشیناں روضہ

افلاک را منظر ساختہ و نفحات دو و عود و عنبر آئیں دماغ میتمان خطہ

نوی از فضل الطاف الہی   سزاوارے سری و بادشاہی
 جہاں تاہست و آرا جہاں باش   ز آسیب حوادث دراماں باش
 حضرت خلافت پناہ ولایت دستگاہ از آنجا کہ مکارم اخلاق
 آنحضرت است بہر جانب اتفات لائق حال فرمودہ چوں صبح صادق
 در روسے جہانیاں تبسم کرد **نظم**

چرخے بکت کردہ طبقای نور   فاتحہ می خواند بہ سلطان دوز **نظم**
 و پرمردگان حوادث روزگار را بہ انفاس مسیح آثار حیات تازہ می بخشیدم
 دم صلی کہ بہ رنجور شفا می بخشد   دم نقد از دم او جو کہ ایں دم باوست
 تا بہ دولت و سعادت عمارت باغ شکر تالاب را از غبار موب
 ہایوں چوں دیدہ از باب نظر منور گردانید و سربار گاہ فلک تمکین
 در بستہ سپہر و پشت فلک خلیدن گرفت و سہرا پر دہ شوکت سر سرفراز
 برزودہ چرخ بریں رسانید **نظم**

بارگہ شاہ در اں بوستان   نور دگر دادہ بہ ہندوستان
 خیمہ پر گل چو گلستان نمود   وز گل او آب چو بہستان نمود
 سلطان محمود غلی مرا ہم ایثار و پائے انداز ہائے نقیس و پیش کشی
 وافر فاخر و جہند بیروں از وصف چو دلبند کشید و بہ صنوف خدمات
 شایستہ چہرہ سعادت خود را برافروخت **نظم**

ورزیدن گرفت، بخت خواب آلود سگان آں مقام کہ پانیال حوادث
 روزگار شدہ بود پیدا شد و دیدہ امید و رومتال کہ مدت مدید بر شاہراہ
 انتظار بود از عنایت موبک ظفر آثار کہ توتیای دیدہ الوالا بھار است
 روشن گشت، انہال آمال بیجا گال کہ از سموم ظلم و فساد نسیا پڑ مرده
 شدہ بود، بہ میامن قدم خضر آثار خدام حضرت شہر یار سرسبزی یافت، نظم
 جہاں از ہانیاں زمر تازہ شد کہ الطاف بیش از اندازہ شد
 جہاں زیاں دیدہ را سود اند و خدا را مافی خلق خشنود از و

گلشن دولت آں سرزمین را کہ از ریاح عواطف تغییرات بتاریخ
 رفتہ بود از فیض اقبال حضرت گردوں اقتدار آئے بجوے باز آمد نظم
 بہر زمیں کہ چو آب حیات بخزائی دیان مردہ بہ زیر زمیں پر آب شود
 خلق آں دیار کہ بہ رسم نظارہ بر سر ہائے راہ ایستادہ بودند ہر یک
 از طرفے زبان بہ شنائے شاہ ملک بخش گیتی ستاں کشودہ دست بہ دعا
 برواشتند، نظم

کہ اسے چشم و چراغ اہل بینش	ز نور روشن چراغ آفرینش
ذو نورت گنبد افلاک روشن	ز عدلت بیبط خاک گلشن
سرے گردوں کشاں شد خاک بہت	فرا زہ فلک شد تکیہ محبت
سرے راگز تونہ بود حلقہ در گوش	ز مہر باشد کہ او بارست بردوش

کہ از رایت ملک میں نماز نشو و پرویش
و سے ز تیخت یافته در باب طغیان سرز نش
بر سر آمد گوهر تیغ تو در روز مصافات
بر سر آمد ہر کرازاں ست باشد پرویش
و منظور عنایت حضرت خلیفہ الرحمان گشتہ در رکاب دولت ابد پیوند بجا
حصار رواں شد و سر سر افزای بہ فلک رسانید، نظم

خسرواں پیش او کر بندند	ہمچو در پیش خسرواں حجاب
کو کبہ چون فلک آراستہ	ماہ علم سر شریا کشید
ہیکل پیلاں بہ زمین خم فگند	زلزلہ در عرصہ عالم فگند
خاک ریش بر سر شاہاں منراست	خاک بریں سر کہ نہ انیش ہو است
ریز و شش از ققنہ نگہدار باد	باو سے و باد دولت ادیار باد

چوں حضرت سلطان شہنشاہ خلیفہ الرحمن حصار را از پر تو چال
عالم آرا سے منور گردانید، و ماہچہ خورد شید شمع از کیواں گذشت، نظم
گردوں بہ شمار بند رکابش
دامن دامن بہ نشانہ گو ہر
ملک میں را غلبت کفر و وجود
نفس در بدن جا کردہ بود
از فروغ نور حق نور ایمان در و چون روح در تن قرار گرفت، نظم
از نسیم لطف جاہ بخش شہنشاہ چال
جان از تن رفته باز آمد بجا خویش
و افکار فیض لطف ظل اللہ پر گشت زار استعداد ساکنان آں سرزمین
باریدن آغاز کرد و نسیم عنایت بے غایت از ریاض اقبال آنحضرت

عالیجاہ و مقربان درگاہ عالم پناہ اند بقیقناے التماس سلطان محمود غلی
 کہ از روی نیاز مندی و انکسار نموده بودند متوجہ حضور مند و گشت کہ
 حوادث ایام بہ غم و اندوہ محنت کرہ ساختہ بود تا بہ دولت و سعادت
 بہ شاد و آباد گرد آید۔ نظم

غم در قدم تو شادمانی گردد   عمر از نظر تو جاودانی گردد
 گر بہ دوزخ برو از کوے تو خاک   آتش ہمہ آب زندگانی گردد

چو سلطان محمود غلی از توجہ سلطان سلاطین زمان ملک بخش
 گیتی ستاں خبر یافت نجات صبح سعادت شام جاں اورا معطر ساخت
 و نسیم خرم شدل از ہیبت کامرانی و زین گرفت غنچہ امید در گلستان نشا
 چوں گل مراد شکفتہ و خداں گشت و نہال خرمی در بوستان شاد و کامی
 بالاکشید خانہ ویران غم بہ شادی آباد گشت، نظم

شادی آنچنان پدید آمد   کہ غم را بہ جہاں نشاند نہا

ظاہر و زکار شد مسرور   و نفع غم را و گر بہا نہ تماند

از حصار فرود آمد و بہ استقبال از شہر بیرون رفت و چون دید آقا

دولتش از ششہ جمال عالم آراے حضرت سلطان منور گشت و بہ شرف

رکاب بوسی شرف گردید، و مراحم شکر گذاری بجائے آورد و وزیران بہ

و شناسہ شاہ عالم گویا گردانید، نظم

کہ از شدہ انوارش چشم سپر خیرہ و دیدہ انجم تیرہ می گشت، آراستہ نظم
 نخلہاے مرصع اندر ناب کہ بہ برمی ز روی خود شیدا
 گوہریں نخلہاے کہ از خوبی رشک شد رست غیرت خوبی
 و ہنرمندان محترمہ را امر کرد تا در خورد شغل ہاے خویش شہر را آرایش کردند نظم
 جہانے بہ شادی شد آراستہ ہمہ بوم و پر زیور و خواستہ
 جہاں شد نہال زیر دیباے صیں شد آراستہ جملہ روسے زمین
 و اطراف بازار ہا بہ نخلہاے موم و ابریشم، طرز ہاے عجیب و غریب کہ
 دیدہ خیال از نقش تخلبندی در وادی حیرت می ماند آراستہ نظم
 زمیں نہال ملون زموم و ابریشم نہال روضہ طہون ز رشک شہ نکات
 و ماخ جان ملک فلک معطر شد ز بوی دلکش عود و گلاب عنبر رشک

ذکر توجہ نون را یا سلطان با شکوہا نہانی بحصا منہ و از راہ احسا
 بہ شادی آباد گردانیدن بہ تاریخ پانزدہم ماہ ۱۰۵۰ھ

نظم
 برقت خرم و فرخندہ بنیاد کہ شادی در بر وے خلق بکشد
 ہماے چتر ہایوں خسرو ماہ رایت آفتاب ضمیر و لواے نصرت
 و آلاے میمون سلطان بہرام حمایت ہما گیر بہ ارکان دولت کہ مخصوصا

و منزلت اور را بہ اوج عزت رسانیدہ، نظم
 دلاور دین اسلام زن جنگ کہ او دار کلید مفت اورنگ
 و اورا بہ انواع انعام و اکرام پادشاہانہ منتخ و سرفراز گردانید، نظم
 بس نباشد سخاوت اورا زادہ کوه و دادہ دریا
 گر جہاں را بہ یک عطا بدہد از کف خویش شمشیر بہ سخا
 و خطبہ کہ مقرر بود کہ بہ القاب ہایوں مزید مزین گردو بہ واسطہ او بہ
 سلطان محمود غلی جز قبول التماس خود یافت زباں بہ شکر ایزد متعال
 گویا گردانید، نظم
 منت ایزد را کہ نہ بہت گزلف جہاں خاطر غمدیدہ را سرمایہ شادی رسید
 از سر آستان شاہ کشور جاہ و جلال تحفہ مجوس غم منشور آزادی
 رسیدہ، عمارتے کہ سلطان سلاطین غلی نہ مرور ایام ہر یک در زمان
 دولت خود سعی بسیار و خرج بے شمار بہ اتمام رسانیدہ بودند ہمہ را
 بہ نوے آرایش کرد کہ رشک بہشت بریں گردانید و عبرت افزاے
 نگار خانہ چین گشت، چند محل را بہ تخت مرصع مزین گردانید، نظم
 تخت از زر پُر و گوہر غرق کہ ز خورشید کس نہ کرے رونق
 دودہ فرش صغ یعنی تخت بہ ز خورشید مسند بر تخت
 داطراف اورا بہ رخاں مرصع و گلے مکمل بہ مروارید ثمین و جوہر ہمیں

اگر بار دیگر نسیم عنایت و لطف بے غایت از ریاض اقبال گلشن
 آمال حضرت گردوں اقتدار و زین گیر و بخت کشته غنچه و سبز زار
 خزاں ویدہ امیدواران سرسبز و خداں گرد و نظر نظم
 چو گل بجنده در آید لب عمل ز نشاط اگر ز گلشن لطف و ز نسیم قبول
 و گرد لال حیات بخش وصال در جو بار امید قشہ ہاں جاری گرد و
 تخم دولت کہ بدست تصرف و قوت بازوے شجاعت در زمین
 بختیارے بہ اختیار کشته اند خرم و شاداب گرد و دہنہاں کامرانی کہ در
 باغ جہان بانی بہ سر پنچہ کرم و بازوے شوکت و شکوہ نشانیدہ اند نظم
 بیک نظر ز عنایت عزیز گرد و غم کہ آفتاب بہ تاثیر خاک اذر کرد
 بہ لطف سایہ فلک بر سرم چایزد پاک نہال بخت بسا سبز و سایہ پرورد
 چوں التماس اواز سر اخلاص و روضے نیاز بود بہ متابعت سرور

کائنات و خلاصہ موجودات، نظم

سواہ فلک سیر و رفرت کیست صفت آئے شکر کش ما و میت
 گس ران خوانش پر حبیب نیل بیل و ہش چشمہ سبیل
 بزرگی منسزہ ز کبر و منی بہ صورت فقیر و معنی غنی
 حبیب خدا و حبیب ہم فرستادہ او طبیب ہمہ

کہ ان دعیتہائی کہ در عرفا جیبوا در جہ قبول یافتہ، کلاہ گوشہ قدر

بخدمت فرستاد: نظم

چه گویم وصفت آن زترین کمر را
که آب و تاب می بخشد گهر را
در و چندال گهر پُر ز شده است
که جوار از ثقلت شد کمر بست
زیادت که بر طرف کمر بود
در و نعل بر خون جگر بود
و التماس تو چه ظفر که نهال بوستان ایمان
و شمع شبستان آخر الزمان است
از سر اخلاص روئے نیاز نمود: نظم

چه تاب آنکه خواند موردل ریش
سیلهاں را به مهاں خانه خویش
و لے خورشید از نزدیک و از دور
به شاه بند و یکساں می دهد نور
اگر شه بے نواسے را نواز د
ز پا افتاده را سر بر فراز د
عنان عزم را از یس سال گزاید
بسان گنج ده دیرانه آید
چه کم گردد ز جاہ آفتابے
بهر اذال که تا بد هر خوابے
و عرض کرد که به یمن رایت فتح آیت
شاه جهانگیر نور ایماں از تیرگی گهر
بسان آفتاب از سر پرده غیب بیرون آمده و ماه اسلام از قید لجام
و محاق چو از عقد کسوف خلاص یافت: نظم

ز به یافته دولت و دین ز تو
ضیاءے که گردوں ز اختر نیافت
ز اولاد آدم دو کس ماند و یس
که از کان چو دو گوهر نیافت
یکے آنکه مادر مہنوش نہ ترا د
و اگر آنکه عهد ترا در نیافت

متصرف آل کرشیدہ اند، نظم

سمند فلک میل دیو زاد سراسیمہ گردید چوں تند باد

چو آتش سراز کشتی در کشید چو در لشکر خضم شد سر کشید

چوں سلطان محمود غزنوی بہ نظر انصاف مشاہدہ کرد کہ کمر با شمشیر مناسبت

اسپ دیہ عنایت حق سبحانہ تعالیٰ شمشیر در قبضہ تصرف در حضرت سلطان

جہانگیر آفتاب ضمیر است کہ بہ قوت بازو و منطقہ جوڑا و عقد دین ہر ا

بی کشاید و کویہ چنیں کہ مرغ خون آشام بر سپہرازی ہم تیغ اور روز دشب

سپہرہا و ہر در سر کشید، نظم

چو قاش بہر گرشہ صد خوشہ چین زمین تا بہ از آسماں تا زمین

ز پہلوے او چرخ بالانشیں ز پشتی او پاسے بر جا زمین

چو گردید با تیغ او ہم نبرد ز ہیبت شدہ رگ و خورشید زرد

فلک ہر دوش بوسہ بر روزدہ صبا دست در دامن او زدہ

۱۱ ضرب تیغ جہانگیر چوں صبح یک دم سحر کردہ، نظم

تیغ او آل کند بہ سختی سنگ کاش تیغ تیزا تراش خدنگ

پسر خود را کہ آزادہ کردہ حضرت خلافت پناہی غازی است

از اسیری کفار حلقہ عبودیت در گوش جاں کردہ، و نطق خدمت

بر میاں بستہ داخل جامہ داران خاصہ شمرودہ، از سیر خلاص با آل کمر

بریدہ ایشاں کہ نہاے پابر کوٹ را از سرکشی بہ فلک رسانیدہ بہ زبانِ حال
 صاحبِ نظراں را تا اکتوں کیفیت احوال روشن می گردانید، نظم
 سراں را ہمہ سر جدا شد ز تن   پرا از خاک جنگ پرا از خون کفن
 ز سرا سرے کوہ شد ناپدید   سرے کوہ بر سر بگردوں کشید
 کفِ جوشن بسرا از خاک شد   بہر تن ز شمشیر صد خاک شد
 زور و دلِ خود سر سرکشاں   بیاں می کند حالِ خود بے زباں

دراں چین چوں از ہر طرف مددے کہ رس وطن طے طبل و آواز تاسے
 و خروش پیلاں و شیر اسپاں و غرور دلیراں برآمدہ، نظم
 بہ پدید ہوش زمانہ ز جوشش   بہ درید گوش سپرا از خروشش
 سرے تیغ چوں خوں نشایین شد   وے تیغ بہ تابش تیغ شد
 زخوں جم گیتی ہمہ نم گرفت   ز بس کشتہ پشت زین خم گرفت
 بہ پیوست رزم چناں کر سپہر   مہ از بیم گم گشت و بہ گرخت مہر

تو سن باد پاسے ابر رفتار آتش کرو..... کہ چوں اہل حق سپہرِ حال
 جو زاپیر بود بہ فوسے آغاز شوخی و سرکشی کردہ کہ عنانِ اختیار از دست
 سوار در ر بودہ و پاسے ثبات او از رکاب تمکس بیروں آمدہ از خانہ زین
 جدا شدہ بہ کرۂ زمین قرار گرفتہ و روے بگریز نہادہ با لشکر شکستہ موافقت
 نمودہ و با کمر در میان ایشاں رفتہ بدیشاں پیوستہ و ایشاں بدیں صورت

داودا بہ پایہ سریر اعلیٰ طلب نمود، نظم

ز رحمت در طاعت زانساں کشود کہ برو شمتاں نیز احساں نمود

کے راست از چشمہ حر آب کہ باشد بہ ہر کسانش شتاب

بر نیکی کے برو نام از ہماں کہ شد نیک خواہ با کہاں دہماں

گفتار ذکر التماس سلطان محمود غلی کا فلک قدر بجانب ریشائی آیا
و درجہ قبول یافتن

چوں سلطان محمود غلی فلک قدر را معلوم شد کہ لشکر ملایین از تسامع
توجہ لشکر فاہرہ چو چشمہ از تندی باد و خس و خاشاک از تیزی سیلاب شیا
شدہ بگوشہ افتادہ اند، نظم

بس پیل مست را کہ بہیت فرو شکست بس شیر شرزہ را کہ شکوہت شکار کرد

ہر کس کہ بر خمیر تو کرے فشت از دود حال گردش فلکش خاکسار کرد

بتاریخ دہم ماہ صفر کرے کہ بہ واسطہ غفلت جامہ وار و تندی تو سن
گردوں رفتار بدست خلیاں آمدہ بود و تفصیل آں قصہ چناں بود کہ

چوں سلطان قطب الدین سلطان محمود غلی را در کر و پنج شکست ماؤ

اساں و اسباب و پیلاں و براق ایشاں را در قبضہ خود در تصرف آورد
و قتل کشتن بنوعی کردہ کہ اگرچہ مثل مست کہ سر بریدہ سخن نگوید سر ہاے

شد به دولت روانه لشکر شاه
 سرگردوں کشید گرد سپاہ
 لشکرے بیشتر ز اندازہ
 تیغها تیز گشت و کیں تازه
 ناله گرنای و روئیں خشم
 در جگر کرد ز صرہ ہار اکم
 کوہ و صحرا ز بس نفیر و خروش
 بر طبقہای آسماں زد و جوش
 لشکر بیشتر ز لشکر مور
 با و جسم بداراں از ایشان دور
 چوں آں سرزمین از غبار موکب ظفر آئین ارشک بہشت بریں
 ساخته خبر رسیدن لشکر قاہرہ ظفر قرین بہ لشکر ملائین رسیدہ پاسے ثبات
 آں جمعی پریشاں ہر جاے نماند و از دست شد و او باز بہ فرار آوردند و محو
 سیہم جمیع و بولون الذبہ و مصدوق حال ایشان گشت نظم
 غبار موکب منصور از دور
 شکست از بخشم از بہت نفور
 بکاخ موج اگر دریا کند شود
 خرد و اندچہ باشد حالت مور
 بہ ہنگامے کہ صرصر جہد از جاے
 کجا پیشہ تواند داشتن پاسے
 اعظم ہایوں عادل خاں خواست کہ تعاقب کردہ خود را بہ ایشان
 و ایشان را بہ منزا و جزا رساند چوں خلق بسیار آں کفار فجار بقتل آمدہ بود
 بہ امید آنکہ شاید ایں قوم بہ شرف اسلام مشرف شوند و نیز وجود را ریح
 است بر عدم حضرت خلیفۃ الرحمن بکم و الکاظمین الخیظہ و العائین عینا
 و اللہ یحبب المؤمنین و رخصت رفتن در عقب آں جماعت نہ فرمود

چو از بدن خبر جاں گذار شنیدند بدان بهانه برحوال خویش مایندند

ذکر توجیه رایات ظفر آثار بدفع فتنه و فساد شیطانی بکار مدنی حرام خوان
و فرار نمودن آن قوم بدکردار به عنایت پروردگار

روز سه شنبه (۵ صفر ۱۲۲۴)

پنجم ماه رایات سلطانی باشکوه جهانبانی متوجیه دفع فتنه و فساد شیطانی
صفت نابکار مدنی حرام خوان شده، نظم

رواں شد جهاندار باد و دین به عزم غزا با سپاه گزین

نگرد آسمان در سیاهی شده ز جوشن زمین پشت ماهی شد

که صدای کوس فیروزی به گوش کیواں رسید و از آواز طبل شاهی ایوان

لاجرودی لرزید، و رایات منصور بر سپهر والا افراخت و باز چترهای سیه

بر چرخ اخضر انداخت، نظم

گرد و پر واز میمیں فرما چتر شاهی ساخت اندر سایا و بان نصرت آشیا

و به دولت و سعادت نالچہ را مقرب خیام دولت التیام ساخت، و روز

هفتم ماه چار از انوار شاه تخت خواه در سریر لاجوردی شد، منور آیات بایو

دولای میمیں با شکر فتح آئیں و سپاه ظفر قرین، در حظار رب العالمین رو

به حار آورد، نظم

اسیراں کہ استحقاقِ استخلاص داشتند داد، **نظم**

ترازیبِ آئینِ تحت و کلا
کہ داری نظر سوسے درویشِ شاه

شہاں را بہ احساں سکر مد کنی
بہ درویش ہم لطف بے حد کنی

اسیر از تو یابد خلاصی ز بند
بو بخشت گروناں را کند

ہر کس اسیرے کہ داشت
بر دربارِ حاضری گردانید و کسانِ اوشا

می بردند، و پسر مدنی و دو دختر و یک عورت
او بدست ملازمانِ دیوان

آمد، و بہ یک پسر اورا روزِ فتح
ہمگون و بدن بیرون بردہ بہ صد پریشانی

بہ شکر ملائینی رسانیدند و احوال قتل و کشتنش را کہ داستانِ رستم و ستاں را

در طوئیایں در آورده باز گفتند بدن و جاں بہ مالکِ دوزخ سپرد، و

روزگار از آنہ نگیدم کہ از کیفیت ہلاک
اہر بہ خبر بہنجاشی رسانیدہ ہلاک شد

بود یاد داد، **نظم**

ز بس خونت ہیبت ز غم جاں سپرد
سراسیمہ گشت و چہ زاری بہ درد

چو شیطان صفت سانشا بر کیفیت فتح مطلع شد
اورا نیز چوں بدن مدنی جان در تن نہ ماندہ و دیدہ

امید باطنیش بعینہ ظاہر گشت، ہمہ کردہ
جامہ سیاہ و کبود ز خون دل از مدنی چشمہا ماندہ زود، **نظم**

ہمہ بر سر از غصہ افشانده خاک
چو جامہ ہمہ سینہ ہا کردہ چاک

بخوادی ہمہ زار گریاں شدند
چو بر آتشِ تیز بیاں شدند

ترا به ملک جهان تنیت نمی گویم - که ملک در نظر بهم به چند است
 و لم شگفته چو گل از نسیم اسلام هست - بهم چه غنچه بر او باد کفر چند است
 به مدق باش عدالت کنی که شایان - به بین عدل همه کار مثل آسان است
 و حضرت گردون اقدار کامگار فتح و ظفر ملازم و اقبال و بخت یار، در شایان
 همانقت لطف کردگار به عسکر نصرت مقرب دولت و سعادت و جاه

و جلال نزول اجلال فرمود، نظم

دل اسلام شد خرم لب اسلامیا خند - فتوحات فلک صد نوع و فتح شاه خدا
 حصاری فتح شد لطف که هر دانه از وی - بشارت می دهد فتح و گریه ازین دنیا
 چنین فتح که شد که از دولت سلطان پیر - نه در و هم خرد و گنجینه در فهم خردمندان
 سرشاهان منظر شاه که شایسته و معنی - که از خارسان او چو گل شد عالم خدا
 جهان تاهست او باد خدا و بد همه عالم - معین جان ملک خداوند خداوندان

روز دیگر که سلطان گردون سر بر آفتاب به تحت شرف برآمد و تاج
 استقام بر سر نهاد، نظم

به امدادان صبح زریں تاج تاج - از زر نهاد و تحت از عاج
 بقیه اینی که از کفار نابکار به دست غازیان گرفتار شده مانده بود
 به موجب فرمان قضا جریان به تیغ آبدار به آتش دوزخ فرستاده اند
 و رحمت بادشاهانه که حیل حضرت خلیفه الرحمن است فرمان به خلاص

شاهی که به ملک و حشمت و جاه
تا آدم هست شاه بن شاه
که دو به جریده و حصاری
بخشد به شکسته حصاری
هر کس که نظریا و رسالت
بر بخت سعادتش نشانند
بر فتح نوید آتش را
آباد کند ولایتش را
ملک حالا نیز بموجب شرع در تحت و تصرف است چرا که حضرت
سلطان جهانگیر ملک را به قمر و غلبه از کفاد گرفته اند و بحکم شرع ملک بمین
خود ساخته، بدو عطا فرموده اند، **نظم**

به نمود و خیر تو در ایام ملک دین
آن خاصیت که در دم علی مریم است
از دین مصطفی متی مانده بوده و پس
امروز زنده کرده شاه معظم است
آن خسری که نقشه بیکر و زرم او
صد ساله کار نامه کاوین رستم است
پس حالا تصرف او در ملک بموجب شرع است و تصرف آباء
اجداد او در ملک نه بدین منبع بوده چون سلطان محمود غزنوی خبر یافت
که حضرت شاه جهانگیر از مسجد بهوشنگ عوم عودیت فرموده اند، خود
را بر کات دولت قرین سعادت قراں شاه شاهنشاہ رسانید، و به
سعادت رکاب بوس مستعد شده، **نظم**

در خدمت رکاب تو سر بر زمین نهاد
خورشید از آسمان چهارم هزار بار
و به شرف تهنیت موافق این ابیات سرافراز گشته و دروغ یافت، **نظم**

ملک چنیں کہ از سر گیں
 سب ازاں عالمے کہ دایۂ قست
 ریں تو سلطان عالم و بینی
 جز خدا در دولت نہ وار و پا
 دین و دنیا حجاب مفقود است
 ملک رامی و ہی بہ عدل و قرار
 حاتم طے کہ در سخا علم است
 بر تو شد ختم کار بار کرم
 در جہاں ہر کجا ولایت نخست
 تا بود دوست را نظر بر ول
 چوں شاہ جوان بخت جہاں بخش دو گانہ شکرانہ از برائے یگانہ
 مطلق در مسجد ہوشنگ ادا فرمود و با قامت نماز ظہر نیز اشغال نمود
 رے عالم آراے خسرو جہا نگیر آفتاب تاثیر شاہ شاہنشاہ پناہ اہل ایمان
 براں قرار گرفت کہ سلطان محمود غلی را کہ در عالم سلطنت فخر آبار و جہا
 خود است، تہنیت گفتہ از حصار فرو دآیند و دلیل بر ترجیح او آن است
 کہ او را سلطنت از سلطان سلاطین زماں خلیفۃ الرحمن رسیدہ، ^{نظم} قسم
 سرخیل سپاہ تاجداران سر حلقہ جملہ شہر باران

گیر و از کافراں بقوت دیں
 ملک بخشی کینہ پائے تست
 در چنیں ملک کجا بسینی
 تو کجا و غنیم جہاں ز کجا
 سو و نقصاں زبان او سودا

تا نیابد در و دل آزار
 از غلامان کتر تو کم است
 وز تو آباد شد دیار کرم
 روے ادیگیاں بجانب تست
 باد کام دل از درت حاصل

چوں شاہ جوان بخت جہاں بخش دو گانہ شکرانہ از برائے یگانہ
 مطلق در مسجد ہوشنگ ادا فرمود و با قامت نماز ظہر نیز اشغال نمود
 رے عالم آراے خسرو جہا نگیر آفتاب تاثیر شاہ شاہنشاہ پناہ اہل ایمان
 براں قرار گرفت کہ سلطان محمود غلی را کہ در عالم سلطنت فخر آبار و جہا
 خود است، تہنیت گفتہ از حصار فرو دآیند و دلیل بر ترجیح او آن است
 کہ او را سلطنت از سلطان سلاطین زماں خلیفۃ الرحمن رسیدہ، ^{نظم} قسم

سرخیل سپاہ تاجداران سر حلقہ جملہ شہر باران

لاجرم صیت مکرمت بے نہایتش بیطر رنج مسکوں و بساط رو
 زمین را فرو گزرتہ و آوازہ شجاعت و سخاوتش بہ گوش ملک و ملک
 رسیدہ، نظم

پادشاہ ہے کہ ملک ہفت اقلیم	کردہ انداز ازل بد و تسلیم
حجت ملک و بہ قوت و قہر	آیت و و خدا یگانے دہر
خسرو تاج بخش تخت مستان	بر سر تاج و تخت گنج نشان
شاہ مالک رکاب با تمکیں	حافظ و ناصر زمان و زمیں
ملک کار و بہ ضرب تیغ فراز	بہر تازیانہ بخشد باز
بمگرد بر ہر دوزیر فرمانت	ساکن ہر دو آفریں خوانت
تو ہر کس کہ سایہ اندازی	از رہ لطف زود بہ نوازی
ملک از آفرینشت شرفی	رفتہ آوازہ ات بہر طرفی
روئے کز تو یافت دولت دی	بوستان را نہ وا و فرو روی
خسروان دگر ز روئے گزاف	می زند از خزائن بخشش لاف
یک ہرگز کسے کہ ورنہ واو	ماشو و شیوہ کرم بنیاد
تو نہ احساں نہ بہر روئے وریا	ملک بخشندہ برائے خدا
انچنان ملک کردہ آساں	ہست پنچہ کردہ حاصل آں
بیخ شاہی زفات تا حد قاف	نزد انکار ملک بخشش لاف

بزبانِ کرامت آثار گزرائید کہ ماستر کفار ازیں دیار خاص از برائے
 رضائے کردگار دفع کردہ ایم و چوں او خود را بر فقر اک دولت مابستہ وان
 سر صدق و روستے اخلاص دست طلب در رکاب فلک قدر کہ چوں
 کہیہ مفتاح بہ آب مقاصد حاجت منداں و دست گیر از پا افتاد چوں
 دآرزو منداں است زده متعقنی بہت بادشاہانہ آن است کہ دست
 لطف و کرم ما اور از خاک برداشتہ بہ اوج عزت رساند نظم
 زبہ خصلت این شاہ آزادہ را کہ از خاک بردار و افتادہ را
 نظر سوسے ولما ویراں کند بہ رحمت بر افتادہ احساں کند
 این ملک را با و مسلم داشتہ ایم بہ فراخ خاطر بخانہ خوردنہ از
 بیچ مرتفرقہ بخود را نہ دہد نظم
 رائے پاکت کہ بر سپہ شرف مہ از نور مستعار گرفت
 کشور سے را بہ یک سوال بہ واد قلعہ را بہ یک سوار گرفت
 وفانہ مہی را کہ در و کرد و را بود آں را نیز بہ دو عطا کرد فرمودند بہ تسلیم
 مردم او کردند و پنجاہ سلسلہ فیل کوہ پیکر کہ بدست بندگان دیوار
 آمدہ آں را نیز بدو مرحمت فرمودند نظم
 چو دست خود و سخارکت ڈگردانید نظام بزم کیاں را بہ یک عطا شد
 خزانہ دو جہاں پیش او نہ وار و قدر چگونہ در قلم آدم کہ تا جہاں بخشید

سپاہِ روم را کز ترک شد پیش
عجب نہ بود کہ سازد بندہ خویش
سلطان محمود غلی کسے کہ حل و عقد او بود بند مہمبند گاہ در گاہ عالم
پناہ فرستاد و بہ عرض نواب کامیاب رسانید کہ بندہ دولت خواہ دُل
عسا کر نصرت آئین و جیوش فتح قرین بجھاو برآمدہ بہر چہ فرمان اعلیٰ شرف
ورود پایہ سجان ہاں علی نماید، نظم

ہر چہ کنی حکم کن راسے تست	افسوس خدمتِ آباے تست
نیست مرا آن محل و آن شکوہ	کز سر خود سایہ نشانم بہ کوہ
وز نگند راسے تو ہر بندہ تاب	رزم شوم پیش چناں آفتاب
ہر چہ کنی حکم کن بندہ ام	بندہ ز الطاف تو شرمندہ ام
کا بہمن از دست بروں رقتہ بود	لطیف تو بہمن در دولت کشتہ
چو ز شتاے تو زبان عاجز است	وز کرمت شرح بیاں عاجز است
دست بر آرم بدعاے ریا	نیست چہ در دست ما راجہ دعا

از تو جہاں تابہ ابد شاد باد   دہر ز شادی تو آباد باد
حضرت شاہ ملک بخش گیتی ستاں کہ بہ تیغ ذوالفقار آثار در
عالم مردانگی نواسے شجاعت امیر المومنین علیؑ را برپایے داشتہ و بہت
گوہر بار دریا نوال رایت سخاوتش را برافراشت، نظم
ہمیشہ کا بہ خدا کنی، حمائے نیست   اگر بہ معرکہ گوید کار خیر کند

و کا کہ و پاپن، نظم

چنین کنند سلاطین چو کرده باید کار

چنین نماید شمشیر خسرواں آثار

فرمان جہاں مطاع شرف و رو یافت کہ از سر ہائے سلاطین

برافرازند و عبرت عالمیاں سازند تا دیگر بے باکاں بوسوسہ دیو غرور

و نقشہ را بر آئینہ گیرند، نظم

نشاہ کہ رو باہ شیریں کند

رعیت بشاہاں دلیری کند

نشاہ کہ مردم نند از جنوں

ز اندازہ قدر خود پاپروں

بہ فرمان (دواور) اجازت کند

فلک ملک ہستیش غارت کند

۶۔ گفتا کہ کیفیت عرض حال نو سلطان و خدا و راجوں

اقتدار جہا گیر نگر و بخشیدن ملک مندوب او

قریب دو یاس کہ لشکر قاہرہ خورشید حشمت مریخ جلالت ذرہ

شمار کوہ و تار خنجر گذر کہ خنجر آبدار آتش بار ایشاں آب از آتش برانگیزد

و قتل و کشتن کرد کا رہ دشمنان دین را کفایت کردہ بودند و رایات

ظفر کردار بہ مسجد ہوشنگ توجہ فرمود، نظم

مناوہ فاشیہ خورشید بردوش

رکابش کرد مہ و احلقہ در گوش

گرفتہ عالمے از نیک خواہی

چنین باشد بے غلبہ الہی

می رسانید، نظم

از بس کشتگان کو قتا دند راز   نه دانست کس مردگان را شمار
 ز بس قتل شد مرگ با خود به جنگ   که بسیار کردی بیک چادرنگ
 بلا گشت از کثرت خود و ملول   ننگه قضا حیرت در عقول
 تا آیات کفر سرنگون شد و سر سرداران ملایم گوی میدان پریم سنا گشت، نظم
 نه چندان به کشتند هند و زریخ   که روز مطر قطره افتد ز میخ
 تن هندواں غرق خون می نمود   به روسی زین آتشی برزودود
 ز خون دلیران و گرد سیاه   زین گشت لعل و هرا شد سپاه
 آن روز قریب چل هزار کافرا بکارنا بنجار با پنجاه و هفت سردار

نامدار که هر یک دیوے بودند به جهنم فرستادند، نظم
 ز بس کشته افتاد بر کوه و دشت   جہاں گفت بس بس که از حد گذشت
 همه کبوت ز در رو سنگین دل   ہیبت میل ویر حیلہ است چون شیطاں

از جمله تپورا و اودی کرن، و کانهانا و دیو و هتورال دیو و جمار دیو و
 سکم دیو و اجانت دیو و غازی خاں و شادی خاں و رتن چند و مانک
 چند و بهار خاں و دولت خاں و یک لنگی و رکھی چند و کیرت چند و
 ڈونگری و شادی خاں و کاکو و بکرتم سی و لی جان و راکے جنگ جو
 و پتال و پله و جیت سنگه فتح خاں و پسران شیرخان و پسران جاکریا

بہ خور انجامید نظم

رواں شدند گریزاں زہر طوف جمعے   دل از تنیب چہ ز خون جاہ بسوز گداز
 دہل و ریدہ غم سہرنگون و نیزہ دوتا   بجائے تیرہمہ ترکش تیر انداز
 و جھے بیکراں بضر بگرزاں باسفل اسافلین فرو رفتند و جھے سنگدلا
 خون خمار در گوشہ و کنارہ چوں ماہ گریبہ و دست اجل کشادہ می پڑ
 بجاں می کوشیدند و مبارزان غوا پیشہ بقوا سے شمشیر تیز زبان و رخصت
 سنان جاں رساں خون آں ناپاکاں جنگاک می رنجید، نظم
 بقتل و بنارت بر آورد و دست   بر اسے سر راں جملہ کر وند پست
 زن کو دکاں شاہاں بہ بردند اسیر   چہ خوب چہ زشت چہ برنا و پیر
 ذیل قاضی اللہ یوتید من یشاء بازار سیاست چناں تیز گشت
 کہ دلال اجل پیر ہشتا و سالہ و طفل ہشت سالہ را بہ یک نرخ می فروخت
 و قانون کیس بہ نوے یافتہ شد کہ کسوت ہستی منعم صاحب مالی و فقیر
 بد حال بیک منوال می سوخت، نظم
 چناں آتش کینہ شد سینہ سوز   کہ بر تافت ایں حال تا نیم روز
 در اں روز کیس تا بوقت زوال   ز کشتن یلاں سانیہ مدلال
 خنجر از شدت حرارت زبان انتقام از کام نیام بیرون انگندہ
 پیغام فد و قوا العذاب بہا کنند نکذ بوقت بہ گوش پے دنیا

ہما د کفار آوردند، نظم
چوں نہاوند چش فش آئیں

روے دولت یں حصار حصین

کس نہاند از حصار یاں زندہ شد حصار از نهب شاں کندہ

چوں مخالفین را یقین شد با صد مدیل آتش بار و پتہ شیران خونخوا
مردم شکار مقاومت مکن نیست بعضی معاودت بنما نہ صواب شمرند
و عورتے کہ در خانہ خود آتش زدند، نظم

چناں آتش از خانہا بر فروخت کہ بر چرخ ازاں گاؤ ماہی بہشت

ز پاشیدن آتش از ہر کراں ہی ریخت گفتی ز چرخ اخراں

بساں خانہا کہ خوبی بہشت کز آتش دماں دوزخو گشت دشت

و عورات و اسباب خود را بہ سوختند، قوله تعالیٰ یَحْزَنُونَ بِلَوْ تَقَعَر

باید یحضر و ہراس بردہا جمع چناں کار کردہ بود کہ خود نیز از راہ آتش

بہ آتش دوزخ پیوستند، نظم

ہما شد محرق از بسکہ تقدیر بہ دنیا دوزخے ہر سو ہر فروخت

ز بس گرمی دراں دم کافراں را ز باہتا درواں چوں شمع ہی خست

و فرست از بیم رستخیز روے بہ گریز نہاوند، نظم

بجاؤ دل بہ کلم اندول ہمہ پیکاں بہ جاے موتا ندام ہا ہروں سونا

مغنون یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَ

هر یک خنجر زیرین و دنیا مافقی پنهان سازد، با جنگ جویان بگیر گویان
 رسد به حصار آوروند و حصار را در یک ساعت رخنه رخنه چوں خانه
 زنبور ساختند، مصدوقه **إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ** و آن ساعت
 مشاهده شد

سبک شد فیصل قلعه، و آن گاه بلا شد ازاں هر رخنه برای پلک زدن
 را که هر گنگره بر گاه و ماهی فلک رسانیده بود **عَالِيَهَا سَافِلَهَا** گروانید نظم
 غرق جنگ جویان رفت بر میخ روان شد سیل خوں از چشمه تیغ
 سناں خالی زباں از بند بکشا د به بد کیشاں پیام مرگ می داد
 ز دست نامداران زبرد دست ای لرزید روح و تیر می جست

الطراء پرچم نصرت شعار و رایت فتح آیت ظفر کرد از نسیم عنایت
 و زیدن گرفت و طیب فتح شام همگان رسید تند باد و صریح بلا درخت
 آمد تیغ تیز زباں مضمون **إِنَّا فَخْخْنَا لَكَ فَخًّا مَبِينًا** آغاز کرد و مرغ
 تیر تیز به برسانیدن آیت **وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ** و من باز
 کرد، **نُظْمٌ**

ز تنهاسه شرک و آن دارو گیر چه موسر بر آورد و سونا ر تیر
 مبارزان تیر انگن شیر شکار و بهادران از دها سیرت مننگ کردار
 بر حکم **وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً** از هر طرف رو به بر قلعه اشترار و

زمیں چو ہوا گشت آں خون و کود
زمیں لالہ گون و ہوا لا جو ر د
نم خون و گرد اندر آں رزم گاہ
فرو شد بہ ماہی برآمد بہ ماہ
خان اعظم قیصر خاں کمر اجہتا دبستہ بازوے جلادت کشادہ تیغ کفر فرسا
برافراختہ مہارزان نامداد کہ نامزد داشت، تکبیر گویاں روے ہراں بدیش
آورد، اگرچہ از ہر کنگرہ سنگہاے گراں بے گراں چوں حوادثِ دورانِ سر
فرودی آمد، نظم

چو بارانِ نیساں بہ ہنگامِ جنگ
بہ بارید ازاں بارہ سنگ و خندگ
تو گفتی شدہ آں بارہ ابرِ مطہر
بترکش ہمہ سنگ و بارانِ تیر
یکے ازاں سنگہا بر سر آں سرکارِ پاسے
برجا آمد و از غایت پر دلی رو
از کارزار بہ گردانید و پاسے جلادت بہ مردانگی پیش نہاد، سنگ دیگر
بر پاسے آں نیک و قہار آمد از کمال دلاوری قدم پیشتر نہاد بہ عنایتِ بار
و ہمتِ شہر یاری بالشرک بے شمار بہ یک ساعت بہ حصارِ برآمد، نظم
بر آہینست شمشیر تنیدی بکفت
کزاں جاں گریزاں شکہ صفت بہ
رُخ آورد بر قلب دشمن کیس
از خونِ عدد کرد گل گون زمیں
ز بس خوبی خون کو تن گشت راہ
اہل آرزو گشتہ شرمندہ ماند
و از ہر طرف سرواڑان کار و دیدہ و سپہ بندانِ جنگ از مودہ کہ سپہ راہ
سم تراشاں سپہریم گون ماہ بیندازد، و آفتاب تیغ گدازد از صولتِ شمشیر

دشنہ دشمن در سجود زبان تیغ زر قام آیت کَلَّمَكَ مِنْ عَلِيْكَهَا فَاَنْبِ بِكَ
 دنیا فرو می خواند و از پس آن تیره رایان سیاه روے یا قوت نام می گشت
 و غیر تر پیغام کَلَّمَكَ نَفْسِي ذَا لِقَاءِ الْمَوْتِ از نزدیک و دور بدان یکش
 می رسانید و از واقع گراں وقع گرز و نشان نزول الْقَارِعَةِ مَا الْقَارِعَةُ
 حتی واضح با قامت می پیوست از عکس تینها کندۀ نام رخسار و ماه بنگ
 بفتشہ برآمد و از نسیب خنجر آسماں گوں دیدہ بہرام از خون جگر سرخی از غول
 پذیرفت، قضاے معرکہ از جوشن وندہ پوش آہنیں و ہواسے رزمگاہ از
 برق تیغ و خنجر آتشیں گشت و روح از تن کیشاں چوں عرق از مشام
 روان شد، نظم

چوں عرق بیروں تر و رو	مخزن آں خشم از استخوان
ہر کجا از آتش تیغ بر آمد شعلہ	زمین فرو زرد و ترک جوشن و خفتن
ز نیز و سپر و تیغ و ناخن و گویاں	سوا تو گفتی بیرست آہنیں ہنداں
نہیں تو گفتی شیرست آتشیں چکاں	.....

موج خوں بہ اوج فلک بر آمد و نسرین چرخ در جوے بار خوں
 چوں مرغابی غوطہ خورد و سپہر بر روے دریاے خوں شتا و گشت، نظم
 چناں خوں گذر کرد بر روے چرخ کہ شد محل گوں از ہمہ سوے چرخ
 ہنگام جنگی چو دریا بہ جوشش فگندند در گاہ و ماہی خروش

نظم

بر طرے کا ختر آور ہناد فتح روید و در دولت کشاد
 بہت چو در قلعہ کشائی کمر عمل کر ساخت عدو را جگر
 و چوں اساس دین از نو عمارتے یافت فتح آں موافق بناے عالم در
 شش بہت چوں آفتاب وقت طلوع بہ کوہ برآمد و حصار را بہ نو
 اسلام منور ساخت، قوله تعالیٰ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةَ أَيَّامٍ
 ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مخبر کرد در شش روز حصن آنچنان عالی کہ
 در ہند از سر ریختن توان دیدن خراسان را دلاوران جہاد آئین و مجاہدان
 ظفر قری کہ در رکاب سلطان سلاطین زمان بودند برائے ایشان بہ
 آتش رزم و قتال زیادت از حرص مستثنی بہ آب زلال و شغف ہجر بہ
 وصال بود، نظم

چناں حریص بہ حرب بنہروں کہ گوی
 عزیز بود پریشاں جان شیریں خاں
 بِمَقَاتِلٍ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّىٰ جِهَادُهُمْ
 پکش کفار دراز کردند، نظم

چو ہشتا فن آں سپاہ گزین بہ دشمن رسیدند با تیغ کیں
 بے رانگت شدند بر خاک راہ بہ اقبال شاہ و بعون الہ
 گوش ازاں در داد و آنکہ نیزہ قیامت بر کشیدہ شدے ز یکیر زباں

آغاز کرد، نظم

بر لزد کوه و بر چنید دشت غریب از خیم آسمان برگشت

تو گفتی که صور قیامت دمید زمین پاوه شد آسمان پر درید

چون کفار را چرخ عالم آراے حضرت خلافت پناه پل شد در نظر آمد جز

فرار چاره نه دیدند نظم

پنگ دماں گر چه باشد دلیر نیار دزدن پنجه بر زره شیر

جاء الحق و نزع الیاطل آشکارا شد، نظم

چون غورشید چرخش در خسته شد عدد و چوں ستاره پراگنده شد

خسر و فلک اقدار قضا توان قدر امکان که شیر از بیم تیغ او روے در

یشه نهاده سازد، نظم

زنی که پیش تو شیر بزیان چنان باشد که پیش شیر بزیان دست بر و پنگ

در عقاب از رسم خدنگش بر اوج هوا پرا نازد، ع

روم را هم ترک و نماز شود

چون زندان زبانه بر تازی بکیراں، باد پاس آتش نعل ابر رفتار خیزاں

دم خارم یکداں بکیر کی رود و راند، نظم

چرخش با لشکر انبوه جنبید قیامت گشت جام کوه جنبید

و... که کراک لحظه کشو

یکے را در افتاد از سر کلاه
کلاه از سر و سر ز تن می افتاد
دشت خدنگ افغان غلغله
هوا پر ز زنبور شد تیز تر
شده نیزه در جنگ تیغ ستیز
دزخ سنا آتش آمد بروں
دلیراں گریزاں ز بگر نخستین
چکاچاک خنجر به گردوں رسید
شده کشته پر پشته بالا و پست
ز تکبیر چو در خروش آمدند
ز گرد و سواراں هوا بسته تیغ

و گر ما سراققا و برخاک راه
سر و تن در ایاں انجن می افتاد
کماں گوشا گشت همراز گوش
خدنگ تن آهین نیست
به دعویٰ خونها زباں کرده تیز
زمین شد به کردار دیامی خوں
چو شمشیر شاں پیشه خوں ز بختن
ز هند و ستاں خوں به چو رسید
به تاراج جاں مرگ به کساد دست
چو دریای غیرت به جوش آمدند
در خنده چوں برق پولاد تیغ

غزید کوس نصرت آواز بشارت نصر مین الله و فتح قریب به
گوش مخلصان دولت خواه رسیدند رسانیده و نغمه نای مژده و کائن

يَنْصُرُكَ اللهُ نَصْرًا عَظِيمًا به سمع عیان اجنباه، فقط

شخب کوس بیک روین غم
طلیل از بسکه بر کشید خروش
لرزه انداخت در تن انجم
از دماغ فلک بروں شد هوش
زمین که از کرو فر پاده و سوار نصیر اذ انزلت لاکر حن زلزالها

دل نہادہ بہر دور و نوحہ جنگ خنجر و گرز و نیزہ بچنگ

در این آفتابِ اوجِ سلطنت از افقِ نصرت و فیروزی طالع شد
و با نیلِ خاص بہ پایِ قلعہ رسید نہیبِ خروشدن کوس جنگ زہر مغزی
و از روئے رنگ، نظم

نفیرِ دیراں برآمد بہ اوج رسیدند رستم تاں فوج فوج
فرمانِ ہایوں کہ تیجہ راے با صواب و مقدم فتح بایست شرف و رُو
یافت کہ چتر گردوں رفعت فراز کند، نظم

برائے تراں شکر و رشکست بہ فکر متیں تلکے آید بہت

چوں چترِ ظلِ اللہ بجایست اللہ بر سر فلک کشیدہ دسایہ عافیت بر سر
انصار و دیں گسترانیدہ و لاوران رستم نہاد و مبارزانِ اسفند یارِ نثارِ دل
یک مد شد (چتر سفید آمد چرخِ امید بقیۂ اسلام از و شد سفید) و دلیرانِ بہن
خالے راقوت بازوئے شجاعت یکے ہزار گشت، نظم

چناں شعلہ فتنہ بالا گرفت کہ آتش فتنہ والا گرفت
شبا شتابِ پیکاں فشا فاش تیر بر آورد از جانِ مشرکِ نفیر
زہر سینہ زخمِ دہن می کشاد رو و فتنِ جاں ز تن می کشاد
تنگات سناں پر دلاں را بہ تن پئے زخم خوردن کشودہ دہن
سنانِ ہریرانِ ہیجان کا ر بخوں شستہ بود آنچه بود آبدار

دگر و سپہ بہ شکل آسماں جوشن و تیز گوش، نظم
 ناوک افکن یلاں کہ در گہ جنگ . نشاند تیر در دل سنگ
 صاعقه دار چو بہ سستیزند آب و آتش ہم در آمیزند
 متوجہ صہار شد، و شب خود را بر سر راہ رسانید، و چوں تابش صبح
 جز میاب گوں سیارات افق بر فرق خسرو سیارات برافراختہ گردانید
 و بر اطراف سپہر سپہر تیغ خوں آورد بر آئینخت قدم صدق بر کوه ننان نظم
 درای دم کہ ایں ترک سلطان شکوہ زور یاسے چیں کوه بر زد بہ کوه
 دم ناسے بر فاست چوں رستخیز سناں مرگ آسودہ را گفت خیز
 قضا با سر نیزہ انباز شد نہنگ بلا را دہن باز شد
 و دست شجاعت از آستین کوشش بیرون آوردہ تیغ ابدار از نیام انتقام
 بر آورد و کلک آتش پیکر بر کمان پیکر پیوست و روح آژ و با صفت بہت
 قمر گرفتہ روسے بکار زار آورد۔ و در حلقہ اول چوں سوار کار ویدہ خوں خوار
 و پیادہ بے شمار از کفار نابکار نامدار خنجر گذار کہ از غایت دلاوری چوں پلاد
 در دل سنگ جا کردہ و چوں آتش در دہن و خارہ مقام جہتہ بودند و بان
 زنبور کمر کیں بستہ، و بان مار در غار غدر کیں کردہ بودند، از فرق سرتا
 سم اسب در آہن غرق روسے جلالت بہ میدان کارزار آمدند، نظم
 ہمہ در سر افگندہ باد غرور تیغ بر کن ز جان خویش نفور

بہ فرمود تا شکر کے نامہ ار
 در آئیند پیرا من آل حصار
 بہ باز دے قوت خرابش کنند
 بہ سیلاب چوں غرق آتش کنند
 وحشرت خلافت پناہ ولایت دستگاہ بہ دستور معهود کہ چوں نعم کلی پیش
 آمدے روے نیاز بہ حضرت بے نیاز آوروے واستعانت از لطف و
 کرم کار ساز بے نیاز طلب نمودے در صبح آں شب مناجات بحضرت
 قاضی الحاجات نمود و اثر و اثر آں چو روز بر ہمہ ظاہر گشت، نظم
 چو کار بزرگش فر از آمدی
 بہ خلوت سراے نیاز آمدی
 توجہ نمودے بدادار پاک
 نہادے جبین تضرع بہ خاک
 مناجات کردے و خواہش گری
 ز حق خواستی نصرت و برتری
 بہ سوز و دل و آب چشم از خدا
 طلب داشتی حاجت خویش را
 چہ از ہفت و لشت بے خودش
 رسیدہ صدائے اجابت بہ گوش
 رواں سجدہ شکر کردے نخت
 بعد قی تمام یقین و درست
 پس از آنکہ سر از سجدہ برداشتے
 لوائے کرامت برافراشتے
 چوں شعلہ دار تقدیر شعلہ شمع خورشید را در جہنم بختی ساخت، نظم
 روز ز دیارے فلک شست و ست
 چشمہ خور و رتہ دریا شست
 ملک الشرقی عا و الملک باخیل خاص کہ خار زار کار زار لاله زار داشتند
 و صغیر خدنگ جنگ و انغمہ آہنگ چنگ شمر دے بعضے بسان دریا زار

ملک الشرق ملک عماد الملک کہ از بندگان خاص و خاصان در گاہ فلک
 ساس است و بہ نظر کیمیاے تاثیر حضرت شاہ جہانگیر در عالم ترکشیدی
 پائے رسیدہ کہ سپہر چرخ از سہم سهام ویدہ روزش چون روباہ از بیم شیر
 رکشت زار سنبہ نہاں می کرد باد و ہزار مرد کار زار خیل خاص پانصد ہشتی
 فوختہ و پانصد عربی نیزہ گذار و ہزار تیر انداز کہ سر طائر از زخم پیکان دیدہ
 را زایشاں پری اندازد و تیر برقی رقاہ ایشاں پائے مور را در شب تار
 بر پا دیش سپاہ پیوندی سازد، **نظم**

ایں سخت اگر گیرند پیش جملہ دشمن   سبکہ سنی اگر جویند پیش لشکر اعدا
 بہ زخم تیر بستاند روز ویدہ دشمن   بتو کہ نیزہ گر بکش آتش از چشم نابینا
 صبح روز شنبہ کہ ششم روز محاصرہ و دوم ماہ مبارک صفر ۹۲۷ ہجری
 و چہار باشد بہ عنایت کردگار از رہے کہ راہ نمایان دولت و اقبال رہبر
 را بہ رہنمائی داشتہ اند بہ پائے سعی و کوشش و بازوے جلاوت و
 روانگی بہ حصار برآمد، **نظم**

ہیسی لطف تو توان با تیش آب آئینہ   بھون جاہ تو بر چرخ پر توان آمد
 چون روز شود ہر یک از ملوک از مقابلہ خود روسے اقتدار بھمار
 نوردہ آتش پر کار برافرو زندہ و بہ تیغ آبدار آتش سپار و دشمن خاکسار
 باد پیارا بہ شبانہ قمر بہ سوزند، **نظم**

بہ فرمود تا لشکر کے نامہ دار در آئند پیر امن آں حصار
 بہ بازوے قوت خرابش کنند یہ سیلاب چوں غرق آتش کنند
 و حضرت خلافت پناہ ولایت دستگاہ بہ دستور معهود کہ چوں ہم کلی پیش
 آمدے روے نیاز بہ حضرت بے نیاز آور دے و استعانت از لطف و
 کرم کار ساز بے نیاز طلب نمودے در صبح آں شب مناجات بحضرت
 قاضی الحاجات نمود و اثر مدثر آں چو روز بر ہمہ ظاہر گشت، نظم
 چو کار بزرگش نرسد از آمدی بہ خلوت سرے نیاز آمد می
 توجہ نمودے بدادار پاک نہادے جبین تضرع بہ خاک
 مناجات کردے و خواہش گری زحق خواستی نصرت و برتری
 بہ سوز و دل و آب چشم از خدا طلب داشتی حاجت خویش را
 چو از یافت و لطف و لطف بے خرویش رسیدہ صدائے اجابت بہ گوش
 رواں سجدہ شکر کردے و نخت بصدق تمام و یقین و درست
 پس از آنکہ سرانہ سجدہ برداشتے لوائے کرامت برافراشتے
 چوں شعلہ دار تقدیر شمع شمع خورشید را در جنبہ بختی ساخت، نظم
 روز ز دریائے فلک شست و ست چشمہ خورشید در تہ دریائے شست
 ملک الشرق و مالک باخبل خاص کہ خاور و کارزار لالہ زار داشتند
 و صغیر خدنگ جنگ و انتمہ آہنگ چنگ شمر دے بعضے بسان دریازدہ

بدان سرا فرزند و شمشیر زن
سواران جنگی و مردان مرد
نبرد آزمایانِ لشکر شکن
کز آتشِ پنجسرا بر آند کرد
ہر شیر مردانِ کار آزمایا
دیسر وعدہ و بند کشور کشایا
بگاہ و ناہر یکے صفت دریا
از ایشان بہ بخت و زعد و لشکر کا

بر سر مدتی حرام خوار و شیطان صفت ناپکار کو رسا نکھانا مزد فرمودند، و
پہ خیمت خاص و کمر شمشیر پادشاہانہ نوازش نمودہ و دایع فرمودند، و فرمان
اعلیٰ شرف صدور یافت، نظم

برود شمتاں را چناں کن ادب
کہ یا بند اماں از دیگران غضب
رداں شد و دام بخین و سپاہ
بہ فرمانِ شاہ و بہ عونِ اہ
ہمہ مہر بہ از خشم و دل پر زکیں
برابری مرے در انگندہ چیں
بہ دریائے کوشش یکایک ہنگ
بہ مردی ز رستم فرزوں گاہ جنگ

روز یکشنبہ بہت و پنجم ماہ نظم

در آمد بہ آوازِ طبلِ رحیل
بہ جنبہ لشکر چو دریائے نیل

ولے نظر آتا رہا لشکر بے شمار و در حفظ پروردگار متوجہ حصار شد، نظم

سپاہی کہ دریائے جہیں را ذکر کرد
کنز چوں بہ پایاں بروز نبرد

بحسب فرمانِ لشکر قاہرہ حصار را مرکز واریاں گرفت، نظم

خروشی خلایق بہ گرووں رسید
تو گفتی کہ صور قیامت دید

چوں روز پنجشنبه هفتم ماه محرم سنه ۹۲۴ هج و عشرين و تسعة الهی ترنا
 فیم لشکر کو اکب عدد شد بعضی خدام به مسامع علیا رسانیدند که کفار خدع
 می کنند و جهت کار سازی و استحکام حصار هملت طلب کرده اند حضرت
 برای شان مکتب نوشتند چوں مکرر این سخن را در حضرت باز نمودند فرما
 قضا جریان شرفت و رود یافت که آن یَتَّخِذَ عَمَلُکَ فِائَتْ حَسْبُکَ اللَّهُ

نظم

کاخ سعادت که شد از فضل حق بلند از محنت حلیه نیاید برو گزید
 و لا یحقی السکر السبئی الا بیا هلیه اگر این قوم این نوبت بے قبولی
 کنند ایشان را بنوع تدارک خواهیم داد که بر صفه روزگار یادگار بماند و بسبب
 انتباه دیگر کفره شود

نظم

چنان شاں نشانم بنجاک سیاه دیگران و دیگران را شود انتباه
 نفیر قناست قول او باب دل دیگر نه شود آنچه ایشان گویند
 چو هملت ایشان بسر رسید بدتی حرام خوار بد کرد و ابروم حصار
 کس فرستاد که لشکر ساختار به این رسانیده است شایسته روز دیگر
 هملت کنند تا کار سازی کرده خود را برسانیم

نظم

هرگز از اغر بهما باشد منزلش وادی بلایا شد
 چوں بر طبق نگاشته جفت اقلیم با هوکا کن توبه واقع و این تفسیر

از دور حصار قدسے دور تر نزل اجلال فرمایند مردم باز حصار بیرون می آیند
و قول بخود را مگوئد به سوگند ہائے کہ در میان ایشان عظمیٰ باشد گردانیدند

خان اعظم قیصر خاں ایشان را بہ مضمون این ابیات متنبہ گردانید، نظم
لکن تیرہ راسے کہ شیر جہول بہ رو باہ بازی نہ گردوز بول

قدم بہ نہ داروز پایہ خود شنہ سر خویش بر باد عمد آمدہ

بہ در گاہ سلطان سراں کز ادب بہ پیچہ رسد روز عرش بہ شب

کے ماکہ شد تیرہ روز بھی بہ اوبار خود کوشد زابلی

بجو رزم پیلاں بہ نیرے مور پلا بر سر خود میاور بہ زور

بدست خود از نیستی بے خرد مزین تیشہ اندھیل بہ ریاسے خود

منہ پاسے ز اندازہ خود بیرون کہ آفتی بہ چاہ بلا سرنگوں

چوں خان اعظم قیصر خاں باز دیگر التماس ایشان در حضرت عرض

کرد فرمان اعلیٰ شرف ورود یافت، چوں این قوم از افعال ناپسندیدہ

خود ہر اساتند بہ عجز پیش آمدہ اند، مراحم خسروانہ و عواطف و اقر باو دشانہ

مقتضی آن است کہ دہل عفو بر جرائم ایشان پوشیدہ التماس ایشان رجوع

قبول یابد، نظم

فروماندہ را تیغ و خنجر نردن بود بر برگ مردہ نشتر زدن

ز حسن تو بہ بندگان مستحق کہ چہ است معنی مکاہم اخلاق حق،

نظم

بزرگ اندیشه روشن نمیر عاقبت بینی که در هر کار می بیند بول ببال پایان
 و هر کس را که این نظر باشد در هر کار که شروع کند به پایان رساند، نظم
 کار دارد است کند عقل کامل به سخن گریه همدش که جوار میسر نه شود
 چو حضرت خلافت پناه ظل الله این معنی را از ملوک دریافتند که به سیر این امر
 اطلاع نه دارند، نظم

شبهه را که خاطر سوسه داد درست به فرمان او حالت بیگوست
 زبان کراست آثار به بیان حکمت آل برکشادند که ما بهمت استخلاص
 مسلمانان آمده ایم اگر این حصار را به قهر و غلبه به گیرم مبادا که آفتی به مسلمانان
 رسد که اسیر کفار انداخته از نفس مفتن کفره و خواه از شر آتش بار لشکر
 قاهره، نظم

به نزد عقل دورانیش معلوم است ازین معنی که چون آتش برافروزد و بیوز و خشک شود
 قوله تعالى وَاتَّقُوا اخْتِئْتَهُ لَكَ يَصِيْبُكَ الَّذِيْنَ ظَلَمْتَوا، مسلم خاص
 کاروان اوست در زمانه و بس، نظم

نیست محتاج کاروانی کس اوست از جمله خلق و اناتر
 بلکه داناتر و تواناتر
 بعد چند روز که هلبت ایشان بسر رسید باز کس پیش خان اعظم
 قیصر خان فرستادند و التماس نمودند که اگر لشکر قاهره با جا به و جلال

که سخن ایشان از سر حیل و حیل است، نظم
 ہر آن سر کو بود و در غیب مستور ضمیر و در بنش بسیند از دور

و گاہ آزمایش اعتبار سے نہ خواہد داشت، نظم

د بالائی و ہر مار و رزینہ سار و سہ ہست دندان او ز ہرہ دا

ہر موجب فرمودہ الشفقت علی خلق اللہ التماس بندہ قدیم مدحہ قبول یافت

و مراحم پادشاہانہ و عواطف خسروانہ شامل حال ایشان گشتہ فرمان اعلیٰ شرف

ورود یافت کہ هیچ یک از سپاہ نصرت پناہ بہ جنگ اقدام نہ نماید دست

کیں در استین تکیں نگاہ دارند و تیغ انتقام از نیام آرام بیرون نیاورند، نظم

شنیدم کہ دامائے فرہنگ دست کہ در کار ہار فقی و نرمی نکوست

ہیں تا بر آید بہ تدبیر کار طریق سلامت بہ از کار زار

بہ نرمی چو کار توان بر و پیش درشتی نہ باید ز انداز بیش

چوں پتھور اڑیں معنی خبر یافت پسر خود را با یک سلسلہ پیل کوہ پیکر خد متہ

بخدمت فرستاد و چند روز مہلت یافت اگرچہ پنج از یک ملوک

بہ مہلت دادن راضی نہ بودند، چہ کہ اسے دور بین سلطان سلاطین زمان

کہ آئینہ صواب نامے مصالح دینی و دنیوی و مرآت صورت کشائے معاد

صوری و مغوی است عاقبت کار را در اول مشاہدہ می فرمایند و ہر کس را

این نظر نیست کہ اول ملاحظہ آخر نماید در رقم استقبال از حال ماضی باز دارند

ہر چند جرائم از اں خاکساراں بہ چندان ظہور یافتہ بود کہ عفو در اندیشہ
 ہیج شفعی گذر کرد و اعمال شنیعہ و افعال قبیحہ از اں بد سیرتاں بہ چندان
 صادر شدہ بود کہ اندیشہ شفاعت در خاطر ہیچ عذرخواہی صورت بستی، اتا
 چون کمال مکارم و وفور مراحم بادشاہ خطاب بخش جرم پوش معلوم ہمگناں بود
 و بر فرط رافت و شمول عاطفت شہر یار ملک سیرت و ثوق تمام حاصل
 بود بہ ہنگام انبشار خاطر و انبساط باطن خان اعظم قیصر خاں اتہاس اں قوم
 را بہ مسامحہ عیسا رسانید، **نظم**

گر رحمت حق بہت عطا پاشن خطا پوش تو رحمت حق بر ہمہ آفاق عطائی
 و در حضرت عرضداشت کرد کہ اگر چہ اتہاس قومی را کہ از ایشان چندی
 جرم واقع شدہ باشد و استیلا و قدرت تدارک و گوشمال ایشان حاصل
 باشد در حضرت عرض کردن و در صدد استیلا و استیلاص ایشان درآمدن از قان
 عقل بیرون است، اما بجزو بے قراری و تضرع و زاری ایشان با عیب
 جرأت شدہ، **نظم**

ای جہاں الہی شاہی کہ تو نور و نور و نور
 گر نیم لطف تو بر روی دریا بہ گذر
 در ہجوم خشم تو برابر و باران اوقد
 از لطف او ابر آتش گرد و باران سحر
 پیل آشفتمہ امان شیر شرز و زینہار
 آفتاب از روی دریا زد و بر گیر غبار
 اگر چہ حضرت سلیمانی مکانی با امام ربانی و راس دوریں می دانست

کہ دست مارا جلاجل و پاسے مرد مرگ مفاجات ست درکار اند، و از یک
طرف فغان و عذگوش سخرہ صا کر می کند و از دیگر جانب تیر آتش دیدار عدا
را کوری سازد، و ملک الشرق ملک عماد الملک نیز تیرہ دادہ را در تحت
تصرف در آورده برایشان فائق گشتہ موقوف امر اعلیٰ است تا دمار از نہاں
ایشان بر آورد، ہیبت و ہراسے در دہماے ایشان کار کرد، نظم
تاب خشم تو اگر آب کند ز ہر خصم   چہ عجب زانکہ گدازد دل سندان قتل

۴۔ گفتار و اماں طلبید کفایت از زندگان کا گردوں قدا
از دے انکار

روز جمعہ بہت و پنجم ماہ کہ ششم روز از محاصرہ بودہ باشد، چہو را
چند نفر قریبان خویش پیش خان اعظم قیصر خاں فرستاد و التماس امان از
حضرت خلیفۃ الرحمن شاہ شاہ نشان تاج بخش گیتی ستان نمود و چند روز
ملت طلبید تا مردم خود را از حصار بیرون برودہ حصار تسلیم نماید، و چند موضع
نیز بہت ماندن خیل خانہ ہائے سرداروں و وجہ معیشت ایشان التماس نمود
و عرضداشت بہ پاسے سریر اعلیٰ کرد کہ مرا آندوے آن است کہ در جمع خاک
خاکروبان در گاہ عالم پناہ جمیع ایم، نظم
یکے بندہ با شتم بہ در گاہ شاہ   بہ خلعت بہ بستہ کمر سال ماہ

بیشکار مرغ روح کفار نجاریا پیے پروازی دادند، هر چند از فراز قلعه سنگ

تخت چو بلا سے ناگمانی فرو می آمد و از پاره آتش لفظ و تیر هوای چو

صواعق ابر نیسانی نازل می شد، نهنگان جنگ جو سے و شیران پلنگ

خود را ملتفت نمی گشتند و به تند باد حمله ایشان را مسترد از دل می ساختند ^{نظم}

اعدا به مثل اگر چه مد شاخ شدند   خرگوش صفت بیگ گستاخ شدند

از صیلت سر بیخ شیران مصاف   چو روبه حمله کرد به سوار رخ شدند

و لفظ اندازان به سنگ مغربی کوه را سر و دیده جنگ آوردان می ساختند

و شکوه گوله رعد آتش در دل کوه می انداخت، **نظم**

رعد آتش خشاں شد و رکار   خانه ویران کنی هزار حصار

کوه را چو کشت و از زمین در   شد در اندام کوه بیدالبره

چو چند کورت آتش باز سپهر غلوله مه را از کار خانه مشرق بر عرصه مغرب

روان گردانید از صدمه گوله صدمی سنگ مغربی کوه شکی دل بر لرزه

در آمد و دیوار حصار از زخم سنگ و دین باز کرده ناله شکستگان آغاز نهاد

و سرای بر ج چو دندانها سے سین رخنه رخنه شد و لشکر ملائین از سنگ

کو شیدن و بر آرد و ن رخنه و شکستگانی آسودند، چو اصحاب شیاطین دیده

که تیر برق کمال رعد از فرق فرقدان می گذرد و قاره و ره های لفظ آتش فعل

کوه را خاکستری گرداند و تیر هوای در دل خارا جای کند، و متعین و خراب

معروف است، برج و باره بدان رفعت و علو نشنیده سر بر جہاں از برن
 آسمان گذشتہ و پایان خندق و برکنگش بہ ماہ و ماہی رسیدہ، نظم
 دید کہ بے کشید گرد زمین   برگزشتہ سرش ز چرخ بریں
 ننگش از فلک گذشتہ بیستہ   در بلندی چو او نہ دیدہ کس
 خدش بسکہ پارساندہ بہ آب   در تہ پای زمین شدہ نایاب

چون خسرو و عدو بند قلعه کشاے حوالی حصار را بہ نظر تدبیر مشاہدہ فرمود خان
 اعظم قیصر خان را نام زد و دروازہ دہلی فرمود، و ملک الشرق ملک عماد الملک
 ماہ دروازہ تعیین نمود، و ہر یک از ملوک را نام زد و محل ساختہ لشکر قاہرہ را
 کرد و حصار را چون نقطہ در میان گرفت، نظم

پیر امن حصار چپ است پیش و پس   بستند راہ را ز دم تیغ بر غبار
 زانسان کہ مار نہ شود کہ خرو و رو   زانسان کہ مور نہ خرد و کرد کہ کند گداز

فرمان ہایوں شرف و درو یافت کہ تا اعرافی شرف صد در نیابد ہیچ
 یک از ملوک دست سخی و جلالت از آستین کوشش بیرون نیاورند و بحرب
 اقدام نہ نمایند، اما چون ہوسنا کاں بہ تماشاے حصار می رفتند و کا فرمان
 ناپاک واجب المدافع را می دیدند، آتش غیرت از کانون سینہ ایشان
 شعلہ بر می کشید و دامن مردانگی بر میان جاں محکم کردہ بہ زبان سهام پیغام
 مرگ بہ گوش بے دیناں می رسانیدند و عقاب آہن متقا را در ہوا کا زدا

سراپوده شاه گیتی پناه کشیدند بر اوج خورشید ماه

وازا نجا و منزل همارے چتر فرشای ہمایوں بہ طالع سعد و اختر میوں روز
یکشنبہ بہت و سوم ماہ باعسا کہ نصرت قرین ظفر آئیں بہ دولت و سعادت

حوالی قلعه را مضرب خیام دولت التیام ساخت، نظم

ہر یک از مفردان تیغ گذار خیمہ برپایے کر دگر و حصار

کر دگر و شہرا ز ہر سوے راہ نہ گذاشتند یکسر موے

و قبحہ ہار گاہ فلک فرسایے بر سر یہ طارم اعلیٰ رسانیدہ سائبان سر

رفت از ایوان کیواں برگذرانید، نظم

شیر علم شد ز سر بار گاہ خانہ خورشید و لکد کوب ماہ

روز دیگر کہ شاہد طارم اخضر از حجاب اتقی آسمانی بر جہانیاں جلو کرد نظم

دگر روز چون چشمہ آفتاب فروشت از چشمہ ہا ذکر خواب

ریشہ خاوراں پردہ بالا گرفت زمین از اثر تاثر یا گرفت

خسرو انجم چشم بر انجم عدم دیدن قلعه پایے دولت در رکاب سعادت

در آورد تا چشم قلعه کشائی و نظر ملک آرائی، سرایایے قلعه از نگہ و برج و

فیصل و دروازہ مشاہدہ فرماید، کہ ام قلعه وجہ حصار کو بہ مشاہدہ شد،

کہ تا بہرام خون آشام بہ کو توالی حصار مینا خام افلاک موسوم است، قلعه

بدیں محکمے نہ دیدہ و تا کیوان بہرام انتقام بہ پاسانی ایوان نہ بہر جہ رنگ بہر

خود زد، نظم

کے را کہ از بیم شد دل زجاے زحیرت نہ داند صواب از خطا

و پائے خوف بہ مرکب فرار در آورد و عنانِ عزیمت بدست اضطراب

دادہ روسے او بار بہ صوبہ ناصواب شیطان صفت سنا سنا نہاد، نظم

شوم اخترے کہ بخت بد آشتت حال او ہر کار کو کند ہمہ کردہ و ہال او

ہے استاد دشمن کہ کوشد دلیر دے چوں کند کو ریا نرہ شیر

بہ جاے کہ شیراں بر آرد جنگ چہ یارے رو بہ کہ استد بہ جنگ

بہ عون پروردگار چہ ناں لشکر کار دیدہ جرار دعوی دار کہ بکرات

بر لشکر افغان کہ در محلی خود را سد کند رمی دانستند غالب آمدہ اند ^{بکلیت}

در رزم و کار زار ہم فرو ریختہ ہزیمت نمودہ اللہ یقید بنصرہ من

یشاء۔ نظم

ہر کر اکوش از برائے خداست ہمہ کارش زایزد آید راست

عروس ظفر از گرد سپاہست بہ قرگاں برو بد ہمہ گرد راست

عبیرے بیامخت مشاط فتح ہر سو کہ رو آوردی چشم دولت

چوں لشکر ملائیں از سبب صرصر قرہ ہزیمت نمودہ، پیشہ وار

پریشان شد لشکرے کاہرہ نصرت شعار منظر و منصور و ازاں جہرہ

نزول اجلال فرمود، نظم

پیکرے پر زکوه از و حاموں
 تہ حصنہ حصار او آہن
 چوں فلک یلگوں و راہ براہ
 بر سر شورش از نشیب و فراز
 شد آراستہ لشکرے بیکراں
 ہمہ بیشہ رزم راندہ شیر
 سپاہی بہ کثرت فزوں از شمار
 بہ ہیاچو آشفہ پیلان مت
 گرفتہ سپر ہای چہرہ ہنگ
 نہ از مرگ شاں باک از تیغ و تیر
 ز انہوہ لشکر دراں پہن وشت
 ہمہ بادل شیر و شیر و سپر
 نہ دیدہ کس پشت ایشان بہ جنگ

بے ستون رواں بہار ستوں
 زخم و ندان او حصار افکن
 سرمہ سازد کفش ز سنگ سیاہ
 از دہای دماں کند انداز
 یل پر دل و دروغا جاں ستاں
 بہ ریای ہیا ہنگ و دسیر
 ظفر پیشگان تسلط شکار
 ہمہ نیزہا گرز و خنجر بدست
 بر افکند برگستوان پلنگ
 نہ از آب بیم و نہ آتش گریز
 بصد جیلہ باد از ہوامی گذشت
 ز نوک سناں شاں خراشیدہ ابر
 بہ چہتی چو باد و چو کوه از درنگ

چوں لشکر کفار از توجہ آیات ظفر آیات و اعلام نصرت حرکات
 رسیدن لشکر قاہرہ خبر یافتند ہمہ و ہراس بردہاے ایشان غالب شد
 و پاسے ثبات ایشان بر جاے نماند فی جمع را بہ صد پریشاں بہت
 محافظت حصار فرستاد و خود از غایت اضطراب آتش در خمیہ و اسباب

بہر جا کہ رو آورند این گروه   رسد قلعہ پر و شمنان کوه کوه
 از استماع این خبر مغرور و سر دہرہ در پر آواز بہ جوش آمد و خون در تن
 چون ژالہ فرو گشت، نظم
 خون در گاہنہیب تو چون ژالہ بہ نشد   و انگہ شود ز بیم تو مغراند راستخوان

گفتار و ذکر توجہ حضرت شہریار گزید و اقتداء بہ جا حصار از راہ
 و حصار و قرار نمودہ گفتار فاجائے بنایت کردگار بے تکلف گزید
 روز جمعہ ہفتم ماہ رایات ظفر کردار و بواسع نصرت شعار و در حفظ پروردگار
 ردے بہ حصار آورد کہ مدتی حرام خوار بہ کردارہ بالشکر بے شمار چو اسباب ضلالت
 بے حد و نایت از اہل شرک و فساد و سپاہی چوں خانہ دوراں بے عدو و
 نہایت از اہل ظلم و بے وادائے ماندہ بود، نظم
 ز کوس شہنشہ بر آمد خرد و شش   سیاہی چو دریا در آمد بہ جوش
 ہمہ دشت و صحرا و ہامون دکھ   شدہ از جوش پولاد پوشاں سترہ
 میمنہ از باد پلایان آتش نہاد و ہر قنار آماستہ، و میرہ از پیلان کوه
 بنیاد و ہر نہاد سپہر یکجہ جامعہ مہینت برق صولت و عد نیلک بحر جوش آتش
 خروش پیراستہ کہ ہر یک از اہل کوہ بود بہ غلات عادت و در آہن نہاد
 ولی ستون فرز و چار ستون روان، نظم

ای ز فرقت تاج شاهی سر بلند وے ز تحت تخت دولت ارجمند
 و ایں واقعہ دال است بر آنکہ سر رشته دولت سلطان محمود غلی در
 قبضہ تصرف حضرت خلافت ظل اللہ است، و از نوادر است کہ شب
 پانزدہم ذوالقعدہ ایں واقعہ روئے نمود و روز پانزدہم ذوالحجہ سلطان محمود
 غلی بہ شرف پایے بوس مشرف شد، **نظم**

چو دولت ہر کردادی بہ خود راہ زشتی بر سرش نصرت من اللہ
 چو چشم صبح در ہر کس کہ دیدی باس ظلمت ازوے بر کشیدی
 ہمدان منزل مدنی حرام خواند کردار چند کس از قربان خویش
 بہ دیوان وزارت فرستادہ و اطاعت و فرمان برداری کرد و آل
 بہ اصل را غرض اصل اطلاع بر کم و کیں لشکر قاہرہ بود کہ از کم و کیف افزوں
 و از چیز حساب بیرون است، **نظم**
 اے سپاہت و ظفر شکرش نصرتیک نے یقین بر طول معوض شکرش انق
 چوں مردم او کہ اودیک کا رتعاہر بیل حمداصل آیت است بر لیا

ایشان باز گشتند اورا خبر دادند کہ شکرے می آمد بے شمار ہمہ شیران بیشہ کا رزا
 و نہنگان خون مردم شکار، **نظم**

سپاہی زر یگ بیاباں فزوں و از اندیشہ ہر محاسب برون
 گروے نہ پردل کہ یک بارہ دل نہ پوشید آہن کہ آہن گل

ز باران عطایش گشت امید
 به دولت ملکین را داد و داد
 به قدرت ملک جسم زیر نگینش
 لواء عیش و راضی سایه
 و از جسد خصائص وقت اوراک شرف پائے بوس حضرت خلیفۃ الرحمن
 شاه شاه نشاں آں بود که قمر و سرتاں که خانہ اوست منزل داشت
 و آفتاب در جدی بود پس قمر در کمال استقادت نور بوده باشد که مرتبه
 بدریت است چرا که قمر و مقابل آفتاب است و ویست بدانکه ہلال طالع
 سلطان محمود غلی بہ نظر تربیت آفتاب عالم تاب حضرت ظل اللہ بہ مرتبہ
 بدریت خواہد رسید و در ہر مرتبہ در مقام استقادت خواہد بود **نظم**
 آفتابی و ہمہ کار یکام است ترا
 کہ ہلال است و اگر بدر غلام است ترا
 و شاہد این مدعاست واقعہ کہ حضرت خلافت پناہ شب پانزدہم
 ذوالقعدہ روسے نمودہ بود کہ رشتہ بر ہلال بستہ اند و مراں رشتہ بست
 مبارک دارند و بہر جانب کہ میل می فرمایند تابع است و راں حال ہلال
 بدر شدہ رشتہ را از و باز کنم و ملاحظہ نماید کہ بے رشتہ اطاعت امر مای کند
 یا نہ چون رشتہ را باز کردیم بہر جا اشارت کردیم تابع بود **نظم**
 بندہ رایت متاباں مدام
 گنبد گردنہ است از جان غلام

بجرو کا نے پنجشش پیوست^(۱)   بلکہ ہر دی ز بحر و کانم دست^(۲)
 کاں ز دست تو شد بہ سنگ نہا^(۳)   وز گفت بحر کن روی زنان^(۴)

بحر کرم بہ جوش آمد فرمان اعلیٰ شہرت و رود یافت کہ سوار و پیادہ
 لشکر منصور بہ انعام پادشاہانہ سرفراز گردانید، فیض جودش ذرہ پرور
 گشت چو مہر منیر، نظم

دست و پایش بسان بحر گوہر شاد   ہر کس از خواں زدوش بہر کامل گرفت

ہر یک از انعام ماش مخزن دینار شد
 و زیادہ برسہ لاک سوار و درکاب دولت ابد پیوند، حضرت شہر یار گرد

اقدار بود، نظم

ہمہ کماں کش رزم آزا و تیر انداز   ہمہ مبارز و آہن گداز جوشن در

و پیادہ از شمار بیرون سواراں ما انعام لائق مرحمت شد، نظم

سواراں را از بے رنج بخشید   خزینہ بر خزینہ گنج بخشید

جہاں بخشش نمود از فقر و زور   کہ شد ہر مغلسی از زر تو انگر

و پیادہ یک ماہ مشاہرہ عطا فرمود، نظم

ہما بنانی کہ مقصود از جہاں است   ہمیں گوہر ز کان کن نکاں است

بہ تن زیب سیر پادشاہی   بہ جاں گنور اسرار الہی

دش دریا و جوش فضل و احسان   کفش ابرو عطاے نام باران

خدا و ست در دریاں را بہ نور حضور بہ رہنمائی سازد گویا ساخت و مضبوطی
ابیات بہ موقف عرض رسانید، نظم

بعد ازیں چو بہ جنابتی تو لا کردم چشم دارم کہ ز چرخم نہ رسد آزارے
بخت ہر حادثہ را کند اکوئل عدلے و آسماں ہر گنہ را کند استغفارے
بعد از اک محفل بہشت آئین و اسماع نفاخ منج دولت دنیا و دین

بہ شرف و دواع مشرف گشت، نظم

بہار عالم حنت لہ جاں تازہ میداد برنگار باب صورت را بہ ہوا صاف منج
ور ایات ظفر پیکر و واسے نصرت اثر بہ دولت و سعادت متوجہ لشکر
منصورہ نصرت اللہ تعالی شد، نظم

تا زمین و آسماں پر ذرہ و اینچم بود شکر از انجم و ذرہ افروز بادو
مرد و دین ہجو و ہر پر نور است بادو صبح تیغ ہجو تیغ صبح گلگون بادو
باز دیگر سلطان محمود غلی را بہ انواع احسان و اکرام از اسپان تا زمینی ترکی

نظم

روے ماہ و رکاب شان رخسہ پشت مای رسم شان
انکا گوئی کردہ بہ چشم خلق زمین چوں براند دست چوگان
و از نقد و جنس و آفتاب گیر و خنجر مرصع پادشاہانہ و تبرکات بے نہایت
نوازش فرمودند، نظم

از جمله کلمه جامع بر زبان نوا در بیان جوهر نشان مناسب وقت گذراند
 که چون کان جوهر لالی و چون چشمه حیات سرمایه زندگانی است فیان
 اعلی شرف و رویافت که ع

و دول یک شود بشکند کوه را

برهان اتق من البیان لسحرا حجاب شبهه از پیش چشم ناظران مرتفع
 گردانید، نظم

بر او هدایت در سبزه باز کرد	به تکمیل ناقص سخن ساز کرد
چراغ بر افروخت از نور خویش	شد آموزگارش بدستور خویش
که در هر چه پیش آید از خیر و شر	مشو غافل از ایزد دادگر
بهر حال از شادمانی و غم	مزان جز به فرموده شرع دم
به فتح از برمی کار دولت ز پیش	زمانه یی حق و ان نه از سعی خویش
مکن خواب آسایش ناز و نوش	مراد از خدا و ان ولیکن به گوش
شنید آن گفتش به سمع مقبول	به شد شادمان گر چه آمد ملول
چون روشن شدش از نصیحت ضمیر	هلال آمد و گشت بد منسیر
باین آستان هر که روست نیاز	نهاد اندر درش کامرا گشت نیاز

سلطان محمود خلجی از سر اخلاص و روست نیاز زبان به شکر نعمت
 ادراک سعادت بساط یوسی شهریار گردون اقتدار که هلاک صفات

مشرقت گشت، نظم

مبارک ترین روزگار اندر روزگار
فلک یا ورا خورش گشته یار
به همراهی تخت فرخنده فال
چو ره یافت اندر حریم وصال
شهی دید بادانش و عقل و فر
که در غمتش بخت بسته کمر
شکو بنده شاه فروزنده پسر
چو خورشید تابان به تخت سپهر
زده قبه تاج بر او ج ماه
جبین چوں به خاک در شاه سود
شماں سوده بر آستانش جناہ
چو از خدمت شاه شد سربلند
سراز در گش تاج دریافت زود
نشانید شاهش به نزدیک خویش
پے چشم بد سوخت اختر سپند
باو لطف فرمود از اندازه بیش

حضرت ولایت پناه خلافت دستگاه طوطی ناطقہ ماہ شیریں و جی گویا
گردانیده به زبان کر است آثار که مجرای الهامات غیب است گذرانیده

کہ "لا یموت احدکم حتی یحب الاخیرہ ما یحب لنفسہ" ۵

ہر کے رالقب مکن مومن گرچہ از سعی جان و دل کاہ

نامہ خواہد برادرے خود را آنچه از بہر خویش می خواہ

د از ہر باب فصاحت با نواع بلاغت و اقلام فصاحت آراستہ بیان

فرمودہ و گوش حاضران را از گوہر الفاظ چو صدف معدن در گردانیدہ نظم

چو در مجلس سخن گوید ہر کس مستمع باشد صدف کردار مغز او شود در استخوان گہر

گفتار و ذکر استسعا یافتن سلطان محمود غزنوی به شریا پوسی سلطان
سلاطین زمان کیفیت آں روز شنبه پانزدهم

پانزدهم ماه روز شکار حضرت سلطان جهانگیر عالم پناه مست سلطان
محمود غزنوی التماس کرده که دیده دولت و اقبال را که از گرد حوادث ایام
به ایام خیر گشت و آئینه خاطر که به مرور از انعکاس ظلمت ارباب کفر تیره
گشت، آرزو دارم که به نور جمال عالم آراء و نظیر رحمت کیمیا تاثیر شاه
خود شید سیاه منور و روشن گردد. نظم

هر کرا چشم بخت خیر شود خاک پائے تو تو تیا باشد
در کنی یک نظر ز روے کرم آں نظر ز کیمیا باشد
چوں التماس افاضه روے اخلاص بود به شرف اجابت مقبول گشت
و در عین که حضرت خلافت پناه ظل الله از شکار فارغ گشته در سرزمین
که نمود از بهشت بریں بود، خیمه که در رکاب دولت ابد پیوندمی باشد
نصب فرموده بودند و روے نیاز بر آستان سلطنت آشیان که سجد محاکم
سرافرازان روے زمین و بوسه جاسے سلاطین جمیع ملکین است مایه نظم
سرے که سوده شود بر زمین بنیاد تو یک قبول تو تا خیر جبار شود
به سعادت بساط پوسی استسعا یافت و به شرف پائے بوس

حضرت خسرو ویندار شمر اطاقت نصرت به تقدیم رسانیده مراسم برگزینیت
 مرعی داشتند و نماز عید هم در آن مقام ادا فرمودند و براسے قربان سلطان
 محمد و غلی چندال گو سفند و گاوشتر لطف فرمودند که چرخ با چندین چاه
 پول چشم گو سفند قربان در کثرت آن چراه ماند، نظم هم
 و عشق زنگنه دیبیاں شرح نیاید در قلم
 روز جمعه یازدهم ماه چتر گردوں پناه ظل الله عزیمت نموده بدو منزل
 موضع "دنی گانوں" را بنیم شکر کو اکب عدو فرمود، نظم هم
 همه گشت دشت، زکراں، ماکراں پُر از خیمه و خرگه سائبان
 دیگر روز آنجا مقام شد، اتحار الملک و زبدۃ الاحیاء مجلس گرامی بنیاد
 که به کمال شجاعت و فطرت شجاعت معروف و مشهور است به شرف بساط
 بوسی مشرف گشت، نظم هم

بیابانی زهر جان به شکرے سپاه گراں مایه با سرورے
 به درگاه عالم سپاه آمدند همه دل پُر از مهر شاه آمدند
 روز دوشنبه چهاردهم ماه رایات ظفر پیکر و واسے نصرت اثر نصرت
 نموده، موضع ویوله را منقلب خیم نصرت مقام ساخت، و سر پرده
 شکست سترے سرافرازی بر ذروه چرخ بریں رسانید، نظم هم
 گرنه بکار آمدی خیمه جاده ترا خود کشیدی طبایع میج گمزدی نموده

گفتار و ذکر استعسایافتن سلطان محمود غزنوی بہ شریا بوسی سلطان
سلاطین زمان کیفیت آں روز شنبہ پانزدہم

پانزدہم ماہ روز شکار حضرت سلطان جہانگیر عالم پناہ ست سلطان
محمود غزنوی التماس کردہ کہ دیدہ دولت و اقبال را کہ از گردِ حوادثِ ایام
بہ ایامِ خیرہ گشت و آئینہ خاطر کہ بہ مرور از انعکاس ظلمتِ اربابِ کفر تیرہ
گشت، آرزو دارم کہ بہ نور جمالِ عالم آراے و نظرِ مرحمتِ کیما ماثیر شاہ
خود شید سیا، منور و روشن گردد، نظم

ہر کراچشمِ بخت خیر شود   خاکِ پائے تو تو تیا باشد
در کنی یک نظر ز روے کرم   آں نظر بہ ز کیسیا باشد
چوں التماسِ افازد روے اخلاص بود بہ شرفِ اجابتِ مقروض
و در حین کہ حضرت خلافتِ پناہ ظل اللہ از شکار فارغ گشتہ در سرزمین
کہ نمود از بہشت بریں بود، خیمہ کہ در رکابِ دولتِ ابد پیوند می باشد
نصب فرمودہ بودند، روسے نیاز بر آستانِ سلطنتِ آشیاں کہ سجدہ گاہ و
سرافرازانِ روسے زمین و ہومہ جائے سلاطین جیشہ تکلیف است، مایہ نظم
سرے کو سودہ شود بر زمینِ بختِ حق   ز یک قبول تو تا خیر جہاد شود
بہ سعادتِ بساطِ ہوسی استعفا یافت و بہ شرفِ پائے ہوس

زنہماے شاں مسلح زمیں گرفتہ مال زگوشتا شاں روہوا گرفتہ سناں

واسلحہ ویراق و سرپرودہ نعل و بارگاہ و خواب گاہ و سائر اسباب

حشمت و بزرگی نوازش فرمودہ بدست یکے مقربان درگاہ ارسال داشتہ

اندہم دخل کوفین اگر ضمن بود زاندا ز بدل اولم بود نظم

ز جودش بود کان و دریا ہلاک رسید ایں بہ آب آل گر یک بنجا

نی آورد تاب بندش درم درم منتہی بے نہایت کرم

و سلطان محمود غلی از اکرام و انعام پادشا ہانہ آنچہ نتیجہ صفای اعتقاد

و ثمرہ شجر اخلاص باشد شاہدہ کہ دوستریا لیت تو کفی یحکمون بما عفونی

رَبِّی وَ جَعَلَنی مِنَ الْمُسْکِرِیْنَ ہر آئینہ غمیش جلوہ کرد بحق حق کہ نہ دیدم

بہ ہمت شاہی نہ بر سریر خلافت نہ در کتب مسطورہ نظم

پہر بندہ و نصرت قرین دولتیا خدای ناصر ارکان دولت منصوب

روز شنبہ پنجم ماہ ذی الحجہ را یات خورشید سیماے واعلام عالم آراے

نمودہ بد و منزل بہ رہنما پور فرمودہ و خان اعظم قیصر خاں راجہ دیدہ طلب

نمودہ و در جمعی اوسلام داران خاص جوانانے کہ فلک پرورد در خود کسے

نہ برد و شجاعت ایشان نہ دیدہ ہمہ چوں جو ہر تیغ در فولا و تبیہ و چوں ہن

در آتش محنی، نظم

گر وہیہ جوانان رزم آزمائے ہمہ غرق آہن ز سر تا بہ پائے

جہاں تا جہاں سایہ انداختہ

سراپردہ و خیمہ و خیمہ بود

ستون ہائے اور است چوں سیم غام

برے بہ صنعت برافراختہ

اں تا کراں زیر چرخ کیو

رفت بہ گردوں برابر خیام

قیصر خاں خانِ اعظم را بہ خلعت خاص مخصوص ساختہ باسی ہزار سوار

از شیرانِ بیشہ کارزار و ویرانِ معرکہ پیکار کہ اگر بہ قوتیغ کوہ گداز ایشاں

بر خیال سخاوت افتد چوں ذرہ در ہوا سرگرداں گردد، نظم

توانا جو امان پر خاش جوئے

توانا تن زور مند و دیر

دلاور ہڑ ہراں کہ ہنگام کیں

بہ کلکے کہ اندر کسیں آورند

اگر تیغ را برکشند از نیام

و گرد رخ شاں سرفرازی کنند

و پنجاہ سلسلہ پیل کوہ پیکر ہیبت بیکل دریا جوش صاعقہ خروش، نظم

کوہ تن و پنتہ پشت و غار دہن

قالہ باد خیمہ خاک آرام

جنت گیر لشکر اصنام و نصب سلطان محمود غلی نامزد کردہ مدعا

نہر مود، نظم

دار فرماں اعلیٰ شہرت و رو یافت کہ انفرادین مکالمات من مبین المسلمین، نظم
 گریز بہ ہنگام یا بہ سر بجائے بہ از پہلوانی سر زیر پاسے
 چوں موکب خسرو کو اکب عزمیت ارتقا ع کرد و رایت سلطان
 مشرقی نثر اد متوسط بید خضر اشد و چاوشاں اشد از دحام کو اکب را
 بہ نمود صبح از رہ گزار کو کبہ خورشید برانند۔ نظم

چو سلطان خاور بر افراخت سر بدامن گردوں بر افشاند زر
 بندگی حضرت گردوں اقتدار کہ شمشاد آفتاب دولت از غبار کست
 این و فروغ ماہچہ رایتش از محاق و زوال، نظم

بہ فرمود تارخش رازیں کنند دم اندر دم نامے روئیں کنند
 رایت ہایوں کہ مطلع خورشید فیروزی است، روز شنبہ ششم ماہ بدست
 وسعادت متوجہ شہر نوشہ۔ نظم

ظفر ہم عناں نصرتش رہ نامے ز گرد سیاهش ہوا مشک سے
 چو شد منتشر قصہ عزم شاہ بہ جنبش درآمد ز ہر سو سپاہ
 درآمد ز ہر جانب لشکرے رواں گشت جیسے ز ہر کشورے

دچوں از سر زمین را مغرب خیام دولت الیام گردانید و سر پر
 عظمت و کامکاری را اطاب دولت و بختیاری استوار کردہ بہ اوج
 برافراختند، نظم

چون نازمان فک گوهر نایاب را در صندوق اقی سناسان نشاند

فصل

بر از قصه دریا تیره تر شد خاک چون باطن او پُر گشت
 که مدعی از جانب سلطان محمود غلی به جانب خان اعظم قیصر خان
 در غیبه به درگاه عالم پناه فک اشتباه که قبله سلاطین روزگار است آورد

فصل

پیش کینه حاجات خلق در گد است کمی شود همه حاجت و آرزو در گد

فصل

چون حضرت اربابان محبت خدا گری بر بند آں سایه چون انس پناه
 مقبول آنکه سلطان محمود غلی از مدنی حرام خوار فرمود و به درگاه عالم پناه
 حضرت خلیفه الرحمن آورد

فصل

در دمان، قبال کسی دست فید که ز غم سب جان باز داند دورا
 و عالم پیش سرخیل حمید است که یک از ملازمان خان اعظم قیصر خان
 است و سرخیل از راه حمایت دولت و اقبال حضرت خلیفه الرحمن از نظم
 ایند چون ترشاهان پناوی آوردن و پس که از گریست چشم مرحمت دادند
 پناه از غیب خان اعظم قیصر خان عقیقه را به پیر میانی آورد و بیع مادی به
 نوسان عقیقه هم بآورد چون بیع مادی آمد است گفتار سال ۱۰۰۰ هجری

ذراے صاحب فکر عد و بند
چنان در خاطر شگفت جاگیر
که به کشاید حصار شاد و باد
رهاند قلعه را از قید تسخیر
ز نسل کافران نگذار و آثار
اگر تقدیر گردد و یا بتدبیر

چون نیست قصای جز رضاے باری تعالی ع و جل نه بود در هر منزل
منتی اقبال مرده نصرتین الله و فتح قریب به گوش خسرو پنداری رسانید
و در هر مرحله مصدوقه و لقد نصرت کما الله قرین حال و مؤید اقبال حضرت
گردون اقتدار کا مکاری گشت، نظم

ظفر پیش و فضل حق رهبرش
سعادت جمیعت کث شکرش
بهر منزل کو عزیمت نمود
به فتح و ظفر مرده نوشنود
ز هر مرحله کوزه آمد فراز
دو اسپه ظفر آمدش پیشوار
و عاگر منصوره نصرت الله تعالی قصبه فتح آباد عرف بالول را مضرب
خیام ظفر فرجام ساخته الطاب مرادون دولت و اقبال را به او تاد فتح و نصرت
مستحکم کرده به سراپرده ظفر آثار بر مرکب کرامتی گردانیدند، نظم

بارگشته که آباد باد
روے ظفر جانب مد و نهاد
بر آمد سائباں از هر سر کرانه
به رفعت با فلک گشته یگانه
سراپرده بهر جانب برافروخت
در سنهادر گلوے اختر انداخت
ز هر سو خیمه ها بر زد بر افلاک
فرو پوشید و امن بر سر خاک

گلزارِ شام روزگارِ رشکِ آگس کرو، و انوارِ فتح و ظفر باشد بارِ حق و حق
از چہرہ سر و قدانِ ماہِ منظر ویدہ اقبال و دولت را و شنائی بخشید، نظم
خروشِ کوسِ بانگِ ناسے بر خفاست   زمیں چوں آسماں از جای بر خاست

ہر توکلِ درست و ہمتِ بلند و تمہمت اور جہند نامید خالق بے چون و
امداد و دولت روز افزوں بہت گیر ہند و اں و نصب سلطان محمود غلی
پہ شاد یا باد کہ سودنِ کفر و ضلالت و منہجِ شرک و بہالت شدہ بود و روال
شد و مَن یَسُوکُلُ عَلٰی اللہِ فَکُوْصِبُہُ، نظم

نہ شد کس بر اسبِ توکلِ سوار   کہ اورانہ شد مید و دولتِ شکار
و بر قلع و قمع مدنی حرامِ خوار اقام نمود، نظم

چوں آمد با سپہا سپاہ از شہرِ بزرگ   زمیں گفتی رواں شد ہجو گردوں
سراسر آسماں را در ست .....   میجِ محبت — درست کرد و نہفت

زمیں با چرخ گو یا رازی گفت
.....

بگیر داند چنان بودند شکر   کہ در میخِ تنک تا بہنہ و ختر
ہاں ساں شکر آمد گردانہ   کہ کٹہ را دشت کرو، دشت و کوہ
زمیں از نخلِ اسپاں بس کشد خاک   چہ از مد خاک شد مدہ شد چہ از خاک

در حساب بہ در گاہِ یکتا سے بے ہمتا و اثنی گردانید و بر خود جزم کرد کہ از
کثرِ شہرکانِ اعلامِ اسلام را مرفوع گردانید، نظم

آيَاتِ اللّٰهِ تَتْلُوْهَا عَلَیْكَ بِالْحَقِّ، وَ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُسْلِمِيْنَ بعد ختم کلام
ربانی حضرت سلطانی بر اعتقاد تمام تقاول را پیش و اساخته در روز پنجشنبه چهارم

ماه ذی قعدہ ثلاث و عشرين و ثمانیۃ (۹۲۳ھ) نیت غزا پاپے
دولت در کباب سمند باد پاپے براق پیکر برق رفتار در آور و نظم

ز تیر نظر در ویش تیز تر ز باد سحر که سبک خیز تر

چناں تیز گشتی که گجابه خروش رسیدش آواز مورے بگوش

چناں تیز بینی که شب بے چراغ شرمی پری زاد بر پشت زانغ

ز جابس که برداشتی تیز دست زوانست پایش که دستش پست

رواں شد برآں پیکر چوں نگار سیماں وشی باد صرصر سوار

بداں گونه می بروش آں تند خیز که گل را برد در چین باد تیز

بر آورد گردان زمین و زماں خرد کرده بادش پرده کماں

بازوے کامگارش به تعوید فَاِنَّ اللّٰهَ یُعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ، اَرَأَیْتَ

و پرچم رایت نصرت شعارش را مشاطه فَاَسَیْکَ فَاَیْکَ اللَّهُ پیراسته آپ

دولت زیر دان، چتر ظفر بالاس سر قبح و نصرت پیش و پس، عون الہی

به سرما چہ لولے نصرت والا اعلام سر بہ فلک کشیده، نظم

بلند گشت چناں چتر عالم آرایت که سایه بر سر سکان ہفت کشور کرد

نہ ذ و ی ۱۱۵۱ از ۱۱۵۲ ۱۱۵۳ ۱۱۵۴ ۱۱۵۵ ۱۱۵۶ ۱۱۵۷ ۱۱۵۸ ۱۱۵۹ ۱۱۶۰ ۱۱۶۱ ۱۱۶۲ ۱۱۶۳ ۱۱۶۴ ۱۱۶۵ ۱۱۶۶ ۱۱۶۷ ۱۱۶۸ ۱۱۶۹ ۱۱۷۰ ۱۱۷۱ ۱۱۷۲ ۱۱۷۳ ۱۱۷۴ ۱۱۷۵ ۱۱۷۶ ۱۱۷۷ ۱۱۷۸ ۱۱۷۹ ۱۱۸۰ ۱۱۸۱ ۱۱۸۲ ۱۱۸۳ ۱۱۸۴ ۱۱۸۵ ۱۱۸۶ ۱۱۸۷ ۱۱۸۸ ۱۱۸۹ ۱۱۹۰ ۱۱۹۱ ۱۱۹۲ ۱۱۹۳ ۱۱۹۴ ۱۱۹۵ ۱۱۹۶ ۱۱۹۷ ۱۱۹۸ ۱۱۹۹ ۱۲۰۰ ۱۲۰۱ ۱۲۰۲ ۱۲۰۳ ۱۲۰۴ ۱۲۰۵ ۱۲۰۶ ۱۲۰۷ ۱۲۰۸ ۱۲۰۹ ۱۲۱۰ ۱۲۱۱ ۱۲۱۲ ۱۲۱۳ ۱۲۱۴ ۱۲۱۵ ۱۲۱۶ ۱۲۱۷ ۱۲۱۸ ۱۲۱۹ ۱۲۲۰ ۱۲۲۱ ۱۲۲۲ ۱۲۲۳ ۱۲۲۴ ۱۲۲۵ ۱۲۲۶ ۱۲۲۷ ۱۲۲۸ ۱۲۲۹ ۱۲۳۰ ۱۲۳۱ ۱۲۳۲ ۱۲۳۳ ۱۲۳۴ ۱۲۳۵ ۱۲۳۶ ۱۲۳۷ ۱۲۳۸ ۱۲۳۹ ۱۲۴۰ ۱۲۴۱ ۱۲۴۲ ۱۲۴۳ ۱۲۴۴ ۱۲۴۵ ۱۲۴۶ ۱۲۴۷ ۱۲۴۸ ۱۲۴۹ ۱۲۵۰ ۱۲۵۱ ۱۲۵۲ ۱۲۵۳ ۱۲۵۴ ۱۲۵۵ ۱۲۵۶ ۱۲۵۷ ۱۲۵۸ ۱۲۵۹ ۱۲۶۰ ۱۲۶۱ ۱۲۶۲ ۱۲۶۳ ۱۲۶۴ ۱۲۶۵ ۱۲۶۶ ۱۲۶۷ ۱۲۶۸ ۱۲۶۹ ۱۲۷۰ ۱۲۷۱ ۱۲۷۲ ۱۲۷۳ ۱۲۷۴ ۱۲۷۵ ۱۲۷۶ ۱۲۷۷ ۱۲۷۸ ۱۲۷۹ ۱۲۸۰ ۱۲۸۱ ۱۲۸۲ ۱۲۸۳ ۱۲۸۴ ۱۲۸۵ ۱۲۸۶ ۱۲۸۷ ۱۲۸۸ ۱۲۸۹ ۱۲۹۰ ۱۲۹۱ ۱۲۹۲ ۱۲۹۳ ۱۲۹۴ ۱۲۹۵ ۱۲۹۶ ۱۲۹۷ ۱۲۹۸ ۱۲۹۹ ۱۳۰۰ ۱۳۰۱ ۱۳۰۲ ۱۳۰۳ ۱۳۰۴ ۱۳۰۵ ۱۳۰۶ ۱۳۰۷ ۱۳۰۸ ۱۳۰۹ ۱۳۱۰ ۱۳۱۱ ۱۳۱۲ ۱۳۱۳ ۱۳۱۴ ۱۳۱۵ ۱۳۱۶ ۱۳۱۷ ۱۳۱۸ ۱۳۱۹ ۱۳۲۰ ۱۳۲۱ ۱۳۲۲ ۱۳۲۳ ۱۳۲۴ ۱۳۲۵ ۱۳۲۶ ۱۳۲۷ ۱۳۲۸ ۱۳۲۹ ۱۳۳۰ ۱۳۳۱ ۱۳۳۲ ۱۳۳۳ ۱۳۳۴ ۱۳۳۵ ۱۳۳۶ ۱۳۳۷ ۱۳۳۸ ۱۳۳۹ ۱۳۴۰ ۱۳۴۱ ۱۳۴۲ ۱۳۴۳ ۱۳۴۴ ۱۳۴۵ ۱۳۴۶ ۱۳۴۷ ۱۳۴۸ ۱۳۴۹ ۱۳۵۰ ۱۳۵۱ ۱۳۵۲ ۱۳۵۳ ۱۳۵۴ ۱۳۵۵ ۱۳۵۶ ۱۳۵۷ ۱۳۵۸ ۱۳۵۹ ۱۳۶۰ ۱۳۶۱ ۱۳۶۲ ۱۳۶۳ ۱۳۶۴ ۱۳۶۵ ۱۳۶۶ ۱۳۶۷ ۱۳۶۸ ۱۳۶۹ ۱۳۷۰ ۱۳۷۱ ۱۳۷۲ ۱۳۷۳ ۱۳۷۴ ۱۳۷۵ ۱۳۷۶ ۱۳۷۷ ۱۳۷۸ ۱۳۷۹ ۱۳۸۰ ۱۳۸۱ ۱۳۸۲ ۱۳۸۳ ۱۳۸۴ ۱۳۸۵ ۱۳۸۶ ۱۳۸۷ ۱۳۸۸ ۱۳۸۹ ۱۳۹۰ ۱۳۹۱ ۱۳۹۲ ۱۳۹۳ ۱۳۹۴ ۱۳۹۵ ۱۳۹۶ ۱۳۹۷ ۱۳۹۸ ۱۳۹۹ ۱۴۰۰ ۱۴۰۱ ۱۴۰۲ ۱۴۰۳ ۱۴۰۴ ۱۴۰۵ ۱۴۰۶ ۱۴۰۷ ۱۴۰۸ ۱۴۰۹ ۱۴۱۰ ۱۴۱۱ ۱۴۱۲ ۱۴۱۳ ۱۴۱۴ ۱۴۱۵ ۱۴۱۶ ۱۴۱۷ ۱۴۱۸ ۱۴۱۹ ۱۴۲۰ ۱۴۲۱ ۱۴۲۲ ۱۴۲۳ ۱۴۲۴ ۱۴۲۵ ۱۴۲۶ ۱۴۲۷ ۱۴۲۸ ۱۴۲۹ ۱۴۳۰ ۱۴۳۱ ۱۴۳۲ ۱۴۳۳ ۱۴۳۴ ۱۴۳۵ ۱۴۳۶ ۱۴۳۷ ۱۴۳۸ ۱۴۳۹ ۱۴۴۰ ۱۴۴۱ ۱۴۴۲ ۱۴۴۳ ۱۴۴۴ ۱۴۴۵ ۱۴۴۶ ۱۴۴۷ ۱۴۴۸ ۱۴۴۹ ۱۴۵۰ ۱۴۵۱ ۱۴۵۲ ۱۴۵۳ ۱۴۵۴ ۱۴۵۵ ۱۴۵۶ ۱۴۵۷ ۱۴۵۸ ۱۴۵۹ ۱۴۶۰ ۱۴۶۱ ۱۴۶۲ ۱۴۶۳ ۱۴۶۴ ۱۴۶۵ ۱۴۶۶ ۱۴۶۷ ۱۴۶۸ ۱۴۶۹ ۱۴۷۰ ۱۴۷۱ ۱۴۷۲ ۱۴۷۳ ۱۴۷۴ ۱۴۷۵ ۱۴۷۶ ۱۴۷۷ ۱۴۷۸ ۱۴۷۹ ۱۴۸۰ ۱۴۸۱ ۱۴۸۲ ۱۴۸۳ ۱۴۸۴ ۱۴۸۵ ۱۴۸۶ ۱۴۸۷ ۱۴۸۸ ۱۴۸۹ ۱۴۹۰ ۱۴۹۱ ۱۴۹۲ ۱۴۹۳ ۱۴۹۴ ۱۴۹۵ ۱۴۹۶ ۱۴۹۷ ۱۴۹۸ ۱۴۹۹ ۱۵۰۰ ۱۵۰۱ ۱۵۰۲ ۱۵۰۳ ۱۵۰۴ ۱۵۰۵ ۱۵۰۶ ۱۵۰۷ ۱۵۰۸ ۱۵۰۹ ۱۵۱۰ ۱۵۱۱ ۱۵۱۲ ۱۵۱۳ ۱۵۱۴ ۱۵۱۵ ۱۵۱۶ ۱۵۱۷ ۱۵۱۸ ۱۵۱۹ ۱۵۲۰ ۱۵۲۱ ۱۵۲۲ ۱۵۲۳ ۱۵۲۴ ۱۵۲۵ ۱۵۲۶ ۱۵۲۷ ۱۵۲۸ ۱۵۲۹ ۱۵۳۰ ۱۵۳۱ ۱۵۳۲ ۱۵۳۳ ۱۵۳۴ ۱۵۳۵ ۱۵۳۶ ۱۵۳۷ ۱۵۳۸ ۱۵۳۹ ۱۵۴۰ ۱۵۴۱ ۱۵۴۲ ۱۵۴۳ ۱۵۴۴ ۱۵۴۵ ۱۵۴۶ ۱۵۴۷ ۱۵۴۸ ۱۵۴۹ ۱۵۵۰ ۱۵۵۱ ۱۵۵۲ ۱۵۵۳ ۱۵۵۴ ۱۵۵۵ ۱۵۵۶ ۱۵۵۷ ۱۵۵۸ ۱۵۵۹ ۱۵۶۰ ۱۵۶۱ ۱۵۶۲ ۱۵۶۳ ۱۵۶۴ ۱۵۶۵ ۱۵۶۶ ۱۵۶۷ ۱۵۶۸ ۱۵۶۹ ۱۵۷۰ ۱۵۷۱ ۱۵۷۲ ۱۵۷۳ ۱۵۷۴ ۱۵۷۵ ۱۵۷۶ ۱۵۷۷ ۱۵۷۸ ۱۵۷۹ ۱۵۸۰ ۱۵۸۱ ۱۵۸۲ ۱۵۸۳ ۱۵۸۴ ۱۵۸۵ ۱۵۸۶ ۱۵۸۷ ۱۵۸۸ ۱۵۸۹ ۱۵۹۰ ۱۵۹۱ ۱۵۹۲ ۱۵۹۳ ۱۵۹۴ ۱۵۹۵ ۱۵۹۶ ۱۵۹۷ ۱۵۹۸ ۱۵۹۹ ۱۶۰۰ ۱۶۰۱ ۱۶۰۲ ۱۶۰۳ ۱۶۰۴ ۱۶۰۵ ۱۶۰۶ ۱۶۰۷ ۱۶۰۸ ۱۶۰۹ ۱۶۱۰ ۱۶۱۱ ۱۶۱۲ ۱۶۱۳ ۱۶۱۴ ۱۶۱۵ ۱۶۱۶ ۱۶۱۷ ۱۶۱۸ ۱۶۱۹ ۱۶۲۰ ۱۶۲۱ ۱۶۲۲ ۱۶۲۳ ۱۶۲۴ ۱۶۲۵ ۱۶۲۶ ۱۶۲۷ ۱۶۲۸ ۱۶۲۹ ۱۶۳۰ ۱۶۳۱ ۱۶۳۲ ۱۶۳۳ ۱۶۳۴ ۱۶۳۵ ۱۶۳۶ ۱۶۳۷ ۱۶۳۸ ۱۶۳۹ ۱۶۴۰ ۱۶۴۱ ۱۶۴۲ ۱۶۴۳ ۱۶۴۴ ۱۶۴۵ ۱۶۴۶ ۱۶۴۷ ۱۶۴۸ ۱۶۴۹ ۱۶۵۰ ۱۶۵۱ ۱۶۵۲ ۱۶۵۳ ۱۶۵۴ ۱۶۵۵ ۱۶۵۶ ۱۶۵۷ ۱۶۵۸ ۱۶۵۹ ۱۶۶۰ ۱۶۶۱ ۱۶۶۲ ۱۶۶۳ ۱۶۶۴ ۱۶۶۵ ۱۶۶۶ ۱۶۶۷ ۱۶۶۸ ۱۶۶۹ ۱۶۷۰ ۱۶۷۱ ۱۶۷۲ ۱۶۷۳ ۱۶۷۴ ۱۶۷۵ ۱۶۷۶ ۱۶۷۷ ۱۶۷۸ ۱۶۷۹ ۱۶۸۰ ۱۶۸۱ ۱۶۸۲ ۱۶۸۳ ۱۶۸۴ ۱۶۸۵ ۱۶۸۶ ۱۶۸۷ ۱۶۸۸ ۱۶۸۹ ۱۶۹۰ ۱۶۹۱ ۱۶۹۲ ۱۶۹۳ ۱۶۹۴ ۱۶۹۵ ۱۶۹۶ ۱۶۹۷ ۱۶۹۸ ۱۶۹۹ ۱۷۰۰ ۱۷۰۱ ۱۷۰۲ ۱۷۰۳ ۱۷۰۴ ۱۷۰۵ ۱۷۰۶ ۱۷۰۷ ۱۷۰۸ ۱۷۰۹ ۱۷۱۰ ۱۷۱۱ ۱۷۱۲ ۱۷۱۳ ۱۷۱۴ ۱۷۱۵ ۱۷۱۶ ۱۷۱۷ ۱۷۱۸ ۱۷۱۹ ۱۷۲۰ ۱۷۲۱ ۱۷۲۲ ۱۷۲۳ ۱۷۲۴ ۱۷۲۵ ۱۷۲۶ ۱۷۲۷ ۱۷۲۸ ۱۷۲۹ ۱۷۳۰ ۱۷۳۱ ۱۷۳۲ ۱۷۳۳ ۱۷۳۴ ۱۷۳۵ ۱۷۳۶ ۱۷۳۷ ۱۷۳۸ ۱۷۳۹ ۱۷۴۰ ۱۷۴۱ ۱۷۴۲ ۱۷۴۳ ۱۷۴۴ ۱۷۴۵ ۱۷۴۶ ۱۷۴۷ ۱۷۴۸ ۱۷۴۹ ۱۷۵۰ ۱۷۵۱ ۱۷۵۲ ۱۷۵۳ ۱۷۵۴ ۱۷۵۵ ۱۷۵۶ ۱۷۵۷ ۱۷۵۸ ۱۷۵۹ ۱۷۶۰ ۱۷۶۱ ۱۷۶۲ ۱۷۶۳ ۱۷۶۴ ۱۷۶۵ ۱۷۶۶ ۱۷۶۷ ۱۷۶۸ ۱۷۶۹ ۱۷۷۰ ۱۷۷۱ ۱۷۷۲ ۱۷۷۳ ۱۷۷۴ ۱۷۷۵ ۱۷۷۶ ۱۷۷۷ ۱۷۷۸ ۱۷۷۹ ۱۷۸۰ ۱۷۸۱ ۱۷۸۲ ۱۷۸۳ ۱۷۸۴ ۱۷۸۵ ۱۷۸۶ ۱۷۸۷ ۱۷۸۸ ۱۷۸۹ ۱۷۹۰ ۱۷۹۱ ۱۷۹۲ ۱۷۹۳ ۱۷۹۴ ۱۷۹۵ ۱۷۹۶ ۱۷۹۷ ۱۷۹۸ ۱۷۹۹ ۱۸۰۰ ۱۸۰۱ ۱۸۰۲ ۱۸۰۳ ۱۸۰۴ ۱۸۰۵ ۱۸۰۶ ۱۸۰۷ ۱۸۰۸ ۱۸۰۹ ۱۸۱۰ ۱۸۱۱ ۱۸۱۲ ۱۸۱۳ ۱۸۱۴ ۱۸۱۵ ۱۸۱۶ ۱۸۱۷ ۱۸۱۸ ۱۸۱۹ ۱۸۲۰ ۱۸۲۱ ۱۸۲۲ ۱۸۲۳ ۱۸۲۴ ۱۸۲۵ ۱۸۲۶ ۱۸۲۷ ۱۸۲۸ ۱۸۲۹ ۱۸۳۰ ۱۸۳۱ ۱۸۳۲ ۱۸۳۳ ۱۸۳۴ ۱۸۳۵ ۱۸۳۶ ۱۸۳۷ ۱۸۳۸ ۱۸۳۹ ۱۸۴۰ ۱۸۴۱ ۱۸۴۲ ۱۸۴۳ ۱۸۴۴ ۱۸۴۵ ۱۸۴۶ ۱۸۴۷ ۱۸۴۸ ۱۸۴۹ ۱۸۵۰ ۱۸۵۱ ۱۸۵۲ ۱۸۵۳ ۱۸۵۴ ۱۸۵۵ ۱۸۵۶ ۱۸۵۷ ۱۸۵۸ ۱۸۵۹ ۱۸۶۰ ۱۸۶۱ ۱۸۶۲ ۱۸۶۳ ۱۸۶۴ ۱۸۶۵ ۱۸۶۶ ۱۸۶۷ ۱۸۶۸ ۱۸۶۹ ۱۸۷۰ ۱۸۷۱ ۱۸۷۲ ۱۸۷۳ ۱۸۷۴ ۱۸۷۵ ۱۸۷۶ ۱۸۷۷ ۱۸۷۸ ۱۸۷۹ ۱۸۸۰ ۱۸۸۱ ۱۸۸۲ ۱۸۸۳ ۱۸۸۴ ۱۸۸۵ ۱۸۸۶ ۱۸۸۷ ۱۸۸۸ ۱۸۸۹ ۱۸۹۰ ۱۸۹۱ ۱۸۹۲ ۱۸۹۳ ۱۸۹۴ ۱۸۹۵ ۱۸۹۶ ۱۸۹۷ ۱۸۹۸ ۱۸۹۹ ۱۹۰۰ ۱۹۰۱ ۱۹۰۲ ۱۹۰۳ ۱۹۰۴ ۱۹۰۵ ۱۹۰۶ ۱۹۰۷ ۱۹۰۸ ۱۹۰۹ ۱۹۱۰ ۱۹۱۱ ۱۹۱۲ ۱۹۱۳ ۱۹۱۴ ۱۹۱۵ ۱۹۱۶ ۱۹۱۷ ۱۹۱۸ ۱۹۱۹ ۱۹۲۰ ۱۹۲۱ ۱۹۲۲ ۱۹۲۳ ۱۹۲۴ ۱۹۲۵ ۱۹۲۶ ۱۹۲۷ ۱۹۲۸ ۱۹۲۹ ۱۹۳۰ ۱۹۳۱ ۱۹۳۲ ۱۹۳۳ ۱۹۳۴ ۱۹۳۵ ۱۹۳۶ ۱۹۳۷ ۱۹۳۸ ۱۹۳۹ ۱۹۴۰ ۱۹۴۱ ۱۹۴۲ ۱۹۴۳ ۱۹۴۴ ۱۹۴۵ ۱۹۴۶ ۱۹۴۷ ۱۹۴۸ ۱۹۴۹ ۱۹۵۰ ۱۹۵۱ ۱۹۵۲ ۱۹۵۳ ۱۹۵۴ ۱۹۵۵ ۱۹۵۶ ۱۹۵۷ ۱۹۵۸ ۱۹۵۹ ۱۹۶۰ ۱۹۶۱ ۱۹۶۲ ۱۹۶۳ ۱۹۶۴ ۱۹۶۵ ۱۹۶۶ ۱۹۶۷ ۱۹۶۸ ۱۹۶۹ ۱۹۷۰ ۱۹۷۱ ۱۹۷۲ ۱۹۷۳ ۱۹۷۴ ۱۹۷۵ ۱۹۷۶ ۱۹۷۷ ۱۹۷۸ ۱۹۷۹ ۱۹۸۰ ۱۹۸۱ ۱۹۸۲ ۱۹۸۳ ۱۹۸۴ ۱۹۸۵ ۱۹۸۶ ۱۹۸۷ ۱۹۸۸ ۱۹۸۹ ۱۹۹۰ ۱۹۹۱ ۱۹۹۲ ۱۹۹۳ ۱۹۹۴ ۱۹۹۵ ۱۹۹۶ ۱۹۹۷ ۱۹۹۸ ۱۹۹۹ ۲۰۰۰ ۲۰۰۱ ۲۰۰۲ ۲۰۰۳ ۲۰۰۴ ۲۰۰۵ ۲۰۰۶ ۲۰۰۷ ۲۰۰۸ ۲۰۰۹ ۲۰۱۰ ۲۰۱۱ ۲۰۱۲ ۲۰۱۳ ۲۰۱۴ ۲۰۱۵ ۲۰۱۶ ۲۰۱۷ ۲۰۱۸ ۲۰۱۹ ۲۰۲۰ ۲۰۲۱ ۲۰۲۲ ۲۰۲۳ ۲۰۲۴ ۲۰۲۵ ۲۰۲۶ ۲۰۲۷ ۲۰۲۸ ۲۰۲۹ ۲۰۳۰ ۲۰۳۱ ۲۰۳۲ ۲۰۳۳ ۲۰۳۴ ۲۰۳۵ ۲۰۳۶ ۲۰۳۷ ۲۰۳۸ ۲۰۳۹ ۲۰۴۰ ۲۰۴۱ ۲۰۴۲ ۲۰۴۳ ۲۰۴۴ ۲۰۴۵ ۲۰۴۶ ۲۰۴۷ ۲۰۴۸ ۲۰۴۹ ۲۰۵۰ ۲۰۵۱ ۲۰۵۲ ۲۰۵۳ ۲۰۵۴ ۲۰۵۵ ۲۰۵۶ ۲۰۵۷ ۲۰۵۸ ۲۰۵۹ ۲۰۶۰ ۲۰۶۱ ۲۰۶۲ ۲۰۶۳ ۲۰۶۴ ۲۰۶۵ ۲۰۶۶ ۲۰۶۷ ۲۰۶۸ ۲۰۶۹ ۲۰۷۰ ۲۰۷۱ ۲۰۷۲ ۲۰۷۳ ۲۰۷۴ ۲۰۷۵ ۲۰۷۶ ۲۰۷۷ ۲۰۷۸ ۲۰۷۹ ۲۰۸۰ ۲۰۸۱ ۲۰۸۲ ۲۰۸۳ ۲۰۸۴ ۲۰۸۵ ۲۰۸۶ ۲۰۸۷ ۲۰۸۸ ۲۰۸۹ ۲۰۹۰ ۲۰۹۱ ۲۰۹۲ ۲۰۹۳ ۲۰۹۴ ۲۰۹۵ ۲۰۹۶ ۲۰۹۷ ۲۰۹۸ ۲۰۹۹ ۲۱۰۰ ۲۱۰۱ ۲۱۰۲ ۲۱۰۳ ۲۱۰۴ ۲۱۰۵ ۲۱۰۶ ۲۱۰۷ ۲۱۰۸ ۲۱۰۹ ۲۱۱۰ ۲۱۱۱ ۲۱۱۲ ۲۱۱۳ ۲۱۱۴ ۲۱۱۵ ۲۱۱۶ ۲۱۱۷ ۲۱۱۸ ۲۱۱۹ ۲۱۲۰ ۲۱۲۱ ۲۱۲۲ ۲۱۲۳ ۲۱۲۴ ۲۱۲۵ ۲۱۲۶ ۲۱۲۷ ۲۱۲۸ ۲۱۲۹ ۲۱۳۰ ۲۱۳۱ ۲۱۳۲ ۲۱۳۳ ۲۱۳۴ ۲۱۳۵ ۲۱۳۶ ۲۱۳۷ ۲۱۳۸ ۲۱۳۹ ۲۱۴۰ ۲۱۴۱ ۲۱۴۲ ۲۱۴۳ ۲۱۴۴ ۲۱۴۵ ۲۱۴۶ ۲۱۴۷ ۲۱۴۸ ۲۱۴۹ ۲۱۵۰ ۲۱۵۱ ۲۱۵۲ ۲۱۵۳ ۲۱۵۴ ۲۱۵۵ ۲۱۵۶ ۲۱۵۷ ۲۱۵۸ ۲۱۵۹ ۲۱۶۰ ۲۱۶۱ ۲۱۶۲ ۲۱۶۳ ۲۱۶۴ ۲۱۶۵ ۲۱۶۶ ۲۱۶۷ ۲۱۶۸ ۲۱۶۹ ۲۱۷۰ ۲۱۷۱ ۲۱۷۲ ۲۱۷۳ ۲۱۷۴ ۲۱۷۵ ۲۱۷۶ ۲۱۷۷ ۲۱۷۸ ۲۱۷۹ ۲۱۸۰ ۲۱۸۱ ۲۱۸۲ ۲۱۸۳ ۲۱۸۴ ۲۱۸۵ ۲۱۸۶ ۲۱۸۷ ۲۱۸۸ ۲۱۸۹ ۲۱۹۰ ۲۱۹۱ ۲۱۹۲ ۲۱۹۳ ۲۱۹۴ ۲۱۹۵ ۲۱۹۶ ۲۱۹۷ ۲۱۹۸ ۲۱۹۹ ۲۲۰۰ ۲۲۰۱ ۲۲۰۲ ۲۲۰۳ ۲۲۰۴ ۲۲۰۵ ۲۲۰۶ ۲۲۰۷ ۲۲۰۸ ۲۲۰۹ ۲۲۱۰ ۲۲۱۱ ۲۲۱۲ ۲۲۱۳ ۲۲۱۴ ۲۲۱۵ ۲۲۱۶ ۲۲۱۷ ۲۲۱۸ ۲۲۱۹ ۲۲۲۰ ۲۲۲۱ ۲۲۲۲ ۲۲۲۳ ۲۲۲۴ ۲۲۲۵ ۲۲۲۶ ۲۲۲۷ ۲۲۲۸ ۲۲۲۹ ۲۲۳۰ ۲۲۳۱ ۲۲۳۲ ۲۲۳۳ ۲۲۳۴ ۲۲۳۵ ۲۲۳۶ ۲۲۳۷ ۲۲۳۸ ۲۲۳۹ ۲۲۴۰ ۲۲۴۱ ۲۲۴۲ ۲۲۴۳ ۲۲۴۴ ۲۲۴۵ ۲۲۴۶ ۲۲۴۷ ۲۲۴۸ ۲۲۴۹ ۲۲۵۰ ۲۲۵۱ ۲۲۵۲ ۲۲۵۳ ۲۲۵۴ ۲۲۵۵ ۲۲۵۶ ۲۲۵۷ ۲۲۵۸ ۲۲۵۹ ۲۲۶۰ ۲۲۶۱ ۲۲۶۲ ۲۲۶۳ ۲۲۶۴ ۲۲۶۵ ۲۲۶۶ ۲۲۶۷ ۲۲۶۸ ۲۲۶۹ ۲۲۷۰ ۲۲۷۱ ۲۲۷۲ ۲۲۷۳ ۲۲۷۴ ۲۲۷۵ ۲۲۷۶ ۲۲۷۷ ۲۲۷۸ ۲۲۷۹ ۲۲۸۰ ۲۲۸۱ ۲۲۸۲ ۲۲۸۳ ۲۲۸۴ ۲۲۸۵ ۲۲۸۶ ۲۲۸۷ ۲۲۸۸ ۲۲۸۹ ۲۲۹۰ ۲۲۹۱ ۲۲۹۲ ۲۲۹۳ ۲۲۹۴ ۲۲۹۵ ۲۲۹۶ ۲۲۹۷ ۲۲۹۸ ۲۲۹۹ ۲۳۰۰ ۲۳۰۱ ۲۳۰۲ ۲۳۰۳ ۲۳۰۴ ۲۳۰۵ ۲۳۰۶ ۲۳۰۷ ۲۳۰۸ ۲۳۰۹ ۲۳۱۰ ۲۳۱۱ ۲۳۱۲ ۲۳۱۳ ۲۳۱۴ ۲۳۱۵ ۲۳۱۶ ۲۳۱۷ ۲۳۱۸ ۲۳۱۹ ۲۳۲۰ ۲۳۲۱ ۲۳۲۲ ۲۳۲۳ ۲۳۲۴ ۲۳۲۵ ۲۳۲۶ ۲۳۲۷ ۲۳۲۸ ۲۳۲۹ ۲۳۳۰ ۲۳۳۱ ۲۳۳۲ ۲۳۳۳ ۲۳۳۴ ۲۳۳۵ ۲۳۳۶ ۲۳۳۷ ۲۳۳۸ ۲۳۳۹ ۲۳۴۰ ۲۳۴۱ ۲۳۴۲ ۲۳۴۳ ۲۳۴۴ ۲۳۴۵ ۲۳۴۶ ۲۳۴۷ ۲۳۴۸ ۲۳۴۹ ۲۳۵۰ ۲۳۵۱ ۲۳۵۲ ۲۳۵۳ ۲۳۵۴ ۲۳۵۵ ۲۳۵۶ ۲۳۵۷ ۲۳۵۸ ۲۳۵۹ ۲۳۶۰ ۲۳۶۱ ۲۳۶۲ ۲۳۶۳ ۲۳۶۴ ۲۳۶۵ ۲۳۶۶ ۲۳۶۷ ۲۳۶۸ ۲۳۶۹ ۲۳۷۰ ۲۳۷۱ ۲۳۷۲ ۲۳۷۳ ۲۳۷۴ ۲۳۷۵ ۲۳۷۶ ۲۳۷۷ ۲۳۷۸ ۲۳۷۹ ۲۳۸۰ ۲۳۸۱ ۲۳۸۲ ۲۳۸۳ ۲۳۸۴ ۲۳۸۵ ۲۳۸۶ ۲۳۸۷ ۲۳۸۸ ۲۳۸۹ ۲۳۹۰ ۲۳۹۱ ۲۳۹۲ ۲۳۹۳ ۲۳۹۴ ۲۳۹۵ ۲۳۹۶ ۲۳۹۷ ۲۳۹۸ ۲۳۹۹ ۲۴۰۰ ۲۴۰۱ ۲۴۰۲ ۲۴۰۳ ۲۴۰۴ ۲۴۰۵ ۲۴۰۶ ۲۴۰۷ ۲۴۰۸ ۲۴۰۹ ۲۴۱۰ ۲۴۱۱ ۲۴۱۲ ۲۴۱۳ ۲۴۱۴ ۲۴۱۵ ۲

بجز مصر باد با شاه شاه کس این گرد را بر ندارد و ز راه

نقش که توجیه بدین امر سبب مزید جاه و جلال و قبول ایزد متعال خواهد بود

نظم

بهر منزل که مشک افشان کنی راه
منور باد چو خورشید و چوں ماه
بهر جانب که رو آری چو تقدیر
رکابت باد چوں دوران بهنگام
سپاهت قاهر و اعداء مقهور
جنایت هر آفاق منصوب
چوں بندگان حضرت خلافت پناه ظل الله همیشه در مراحم دیندار
بر مقتضای امر بالمعروف و نهی عن المنکر کوشش فرموده اند و در اطفاس
ناگه فتنه فساد سعی جمیل بنظر رسانیده اند بهمت تقویت اسلام و شکست
لشکر اعداء روست توجیه بدین صوب آوردند

تو عزم کن بدان کارهای عظم و بس که چوں تو عزم کنی آسمان تمام کند
چوں عزم جزم شد اکابر و اشراف بموجب فرمان سلطانی بر ختم کلام
ربانی مشغول شدند حضرت خلافت پناه ظل الله نیز جزو طلب نمود
و تفأل بر ختم آن در خاطر عاقل اختیار نمودند و ختم آن جزو بدین آیت بود
قوله تعالى فَعَزَّزْنَاهُمْ بِأَحْزَابِهِمْ وَتَوَقَّعَ دَاوُدُ دَجَاوِزَ وَآتَاهُ اللَّهُ
الْمُلْكَ وَابْنُ عَلِمَةَ وَوَعَلَمَنَّا مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْ كَادَ فَعَّاهُ اللَّهُ النَّاسَ لَوَاصِحُهُمْ
بِعَصْفٍ لَعَسَدَتِ الْأَرْضُ وَكَيْتَ اللَّهُ دُوَّ فَصَلِّ عَلَى الْعَالَمِينَ إِنَّكَ

بالات پیکار و امداد ز ر
 بہ گردون گرداں رسانید سر
 ز بس جو شمن پوشن سازگار
 نہادہ دل خویش بہ کار زار
 تو گوئی کو از روی کاراگی
 ہمہ ہند را کردہ ز آہن رشتی

و سلطان محمود غلی را کہ ولی نعمت اوست در قبض و تصرف در آورده،

مکرم در حکم خودی دارد. نظم

سربازان را برافراشتن
 وز ایشان امید بہی داشت
 سر رشته خویش گم کردن است
 چہیب اندرون مار پروردن است

و بواسطہ اندوہن اساس معدلت و اندام قواعد سلطنت بحکم لولہ میکن
 السلطان اکل الناس بعضهم بعضاً وقائع فتن و حوادث عن بطن
 پیوستہ، ملک بے سرچون بے جان بود حال تن بے سریقین ویران بود
 لاجرم سادات و علما با قدرت سکون نماندہ جلا اختیار کردہ اند، و عجز
 مسلمانان را کہ ماندہ اندامن جاں نیست، نظم

چنان غزہ شد بند و بد گمر کہ جز خود نیار و کسی در نظر

اگر حضرت پادشاہ دین پناہ، بہ حکم و تعاود اعلی البر والتقوی ہست
 بادشاہانہ بہ رعایت رعیت و اعانت ضعیفاں و فقیراں گمارند، و
 ملک را از قبضہ تصرف او بیرون آورند تا مسلمانان را امن جاں ملک
 دیں را نور ایمان بہ حصول پیوند نظم

ز نیروی دولت مدو خواستم   سخن را بد رح تو آراستم
 ز ابر تو شد خرم ایس چو بختک   شد ایس خون فاسد ز عطر تو تنگ
 ز لطف تو آفرود ختم ایس چو سرخ   که خندید ہر تازہ گلہاے باغ
 ز مہر ت چناں ساختم دو شش   کہ نے می رو د نے تو ان کشتش
 بیار اتم بہر ت آں بوستان   کہ باشد تماشا گہر دوستان
 دل دوستان را از نو ربا و   وز وطنہ دشمنان دور باد

گفتار و سبب توجہ حضرت خلیفۃ الرحمن سلطان سلاطین الزمان
 تاج گیتی سیاہ و شاہ عدل و بیجاں بقلعہ شاد و یا با و

کیفیت آنچنان بود کہ بساح علیہ خدام مدگاہ فلک اشتباہ سلطان سلاطین
 زماں رسانیدند کہ مدنی حرام خوار بد گرشوہ خلافت پیشین گرفتہ پاسے از
 حد بندگی سلطان محمود غلجی بیروں ہناوہ، اطاعت اسلام نمی کند و بہرستی
 خدایاں در بہتاے شیطان دست تطاول و تاراج بہ جانب مسلمانان
 دراز کردہ، و در تحریب مساجد و بقاع خیر سعی نماید، و دختر مسلمانان در
 تصرف آوردہ کافر می سازد، و ادنا پاک و بے پاک خون پاکان را بر خاک
 می ریزد، و از سطوت قہر جہاں سوز و صولت اقبال عالم آفرود سلطان
 سلاطین زماں شاہ نشاں غافل است، و بہ استحکام قلعہ و کثرت لشکر
 و بیاری آلت حرب مغرور شدہ، نظم

فلک بندہ و آفتابش غلام
 بہر کس کہ روزی عطایش رسید
 کند بخشش چند از چوں بروں
 چو شمشیر بند و بر آہنگ کیں
 ز دشمن سپاہی ز خیلش تنے
 پہ کوہ از برد کوہ انبوہ را
 پہ فرش کہ در کیں علامت بود
 ز دریائے جاهش جابے سپہر
 درش بوسہ گاہ بلبند اختران
 خدایا تو ایں دولت و جاہ را
 ز چشم ہداں داری اندر اماں
 اگرچہ کینہ بے بضاعت گاہے
 در سلک عبارت در نیاوردہ و دریں فن شریف
 سج گاہ بود جہی شروع
 نہ نمودہ ، اما چوں بہ نظر کیمیا اثر حضرت شہر یار سخن پرور
 اعطاء تمام است
 امید کہ سواد و اوراق
 ایں مناقب کہ بر ریاض چہرہ روزگار چوں خال بر
 عذار خواباں موجب از دیاد حسن و ملاحظت است
 یہ نظر قبول اہل
 دانش و بینش مشرف گردد ، نظم

زمانہ میطیع و جانش بہ کام
 دگر نسل اُور و سے حاجت دید
 کہے را کہ محتاج باشد یغزوں
 بر اسپان ایام بند ندیز
 ذاتش شہارے زخس خرمنے
 بہ نیسزہ بہ دریا برد کوہ را
 نمودار صور قیامت بود
 ز خورشید قدرش کیں ذرہ ہر
 سرش سودہ از قدر بر آسمان
 دل روشن جان آگاہ را
 زیادت کئی ہر دم و ہر زماں
 اگرچہ کینہ بے بضاعت گاہے
 در منشور در رشتہ ابداع نکشیدہ و
 در سلک عبارت در نیاوردہ و دریں فن شریف
 سج گاہ بود جہی شروع
 نہ نمودہ ، اما چوں بہ نظر کیمیا اثر حضرت شہر یار سخن پرور
 اعطاء تمام است
 امید کہ سواد و اوراق
 ایں مناقب کہ بر ریاض چہرہ روزگار چوں خال بر
 عذار خواباں موجب از دیاد حسن و ملاحظت است
 یہ نظر قبول اہل
 دانش و بینش مشرف گردد ، نظم

علمائے فتنہ ستوں ہائے دیں
 درآرد چو پا در رکاب سمند
 ہلاش یہ نعل فرس تو اماں
 بود تیغش آں برق تارک شنگان
 قیامت کند تیغ او در سستیز
 فروشد سرے صد چو افراسیاب
 پئے نیزۂ او عصاے کلیم
 از وز ہرہ ہائے ہنگام شد آب
 ہنگام کہ در خاک خون خفته اند
 اگر کوہ باشد و شش و شمش
 سر دے تن را کند طبل باز
 منہ و آور و گر گراں گزرا
 بہ مظلوم بخشی و ظالم کشتی
 ز مرآت دیں زنگ بدعت زدود
 مرادش ز شاہی و فرماں دہی
 مراعات دین است و تعظیم شرع
 خداے جہاں آفرین یا پرورش

وز آہنا بنائے شریعت متیں
 شود آفتاب معا دست بلند
 سرش سودہ از قدر برد آسمان
 کہ از تارک ترک وارد غلاف
 کہ تلخی است و غول ریز دریا تیز
 بدریائے تیغش بسان حباب
 کہ فرعونیاں را ازان است بیم
 ازاں آب دریا بود ہر تاب
 بہ دریائے تیغش فرو رفتہ اند
 شود آب طوفاں کند در تنش
 بہ گزشتن متی سازد از مفر آند
 کہ بکشند کوہ البہر زرا
 بہ برد از مزاج جہاں ناخوشی
 ز باغ جہاں خار عصیاں زدود
 ز تخت بزرگی و تاج ہی
 ہمیں نزد او اصل و باقی است فر
 ہمہ خسروان جہاں چاکر شش

بیک شربت کہ از حکمت کند ساز
در آرد ملک را جاں در بدن باز
ہ قانونِ شفا پیوند جان است
کہ در جان بخش دست روان است
اگر چہ عیسیٰ مریم نہ باشد
بجاں بخشی ز عیسیٰ کم نہ باشد
و کینہ بے بضاعت و شکستہ بے استطاعت
قانع کہ از فنون فصل کمال
بے بہرہ و بے عجز و تصور معترف بہ قلت بضاعت مقرر است
در بیان کیفیت
آں بموجب فرمان واجب الاذعان، سلطان سلاطین زمان، اپنا و اہل ایمان
تاج بخش گیتی ساں، منہج صدق و صفا، خلیفہ خدا اعظم ادبیا، مشروع مینماید،

نظم

در کشور دولت چو بینی شرعی علمی
و ز پیشہ صولت چو علی شیر خدا فی
امروزہ تحقیق خلیفہ کہ توئی از حق
حق با دینا ہست کہ پناہ خلفائی

و اللہ الصلایۃ والتوفیق

نظم

شہ کو ذہ شرع و دیں برگرفت
بہ ہمت جہاں را سر امر گرفت
خواص دم عیشیش در نفس
بہ علم تدبیرش ہم دست رس
زالہام دیدہ و نشن یاوری
ز بس کردہ از صدق دیں پروری
بود سایہ چتر او فرش سائے
میندا از کوسایہ ہر کس نماے

شروع در غرض کال به آخری نرسد ^۵ هزار بار به اذکر و ناست تا کردن
الامور مرمونه باوقات

زهی بر غیر منیرت عیساں همه سیر غیب از ازل تا ابد

بیت

نمیده بدین عقل و روشن دلی سپهر کهن سال در دور خود
و ازین معنی بعد وقوع فسخ حصار رفتن او بدار انقراض بر او الالبصار ظاهرا گشت

نظم

چه داند کسی کار کرد او جز او نیست آنکه گس از کار او
از نیست چیزی نهال در جهان یکی نزد او آشکار و نهان
بود کرده او سر اسر صواب شاید بجز روشنی آفتاب

و شاید دیگر بر آنکه آنحضرت حکمت را در عالم سلطنت بسر حد اعجاز رسانیده
اند فتح قلعه شادی آباد است که جبهت هدایت اسلام در ظلمت آباد کفر
به تیغ خورشید سپاید بیضا، آشکارا کرده و در خط صحت ملک و موعود
به ظهور رسانیده، و بلکه را که به واسطه تسلط کفر قالب از نور اسلام تهی کرده
بدین شمیر آباد خود شید آثار ع

جان داده و روح در میسده

بردنش نور تجلی یافتہ
 گوہر بحر ضمیرش سرغیب
 بہرہ از علم لدنی یافتہ
 ورجہ اورانیت ہمتا بست و
 پتر سلطانی و ظل اندرا
 پایہ قدش برون از درک و ہم
 اوست صناعی و تاج و کاہ را
 قاصر از امان و عشق و ست ہم
 صورت کا تار این دولت گدا
 دولت و بگر چنین قوت نہا
 رفعت شانں بر اسکات ادب
 فطرت را گاہ مدحش بہ لب

و حکمت را در عالم سلطنت بہ جاے رسیدہ کہ در اکثر امور بعد وقوع حکمت

آں بہ مرور بر خلق جہاں ظاہر شدہ، نظم

شہنشاہ است کہ بنید درون پرودہ غیب ضمیر روشن اور اندازے پناہاں را

و از شواہد ایں امر عا است قضیہ سلطان محمد برادر سلطان محمود غلی کہ چوں

پر گاہ عالم پناہ آمد و بشرق بساط بوسی مشرف و سرفراز گشت، آرزو

داشت کہ ملازمان در گاہ فلک استقباہ بدست تربیت اور اند خاک راہ

بردارند، و بزور و بازوے شوکت و شکوہ حصار مند و را در تحت و تصرف

خود در آورده بد و فرحمت فرمایند، چوں بر ضمیر و منیر حضرت خلافت پناہ

جہانگیر کہ آئینہ جمال جہاں نما اسرار عالم غیب است و صورت امال استقبا

را در آئینہ حال مشاہدہ می فرمایند روشن بود کہ اورا قابلیت ایں معنی نیست۔

و از ایں آرزو مند بہرہ مند نخواہد گشت، و ایں امر با واقعات نہ فرمودند، نظم

صفوہ دولت ایشاں ثبت شدہ و لہذا باطاعت فرمان ایشاں امر شدہ
 فَرَلَّ تَعَالَى أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ بِحُكْمِ
 سلطنت باذراع است، صوری و معنوی، نتیجہ حکمت صوری حفظ مزاج ملک
 است از خلل، و ثمرہ حکمت معنوی ارتقاع بنا سے خانہ دیں، و اسکی کم
 اساس شرع ستین است، و ہر پادشاہیہ را کہ جامع حکمت صوری و معنوی
 باشد، سلطان صورت و معنی گریندا و در ہر زمانے در ہر مضر سلطنت سلطان
 جامع یکے فی باشد، و دریں عصر کہ امام زمان، خلیفہ رحمن، پناہ اہل ایمان،
 تاج بخش، گیتی ستار، مدار زمین و زمان، سلطان عالم صورت و معنی،
 الْمَوْلٰی مِنْ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْعِزِّ الْمَلِکِ الْعَلِیُّ الْعَبْدُ الْعَظِیْمُ
 شمس الملتہ والدنیا والدین، ابو النصر سلطان مظفر شاہ است، قلند دولت
 وابد حتمتہ، کہ بر خلق جہاں از انہر من الشمس است، کہ بہ جامعیت ذات
 بابرکات او بعد از ائمہ دین و خلفائے راشدین، پادشاہ صاحب دستگاہ
 پیدائہ شدہ است، نظم

شکوہ سلطنت و بخت دولت اقبال چو نور شمس بود از جبین او طساح
 بلکہ نہ ہمیں در عالم سلطنت و جاہ و جلال کہ در عالم فضل و کمال ذات

شریف او عظیم المثل است، نظم
 ظاہر شمشول نظم ملک دیں باطن اور حسہ للعالمین

اما بعد، بر اصحاب دانش و ادب باب بنش روشن و بیدار است که در
 بحر محل و مقام ذات واجب الوجود را که تجرید صفات کمال موصوف است
 به صفت مخصوص، از ذکر کردن ایما به طریق حصول مقصود است، چنانچه از
 نحو اسے کلام کریمہ ربانی و مضمون آیت عظیمہ سبحانی کہ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ
 عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ مستفاد می گردد، کہ اہل عزت را خسروان عالیجاہ
 بہ سلاطین صاحب دستگاہ اندا نصرت نتیجہ حکمت است، ہر امرے ر حکمت
 است مناسب آل، و جز اہل آل، بر سر آل، اطلاع فی یابد، و حکیم مطلق حق
 است، کہ ذرہ ایجاد ہر موجودے از موجودات، اور حکمت است، قولہ تعالیٰ

اَلْخَبِیْثُ ثُمَّ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا نُّظَم

پُر از حکمت حکم او شد جہاں بحکم آشکارا بہ حکمت نہاں

بدونیک چیزے دریں ویر نیست کہ صدگونہ در زمین او خیر نیست

دل و ویدہ را روشنائی از دست شہاں را ہمد باد شاہی از دست

و صاحب شرع نیز در ہر امرے ملاحظہ حکمت نمودہ، قولہ تعالیٰ وَ اَنزَلَ اللَّهُ

عَلَيْكَ الْكِتَابَ فَاتْلُ مَا يُرْسَلُ عَلَیْكَ مَالِكُ مَا لَمْ يَكُنْ لَكَ تَعْلَمُ وَ كَانَ نَزْلُ اللَّهِ عَلَیْكَ عَظِيمًا، نُّظَم

عقل بہ شرع تو زد در پاسے خوں کشتی جاں برد بہ ساحل پروں

و سلاطین را نیز در امور ملک و ملت حکمتها است کہ ناصر دین مبین و حامی

شرع متین است و طغراسے مَنْ يُؤْتِ الْخِصْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا،

نشد خوار او نزد مردم عزیز
 عزیزش نشد در بهمان خوار
 بود کار فرمای بخشدگار
 هم آموزگار و هم آموزگار
 دل خلق نگیس از و شادان
 بهما رست بید از و دادان

نعت | در دنا معد و دناار خلاصه عالم صاحب مقام محمود و علی اله و صفا
 اجمعین. نظم

محمد که عرش آمدش تکیه گاه
 همه چاکر اند و از بادشاه
 حمایت گیر آفرینش درش
 پناه بهما نخل هم چاکر شش
 بدیش حجت بدیش تیغ
 دران برق دارد گراں مایه میغ
 نخواند و شد آموزگار همه
 بر آورد دل مردگار همه
 نقاب بے که از روس فرقاں نگند
 شد انجیل و تورات را پرده بند
 بر او شد کتاب نبوت تمام
 از و اقتراح و باد اختتام